

SISSEJUHATUS
TEKSTIÕPETUSSE

Reet Kasik

TARTU 2007

Reet Kasik
Sissejuhatus tekstiõpetusse

Toimetanud Ellen Uuspõld
Retsenseerinud Krista Kerge ja Urve Pirso

Raamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud Haridus- ja
Teadusministeerium ning Eesti Teadusfond.

Autoriõigus Reet Kasik 2007

SISUKORD

Sissejuhatus	5
1. Mis on tekst	7
Teksti mõiste	7
Tekstilisus	10
Teksti grammatilisus, vastuvõetavus ja sobivus	11
Tekstisidusus	13
2. Teksti struktuur	20
Tekstiosade seosed	21
Struktuurianalüüs	23
Teksti alustamine ja lõpetamine	27
3. Tekstitüübid	29
4. Tekstiliigid e žanrid	34
Tekstiliigid ja stiil	37
5. Tarbeteksti tunnused	43
Selgus	44
Konkreetsus	49
Tihedus	52
6. Ametikirjad	59
Vormistussoovitusi	60
Ametikirja struktuur	61

7. Keeleline mõjutamine	67
Lugeja arvestamine	69
Autori usaldusväärsus	73
8. Teadustekst	78
Teadusteksti konventsioonid	79
Kirjanduse kasutamine	79
Kellele kirjutatakse	82
Teaduskeele tunnused	84
Täpsus	84
Neutraalsus	86
Impersonaalsus	89
9. Suuline keelekasutus	92
Esinemise kavandamine	95
Ettekande esitamine	99
Kirjandust	102

SISSEJUHATUS

Tänapäeva ühiskonnas ei õnnestu kellelgi vältida tekste ega suhet nendega. Tekstid mitte lihtsalt ei ümbritse meid, vaid on muutunud meie elu osaks. Nendega tekib suhe, need tuleb vastu võtta, kujundada nende kohta oma arvamus. Infoühiskonnas on endisest tähtsam suuta eristada olulist informatsiooni vähem olulisest ning õppida avama tekstide mitmetahulisi ja mitmemõõtmelisi tähendusi. See tähendab oskust kriitiliselt lugeda ja tekste analüüsida. Analüüsioskus on abiks ka tekstide koostamisel. Tegevusalade struktuuri ja töö iseloomu muutumine jätab jälgi keelekasutusse. Õppeaeg pikeneb ja haridustase kasvab, üha suurema hulga inimeste töö kujutab endast lugemist, kirjutamist, nõupidamisi ja vestlusi. Keelekasutaja peab tänapäeva oludes suutma toota ja mõista keelt paljudes eri situatsioonides, ta peab oskama hinnata keele tähtsust ja rolli oma tegevuses.

Kõrghariduses ja teaduses rõhutatakse järjest rohkem võõrkeelse kommunikatsiooni vajadust. Rahvusvahelise teaduse ja hariduse osaks on raske pääseda eesti keeles. Kui aga tahame säilitada ja arendada eesti keelt täisväärtusliku kultuurkeelena, siis tuleb täies mahus elavana hoida eestikeelne kõrgharidus ja eestikeelne teadus. Head eesti keelt nõuab ka hariduse ja elamise kvaliteet: asjadest saadakse kõige paremini aru ja suudetakse kaasa rääkida emakeeles. Ainult emakeelne kultuurikeskkond hõlmab kõiki rahva liikmeid, võõrkeelne asjaajamine jätab suhtlusest kõrvale need, kes keeli halvasti oskavad. Väikerahvale langeb siin kahekordne koormus. Maailma asjades kaasarääkimiseks vajatakse võõrkeeli, selle kõrval ei tohi aga jätta tähelepanuta ühtki emakeele tasandit. Igasugune muukeelse teksti käsitus, olgu tegemist võõrkeele õppimisega või teadusteksti kirjutamisega, sujub seda paremini, mida nõtkem on emakeeleoskus.

Käesolev sissejuhatus tekstiõpetusse on mõeldud kolmele kasutajarühmale: ülikoolide humanitaarerialade kirjaliku ja suulise väljenduse kursuse üliõpilastele, keele ja kirjanduse täienduskursuste ja avatud ülikooli kuulajatele ning seminari- ja bakalaureusetööde kirjutajatele. Õpik sobib abimaterjaliks ka kõigile tekstidega tegelevatele ja tekstidest huvitatud iseõppijatele. Põhitähelepanu on

pööratud tekstide koostamisele. Raamatus antakse ülevaade nendest tunnustest, mis teevad lausetest teksti, tutvustatakse tekstisidususe ja tekstistrateegia põhimõisteid ja võimalusi ning analüüstitakse teksti struktuuri. Lühidalt peatatakse tekstide rühmitamisel, räägitakse tekstitüüpidest ja tekstiliikidest ning nende keelelisest eripärasest. Peamiselt keskendutakse tarbetekstidele, tutvustatakse hea tarbeteksti omadusi ja antakse juhiseid selge, konkreetse ja täpse teksti kirjutamiseks. Eraldi tutvustatakse ametikirjade koostamist ning räägitakse keelelise mõjutamise ja argumenteerimise võtetest. Pikemalt peatatakse teadusteksti omadustel. Juttu tuleb kirjanduse refereerimisest ja allikatele viitamisest. Tuuakse välja teadusliku stiili tunnused ja hoiatatakse karide eest. Lühidalt vaadeldakse ka suulise teksti eripära ning antakse juhiseid ettekande koostamiseks.

Raamatus on rohkesti tekstinäiteid ning harjutusi ja ülesandeid. Osa ülesannetega kaasnevad lahendusi selgitavad kommentaarid, et hõlbustada õpikuga iseseisvalt töötamist. Õppejõu juhendamisel peetaval kursusel on kerge leida sarnaseid lisaharjutusi ning analüüsida õpikus toodute eeskujul suvalisi tekste.

Reet Kasik

1. MIS ON TEKST

Mis teeb lausetest teksti?

Milline on grammatiline, vastuvõetav ja sobiv tekst?

Kuidas lauseid omavahel temaatiliselt siduda?

Millised ohud kaasnevad asesõnade kasutamisega?

Teksti mõiste

Nimetust tekst kasutatakse keeleteaduses nii kirjaliku kui suulise väljenduse üksustele viitamisel. Tekst on suhtluses keelekasutuse põhiüksuseks. Tekst on kasutusel olev keel, mille ülesandeks on vahendada sõnumit. Kui teksti käsitatakse nii avaralt, siis on võimatu esitada ühiseid vormitunnuseid, mis kehtiksid mis tahes teksti jaoks. Teksti omadused sõltuvad sellest, **kus** ta kasutusel on (raadios, ajalehes, teadusartiklis, sõpradevahelisel suhtlemisel), **kes** teda kasutab (poliitik, diskor, luuletaja, kohtunik), **milleks** teda kasutatakse (tahetakse kellelegi midagi selgeks teha, tahetakse midagi teada saada või tahetakse panna keegi midagi tegema).

Sageli peetakse tekstist rääkides siiski silmas kitsamat tähendust, mõeldes teksti all ühe inimese kirjutatud monoloogi. Kirjutatud tekst esineb meie kogemuses tootena, esemena, asjana. See on tähendustervik, mille sisu ja vormi kujundavad selle elemendid – sõnad, laused, fraasid. Teksti keelelistest valikutest tuleneb selle eesmärk ja liik ning selles võib eristada mitmesuguseid struktuuriosi. Nii viisi iseloomustatud kirjalik tekst on oma algupärasest kontekstist väljavõetunagi mõistetav tervik.

Kirjutatud monoloog on pika intellektuaalse ajaloo tulemus. Selle koostamist tuleb teadlikult õppida, seda oskust ei saada kaasa iseenesest nagu emakeele kõnelemise oskust. Emakeelde ja emakeelsesse kultuuriühiskonda sissekasvamine käib dialoogilise teksti kaudu. Teksti teine äärmus ongi suuline dialoog, kõige üldisem ja läbi

kogu ühiskonna ulatuv keelekasutuse vorm. Dialoog on alati osa oma kontekstist ja rääkijad tõlgendavad üksteist mitte ainult selle kõne põhjal, mida nad kuulevad, vaid ka vahetu konteksti abil. Kui teksti struktuuriosade ja lausete eest vastutab teksti kirjutaja, siis dialoog ja selle struktuur sünnib koostöös kahe või mitme kõneleja vourudest.

Teksti pikkus pole piiratud, lühimad tekstid on näiteks tänavasildid või ühesõnalised hüüatused *Appi!* või *Seis!*, pikemad tekstid kujutavad endast terveid raamatuid ja muid teoseid.

Tekst on midagi enam kui tema osade summa: teksti sünniks ei piisa sellest, et mõista ja osata moodustada üksikuid lauseid. Teksti võib pidada üheks keeleüksuseks just tähendusele toetudes – tekstil on oma **terviktähendus**. Tekstid ei ole seega keele struktuuriüksused nagu laused, vaid tähendusüksused, mis – tõsi küll – realiseeruvad sõnadest ja lausetest koosnevate struktuuridena. Autor kasutab keelt oma eesmärkide saavutamiseks valikuliselt. Keeleliste valikutega – valides sõnu, lausestruktuure ja teksti retoorilisi süsteeme – loob autor teatud tunnustega ja teatud tähendusega teksti.

Teksti koostamine on eesmärgipärane keelekasutus, keeleliste valikute tegemisel lähtutakse teksti eesmärgist ja funktsioonist.

Tekst ja diskursus

Sageli kasutatakse teksti kõrval või tekstiga seoses diskursuse mõistet. Tekst on konkreetsem mõiste kui diskursus. Tekstil on kuju ja vorm. Diskursuse mõiste on laialivalguvam. Levinumad kasutused on järgmised:

- diskursuse all mõeldakse eeskätt suulist keelekasutust kui tegevust, keelelist suhtlust tervikuna
- kui diskursusest räägitakse seoses kirjaliku keelekasutusega, siis hõlmab see peale konkreetse teksti ka selle kommunikatiivseid eesmärke kõnealuses sotsiaalses kollektiivis
- kolmas vaatepunkt on, et diskursuse all mõeldakse mingi valdkonna või teemaga seotud tekstihulka, nt rahvusdiskursuse moodustavad kõik tekstid ja nendevaheliste seoste võrgustik, mis selle teemaringi tähendust kujundavad.

Kui selles raamatus on juttu diskursusest, siis just selles viimases, kolmandas tähenduses. Lähtekohaks on, et diskursus koosneb tekstidest. Teksti mõistet kasutatakse siis, kui kõne all on

keelekasutusprotsessi lõpptulemus (üks tähenduslik tervik, kirjalik toode).

Teksti vormistamine

Kirjalikus tekstis on teksti väljanägemine osa sõnumist, mis ühest küljest hõlbustab teksti lugemist, aga võib mõnikord hoopis raskendada tervikust arusaamist. Üldreegel on, et mida tuttavam tüpograafia ja tekstikuju, seda kergem on teksti lugeda.

Levinumatest tähekujudest on kõige parema loetavusega eripaksuste joontega antiikva, mida harilikult kasutatakse raamatutes ja lehtedes ja milles on kirjutatud ka sinne tekst. Üsna populaarne on ka ühepaksuste joontega plokk-kiri. Väiketähti on parem lugeda kui suurtähti (VERSAAL või KAPITEEL). Normaalkirja on parem lugeda kui allajoonitud, *kursiivi*, **paksu kirja** või s õ r e n d u s t.

Üksikud kursiivis või muul viisil esile tõstetud sõnad siiski parandavad teksti vastuvõtmist, sest rõhutavad olulisi sõnu. Keeleteaduslikes kirjutistes näiteks on kombeks kirjutada kursiivis näitesõnad ja -väljendid, õpikutes tõstetakse paksu kirjaga esile olulisimad terminid, ajaleheartiklites isikunimed. Lehtede selline tava põhineb osalt sellel, et isikutest rääkimine tõstab lugude lugemisväärtust. Niiviisi toetab tüpograafia ka väljaannete ärihuvisid.

Ühes tekstis ei maksa kasutada kõiki võimalikke tüpograafilisi mõjutusvõtteid. Ei ole soovitatav vahetada kuigi sageli kirjasuurust või -tüüpi või veerulaiust, kuigi tänapäeva arvutites on selliste võtete kasutamine lihtne. Tüpograafia põhireegliks peetakse rahulikkust. Üksik suur pilt või skeem on loetavuse seisukohalt parem kui mitu väikest. Sama võib öelda vahepealkirjade kohta: väga tihe vahepealkirjastamine vähendab pealkirjade infoväärtust.

Käsitähtkirjaline tekst kirjutatakse A4-mõõdus lehtedele 12-punktilises kirjas. Viited, märkused, tabelid, jooniste allkirjad jms võivad olla väiksemas kirjas. Tekst joondatakse mõlemalt poolt. Vasakule jäetakse 4–5 cm, paremale 2 cm, üles ja alla 3 cm laiune veeris. Pealkirjad on paksemas kirjas, kirja suurused valitakse vastavalt jaotiste hierarhiale. Raamatud trükitakse lihtreavahega (1), aga A4-formaadis lehtedele kirjutatud käsitähtkirjalised tekstid on soovitatav kirjutada 1,5-se reavahega.

Tekst jagatakse lõikudeks, uut lõiku alustatakse taandega. Vähem soovitatav moodus lõikude eraldamiseks on tühi rida. Küll aga tuleb tühi rida jätta pealkirja ja järgneva teksti vahele.

Kuigi visuaalsus võib sõnalise info kõrval mõjutada tõlgendatava sõnumi vastuvõtmist, ei muuda tüpograafilised võtted otse sõnade ja lausete tähendust. Mõni keelekasutaja paneb meelsasti jutumärkidesse argised või madalstiilsed väljendid, mis stiili poolest ei sobi neutraalsesse tarbeteksti. Ega sobimatu sõna ei muutu neutraalseks, kui see esitatakse jutumärkides. Kuna tähendus mingil juhul ei muutu, siis pole erilist põhjust kasutada jutumärke muidu kui osutamaks, et tegemist on tõepoolest teiselt inimeselt laenatud väljendiga.

Tekstilisus

Tekstilisus tähendab selliseid omadusi, mille järgi võib sõnade ja lausete järjendit pidada terviktekstiks.

Ülesanne. Võrrelge näiteid A, B ja C ning arutlege, kas nad on tekstid ja mille põhjal seda otsustada saab.

A. Täna on kolmapäev. Argumentatsiooniks nimetatakse oma väidete põhjendamist. Millest siis tuleneb selline ekslik arvamus? Minu lemmikvärv on sinine. Seepärast ta siis ei vastanudki. Hakkige kaks sibulat ja praadige või sees paar minutit. Oma olemuselt on see pigem kirjandusõpik koos paljude õppeülesannetega, keeleõpetust pakub töövihik.

B. Ei tohtind ju nähä eks / seda et ükski nagu noh sama ko-kopr-korporatsiooni liige ei tohtind rebast nähä ja sis oli nii et et üks läks sis läks üks teatri grimmistuudios neli tundi lasi ennast grimmida / mingi päev / ülejäänd rebased olid neli või./ neli päeva kuskil Otepääl / et nad pidid ennast noh pidid varjama pidid / eks se oli ka mingi /ühtegi rebast ei tohtind nähä eks / nende selle rebane ei tohtind rebast nähä vä

C. Komisjon esitas oma ettepanekud direktor Jürissonile juulikuus. Tookord teatas direktor, et firma juhatus oli oodanud komisjoni seisukohavõttu juba tükk aega. Peale selle avaldas ta arvamust, et nimetatud otsuse-eelnõu esitatakse ettevõtte

nõukogule arutamiseks võib-olla juba sel sügisel. Enne seda on siiski ees ootamas arutelud osakondades.

Kommentaar

Esimene näide ei ole kindlasti tekst. See on hulk üksteise järel kirja pandud juhuslikke lauseid, millel pole ühist teemat ega sisulist seost – iga lause räägib eri asjast ega ole kuidagi seotud eelmis(t)e lause(te)ga. Peale selle on seal sõnu ja väljendeid, mille tähendus ei avane: ei ole võimalik otsustada, mida tähendavad *millest siis*, *selline ekslik arvamus*, *sellepärast*, *see*. Kuigi kõik laused on korrektsed, pole nende kogum tekstina vastuvõetav.

Teine näide võiks teatud tingimustel olla tekst. Ta moodustab tähendusliku terviku: tal on üks teema ja laused on omavahel seotud. Probleem on pigem neis lausetes endis – väljendeid, millest see tekst koosneb, võib ainult väga kõhklemisi lauseteks nimetada ja nendevahelisi piire on üsna kahtlane määrata. Ka sõnad ja nende õige kiri tekitavad küsimusi. Suuliselt esitatuna me ilmselt ei kõhkleks seda tekstiks pidamast, aga ta ei sobi kirjutatud vormi. Kirjutatuna väljendaksime sama mõtet kindlasti ka palju lühemalt, vrd nt

B-1. Et ükski korporatsiooni liige ei tohtinud rebast näha, siis keegi laskis end grimeerida ja teised varjasid end Otepääl.

Kolmas näide on sujuv tekst. Lausetel on üks teema ja neis viidatakse korduvate või varieeruvate nimetustega samadele objektidele (*direktor Jürisson – direktor – ta; ettepanekud – seisukohavõtt – otsuse-eelnõu*), laused on vormilt korrektsed ja üksteisega seotud. Tekstis kasutatud viitesõnad (*tookord, peale selle, nimetatud*) on tõlgendatavad sama teksti teiste lausete abil, ajaväljendid *juulikuus – juba sel sügisel – enne seda* liigendavad teksti kronoloogiliselt.

Teksti grammatilisus, vastuvõetavus ja sobivus

Tekste hinnatakse grammatilisuse, vastuvõetavuse ja sobivuse seisukohast. **Grammatilise teksti** lauseehitus vastab kirjakeele reeglitele ja laused on omavahel nii sisuliselt kui ka vormiliselt korrektselt seotud. Tekst C on grammatiline. **Vastuvõetavus** tähendab teksti mõistetavust ja selle aktsepteerimist vastuvõtja poolt. Tekst B ei ole kindlasti grammatiline, aga kuuldelisena võiks ta olla suure osa kuulajate jaoks üsna vastuvõetav. Tekstide vastuvõetavust mõjutab ka pragmaatika, st tekstiga konstrueeritav maailmapilt. Nt järgmine tekst on grammatiline: laused on korrektselt moodustatud ja teineteisega seotud, kuid ta pole pragmaatiliselt vastuvõetav – ei saa lugeda tööd, mida pole veel kirjutama hakatud.

Andsin oponendile lugeda oma lõputöö esimese variandi.
Kavatsen seda järgmisel kevadel kirjutama hakata.

Sobivus tähendab teksti vastavust kindla tekstiliigi tavadele, selle aktsepteerimist konkreetses kontekstis ja kasutusolukorras. Näiteks järgmine tekst oleks hädapärast mõeldav sõprade intellektuaalses kirjavahetuses, aga ta ei sobi ajalehes avaldamiseks (kus ta tegelikult ilmus):

Kuid juba avakolmandikus toob Blackmore esimesed ohvrid ka õõvastavatest kultuurifilosoofilistest spekulatsioonidest õõvastujate altarile, andes jalaga munadesse kultuurile ja elule.

Eri kontekstides ja suhtlusolukordades on sobivusnõuded erinevad. Ilukirjandus, teater ja filmid kasutavad keelt nagu “tegelikus elus” ja see on nende õigus, sest kunst ei ole kunagi tahtnud tunnistada ühiskondlikke kokkuleppeid ega avaliku suhtluse reegleid – kunst on reeglite mõttes suhteliselt vaba. Reklaami keelekasutus lähtub vajadusest tähelepanu äratada ja üheks võtteks on siin kujunenud grammatikareeglite eiramine, konventsionaalsetest keelekasutustavadeist häälbimine. Reklaami õiguse üle kehtestada omad reeglid on vaieldud. Osa ühiskonnast peab seda vastuvõetavaks, osa mitte. Ühelt poolt on reklaam avalik tarbetekst ja peaks seega olema keeleliselt korrektne. Samas võib reklaami tõlgendada kunstina, ka sõnakunstina ja aktsepteerida teatud vabadusi. Ka eraelu on suhteliselt reeglivaba. Isiklikus suhtluses võime kasutada just niisugust keelt, nagu meie vestluskaaslane lubab. Osa inimesi kasutab murdekeelt, teised vannuvad ja ropendavad, kolmandad suhtlevad slängis või kasutavaid muid kõnekeele variante. Avalikult ja suure kuulajaskonna ees esinedes püütakse rääkida-kirjutada enam-vähem korrektset kirjakeelt. Avalikud ja levitamiseks mõeldud tarbetekstid – nii suulised kui ka kirjalikud – on aktsepteeritavad üksnes korrektset kirjakeeles esitatuna.

Muidugi ei tee üksnes kõnekeelsus teksti sobimatuks. Järgmine tekstilõik on üleriigilisest päevalehest. Hinnake selle sobivust kasutussituatsioonis.

“Mina olin siin” on triloogia esimene osa. On lubadus. On *to be continued*. Taas kord – see raamat on väga hea *copy writing*. Täpse, emfaatilise, *target*’iga kõneleva keelega.

Korrektne kirjakeel ei hõlma üksnes sõnavara ja õigekeelsust, vaid ka selget ja loetavat lauseehitust. Sellise teksti omadusi käsitletakse lähemalt 5. peatükis "Tarbeteksti tunnused".

Ülesanne. Võrrelge järgnevaid tekstivariante grammatilisuse, vastuvõetavuse ja sobivuse seisukohast. Kirjeldage tekstivariantide erinevusi.

A. Juulis riigikontrolli avalduse põhjal Eesti Liikluskindlustuse Fondi endise direktori VT suhtes seoses Nordika Kindlustuse peamaja ostuga tegelikust turuväärtusest 40 miljonit krooni kallimalt algatatud uurimise tõttu ärevaks muutunud ja Eesti Liikluskindlustuse Fondi pankrotti kartvate kindlustusseltside survele otsustas fondi nõukogu pöörduda kaitsepolitsei poole palvega uurida fondi ebaõnnestunud tehinguid, millest saadav kahju võib ulatuda 70 miljoni kroonini.

B. Juulis algatas kaitsepolitsei uurimise Eesti Liikluskindlustuse Fondi endise direktori VT suhtes. Uurimist taotlenud riigikontroll kahtlustas, et Nordika Kindlustuse peamaja osteti turuväärtusest 40 miljonit krooni kallimalt. Juhtum muutis ärevaks kindlustusseltsid, kes hakkasid kartma Eesti Liikluskindlustuse Fondi pankrotti. Kindlustusseltside survele otsustas fondi nõukogu pöörduda kaitsepolitsei poole ja paluda, et kaitsepolitsei uuriks fondi tegevust laiemalt. Ebaõnnestunud tehingutest saadav kahju võib ulatuda 70 miljoni kroonini.

Tekstisidusus

Tekst koosneb omavahel seotud korrektsetest lausetest. Tekstil on teema, mis teeb tekstist temaatilise, sisulise terviku. Terviklikkus tähendab, et tekstil on kindel struktuur ja piirid, algus ja lõpp. Seda omadust, et tekst moodustab sisulise, tähendusliku terviku, nimetatakse tekstisidususeks e koheesiooniks.

Hea tarbeteksti sidusust väljendab see, et lausete vahel on küllalt tihe **viitesuhete võrgustik**. Sidusus aitab lugejal liikuda ühe asja juurest teise juurde, ilma et ta peaks pead murdma, kuidas uus asi eelmisega seotud on. Keele tavalisemaid sidususvahendid on sidesõnad e

konjunktsioonid (*ja, et, kuna*) ja muud sidendid (*seetõttu, peale selle, niisiis*), millega väljendatakse lausete- ja lõikudevahelisi seoseid. Sidendite kõrval (sageli ka nende koosseisus) tugevdavad sidusust asendussõnad.

Teksti seisukohalt ei ole asendussõnad üksnes käändsõnade hulka kuuluvad asesõnad (*see, selline, ta*), vaid samasuguse tekstifunktsiooniga on ka asemäärsõnad (*siin, seal, siis, tookord*) ja isegi asetegussõnad (vrd Kas sa *kirjutasid* koju? – Jah, *tegin* seda juba eile.).

Asendussõnadel pole sõltumatut tähendust. Nad saavad oma tähenduse sõnalt, mille asemel neid kasutatakse. Seetõttu tuleb teksti koostades tähele panna, et oleks ühemõtteliselt selge, millele asendussõnad viitavad. Asendussõnu tuleks kasutada säästlikult. Arvukad viitesõnad muudavad stiili kuivaks ja raskesti mõistetavaks, sest lugeja peab üha tagasi pöörduma, et aru saada, mida õigupoolest tähendab *see* või *eespool mainitu* või *kõik see*. Raskesti mõistetavad viitefraasid on *sama kehtib ka, või muud seesugust, kõik see näitab et*. Lugemist aeglustavad kantselseikeelsed *eelmine* ja *järgmine, eespool mainitud* ja *viimati nimetatud*. Teksti lähem vaatlus paljastab nii mõnigi kord, et kirjutajal endalgi pole selget pilti, mida *kõik see* täpselt tähendab, nagu järgmises tekstilõigus.

Arheoloogid vaidlevad, kas Inglismaal Foxhallis hilis-pliotseeni ulatuva punase kihistu keskelt leitud kivistised on üle kahe miljoni aasta vanad kivist tööriistad või on tegemist loodusjõudude tekitatud jälgedega kivil. Samast piirkonnast avastasid kaevandustöölised väidetavalt maapinnast 4,9 meetri sügavusest kihist palju kõneainet pakkunud lõualuu. Mõned teadlased, kes seda uurinud on, ei pidanud seda tänapäeva inimese lõualuust kuigi palju erinevaks. Kahjuks ei ole Foxhalli lõualuu edasiste uuringute läbiviimiseks enam saadaval. See oleks võinud pakkuda täiendavat tõestust selle kohta, et Foxhallist pärinevad kivist tööriistad on inimese kätetöö vili. *Kõik see* viitab küllalt veenvalt, et inimene pidi olema elanud Inglismaal 2–2,5 miljonit aastat tagasi. (M. Gremo järgi)

Kui mõlema leiu puhul on esitatud nii poolt- kui ka vastuargumente, siis ei saa *kõik see* veenvalt viidata vaid ühele järeldusele. Muidugi ei saa ühtki teksti koostada ilma tekstisiseste viideteta, aga lugeja peab tekstist samamoodi aru saama, nagu kirjutaja on mõelnud. Võrrelge järgmisi tekstivariante.

Pantvange külastanud Jeruusalemma vaimulikud kinnitasid, et <i>neil</i> pole mingeid kaebusi selle kohta, kuidas <i>neid</i> koheldakse.	Pantvange külastanud Jeruusalemma vaimulikud kinnitasid, et <i>vangidel</i> pole mingeid kaebusi selle kohta, kuidas <i>neid</i> koheldakse.
--	--

Esimesel pilgul tundub, et *neil* tähistab vaimulikke (lähim vormilt sobiv nimisõna), edasi lugedes selgub aga, et hoopis pantvangidel pole kaebusi.

Eespool oli pikemalt juttu mahajäävate valdade abistamisest. <i>See</i> on igati põhjendatud, sest ..	Eespool oli pikemalt juttu mahajäävate valdade abistamisest. <i>Abi</i> on igati põhjendatud, sest ..
---	---

Esimeses variandis jääb arusaamatuks, kas igati põhjendatud on mahajäävate valdade abistamine või sellest pikemalt kirjutamine.

Asesõnadega üleküllastatud tekst viitab sageli asja ümber keerutamisele, nii et täpset mõtet õieti välja ei tulegi.

Kuid ometi eelolevatel aastatel nähakse siin ette ulatuslikke töid.
Seda eeskätt vabariigi valitsuse kevadel vastuvõetud otsuse põhjal.
See on Saaremaa sotsiaalse ja majandusliku edasise arengu kohta,
kus väga ulatuslikud ülesanded on *selles osas* (?) ette nähtud.

Võib-olla taheti öelda näiteks järgmist:

Vabariigi valitsus võttis kevadel vastu otsuse Saaremaa sotsiaalse ja majandusliku arengu kohta. Lähiaastateks on kavandatud ulatuslikke töid.

Harjutus. Kommenteerige asesõnade kasutust ja parandage laused.

1. Minister esitas vabanenud kohale kolm kandidaati, neilt oma nõusolekut küsimata.
2. Võistluste tulemused peavad olema osavõtjatele teatavaks tehtud seitsme päeva jooksul pärast selle toimumist.

3. Rakvere teater teeb viimaseid proove Urmas Lennuki uue näidendiga, mille kirjanik kirjutas spetsiaalselt neile.
4. Hea arst ei peaks kindlasti oma töökoha pärast muretsema, ükski haiglajuht ei ole nõus neist loobuma.
5. Terava kriitika kutsus esile kultuuriküsimus: vallavanemad arvasid, et kultuurile minevad rahad peaksid otseselt minema valla alluvusse, et oleks selge ettekujutus selle kasutamisest.
6. Pardijahi kohta on kehtestatud eeskirjad, mis reguleerivad nende laskmise aega ja hulka.
7. Üsna maitsev on ka tänavu müügile tulnud kaljapulbrist Taar valmistatud kali, mida toodab Pärnu leivakombinaat.
8. Purunenud hoone taastamine ei õigusta ennast ja seda on võimalik teha vaid uusehitusena, mille puhul kasutatakse üksikuid säilinud konstruktsioone.
9. Kapsa kvaliteet oli hea ning see müüdi kadudeta.
10. Selleks et matkal käia, peab teadma matkatarkusi; hea võimalus on seda teha matkaringis.
11. Valmar Adams tuli eesti luulesse 1925. aastal – selleks oli kogu "Suudlus lumme".
12. Somaalia president on õigeks võtnud, et tema valitsus on põhimõtteliselt nõus andma Ühendriikidele õiguse kasutada oma territooriumil olevaid mere- ja lennuväebaase.

Tekstisidususvõtet, kus teksti eri lausetes viidatakse samale referendile, nimetatakse **samaviitelisuseks**. Peale asesõnade on samaviitelisuse vahenditeks veel kordus, sünonüümide kasutamine ja väljajätt.

Piirangud on muidugi vajalikud. Aga samuti on *piirangud* väga tülikad.

Uurimus hõlmab aastaid 1990–2000. *Töö* koosneb kolmest peatükist.

Uurimus hõlmab aastaid 1990–2000 ja /0/ koosneb kolmest peatükist.

Samaviitelisus ei pruugi olla seotud sõna vormiga, näiteks asesõna võib hõlmata üsna pikki tekstilõike, väljajätt viitab alati sama(de) sõna(de) sama(de)le vormi(de)le, samas kordus ei tähenda, et korratav keeleüksus peaks olema samas vormis või isegi samast sõnaliigist:

Paljudes keeltes *on arvsõnad kujunenud kehaosade nimetustest. Niisugust* loendamist kohtab praegugi mõnede paapua suguharude juures.
Sissejuhatus peab valmis olema kahe nädala pärast. Kokkuvõte 0 samuti.
 Artikkel on *teravmeelne*. Aga *teravmeelsusega* üksi kaugelt ei jõua.

Ülejäänud tekstisidususvõtted on raskemini kirjeldatavad. Tekstiuurijad räägivad **ühisviitelisusest**, mõeldes selle all olukorda, kui lauses erinevatele referentidele viitavad sõnad on mingis mõttes seotud, nii et lugeja oskab neile ühisnimetaja leida, toetudes leksikaalsetele suhetele, nagu antonüümid, hüponüümid, osa ja terviku suhted jne.

Koerad harjuvad kiiresti. *Kassid* on palju raskemini õpetatavad.
Lilled on kallid. Juba üks *roos* maksab hingehinda.
Kogu töö veel valmis ei ole. Eile lõpetasin alles *esimese peatüki*.

Muidugi nõuab teksti vastuvõtja teadmiste hindamist juba üsna tavaline samaviitelisuski. Teksti koostades tuleb lähtuda potentsiaalsest lugejast ja kaaluda, **kui palju ja missugust infot** on teksti mõistmiseks vaja teksti sisse kirjutada, mille puhul aga võib eeldada, et lugeja seda niikuinii teab ja oskab ise sõnu temaatiliselt seostada. Näiteks järgmine tekst on sidus vaid nende jaoks, kes teavad, et Tarja Halonen on Soome president ja Soome on meie naaberriik.

Kuulasin eile *Tarja Haloneni*. *Naaberriigi president* pidas meeldejäáva kõne.

Sageli nõuab teksti mõistmine aga tunduvalt põhjalikumaid eelteadmisi.

Uue silla ehitus on peaaegu kindel. Seega ei soovitaks küll kellelgi Laiale tänavale korterit hankida.

Tekst on mõistetav vaid nendele, kes teavad, et Tartus tahetakse ehitada üle Emajõe uut silda, mis toob kaasa Laia tänava kahesuunaliseks muutmise, liikluskoormuse mitmekordistumise ja liiklusmüra, mis halvendab seal elamise kvaliteeti.

Viitesuhted kujundavad teksti infostruktuuri. **Infostruktuur** tähendab viisi, kuidas tuuakse teksti uut infot ja seotakse see

teadaolevaga. Igas lauses on mõni varasemast tuttav element, lause teema või kõneaine – see, mille kohta lause käib. Ja iga lausega tuuakse teksti ka uut infot, esitatakse teema kohta mingi väide. See, missugused on tekstilause teemaatilised suhted, kujundab erinevaid tekstistrateegiaid. Näiteks võib kõiki teksti lauseid siduda sama teema:

Tartu on Eesti vanimaid linnu. Teda mainiti esimest korda juba ligi 1000 aastat tagasi. Tartus elab ligi 100 000 elanikku. Seal on ka Eesti vanim ja tuntuim ülikool.

Selle vastand on niisugune tekstistrateegia, mille puhul eelmise lause väide saab järgmise lause teemaks ja selle kohta esitatakse uus väide.

Tartu on Eesti vanimaid linnu. Linn tolle aja mõistes ei tähendanud palju muud kui väikest *puukindlust*. Kindluses elasid nii inimesed kui ka loomad hoolikalt ehitatud *kaitsetara varjus*. Kaitsetara oli samuti puust.

Peale selle on hulk vahepealseid strateegiaid, kus teema või väide liigendatakse, nii et uue lause teemaks saab üks osa eelmise lause teemast või väitest.

Tartu on Eesti vanimaid linnu. Kesklinna ilmestavad raekoda ja ülikooli peahoone. Ropkas paiknevad suuremad tööstusettevõtted. Tähtvere ja Tamme linnaosa on eramajade piirkonnad. Annelinna on viimastel aastakümnetel ehitatud hulgaliselt kortermaju.

Teksti viitesuhted põimuvad omavahel ja moodustavad üsna keerulisi kordustest, sünonüümide, asesõnadest ja ühisviitelistest elementidest koosnevaid võrgustikke.

Ülesanne. Leidke järgmise teksti siduselemendid ja kirjeldage viitesuhteid.

Vene piiri äärde sõitvatel inimestel tuleks enne reisimist Vene saatkonnast uurida, ega nad ei satu keelutsooni. Nimelt on Vene julgeolekuteenistus, kellele allub ka piirivalve, kuulutanud kohati kuni 30 km riigipiirist keelutsooniks, kuhu pääseb vaid

erilubadega. Piiritsooni jäävad Pihkva oblastis Petseri, Oudova ja suur osa Setumaast.

Kommentaar

Selles tekstilõigus moodustavad ühe sidusliikmete hulga Venega seotud väljendid *Vene piir – Vene saatkond – Vene julgeolekuteenistus – kellele*. Sellega põimuvad sidusliikmed *piir – keelutsoon – piirivalve – riigipiirist – keelutsooniks – kuhu – piiritsooni*. Piiri ja keelutsooni seostamine põhineb lugeja pragmaatilistel teadmistel. Hõlmava sidusliikmete hulga moodustavad *Vene – Pihkva oblast – Petseri – Oudova – Setumaa*. Veel on selles lõigus sidusliikmete hulgad *inimestel – nad ja sõitvatel – enne reisimist – ei satu*. Viimane seos põhineb ühisviitelisusel: seda võib tõlgendada nii, et sõitmisega seostub pragmaatiline teadmine asukoha muutmisest ja mingisse teise kohta sattumisest.

Esimese ja teise lause vahel on seletav suhe (*nimelt*).

Ülesanne. Leidke järgmise tekstilõigu siduselemendid ja analüüsige viitesuhete süsteemi. Milliseid samaviitelisuse ja ühisviitelisuse keelelisi vahendeid on kasutatud?

Täna hommikul teatati politseile, et Pirita teelt on taas kord varastatud maadleja Georg Lurichi kuju. Tegemist oli skulptuuri koopiaga. Lurich paigutati Pirita tee äärde 1990ndatel aastatel. Kuju ja selle koopiat on varem ära varastatud neli korda. Aluselt maha murtud kuju on kõigil kordadel kätte saadud. Viimane vargus oli 2002. aastal. Pärast seda viidi kuju originaal Tartusse spordimuuseumi. Skulptuuri koopia on olemas ja ausammas taastatakse järgmisel nädalal.

2. TEKSTI STRUKTUUR

Kuidas väljendada tekstiosade seoseid?

Kuidas kirjeldada teksti struktuuri?

Kuidas leida teksti põhiteemat ja allteemasid?

Kuidas teksti alustada ja lõpetada?

Tekstil on oma sisemine struktuur, nagu lausel on struktuur. Teksti struktuur on keerulisem ja raskemini kirjeldatav kui lause struktuur. Teksti struktuur on oma olemuselt semantiline, see on teksti **tähendusstruktuur**, mis määrab, kuidas teksti osad on üksteisega seotud. Tekstistruktuuri peamõiste on teksti teema, mis teebki tekstist temaatilise terviku. Teema jaguneb allteemadeks, allteemad omakorda allteemadeks ja nii edasi, põhimõtteliselt järgmisel viisil:

(pea)teema

(all)teema 1 2 4

1.1. 1.2.

lõik lõik ...

lause lause ...

Nähtavalt on olemas ainult selle skeemi kõige madalam, “horisontaalne” tasand – üksteisele järgnevate lausete rida. Ülemised, “vertikaalsed” tasandid on lausereast loogiliselt järeldatavad.

Vormiliselt viitavad neile taandread ja vahepealkirjad. Joonisel esitatud hierarhiline skeem on seega teksti skeletiks olev mõtteline struktuur, mis väljendab teksti tähendust ja millest lugeja peab aru saama.

Tekstiosade seosed

Teksti koostaja loob oma teksti tavaliselt (pea)teemast alates põhimõtteliselt selle skeemi järgi ülalt alla, liikudes allteemade kaudu väikseimate lõplike tekstielementide, lauseteni. Vastuvõtja (lugeja, kuulaja) peab jõudma teksti terviktähenduse ja peateemani vastupidises järjekorras: tal on alusmaterjaliks ainult lauserida, mis tal tuleb tähenduslikult seostada mingiteks suuremateks osadeks (allteemadeks) ja need osad omakorda peateemaks. Lausetevahelisi ja tekstiosadevahelisi seoseid aitavad mõista **sidendid ja muud seosesõnad**. Seosed võivad olla näiteks

- lisavad: *ja, nii(hästi) ... kui ka, samuti, lisaks, peale selle, teisisõnu, ka edasi, teisiti öeldes, niisama oluline, tuleks lisada, võiks nimetada veel*
- vastandavad ja möönvad: *aga, kuid, ent, ometi, teisalt, vastupidi, sellest hoolimata, selle asemel et, kuigi, ehkki, ei ... ega, mitte ... vaid, seevastu, tõsi küll, teiselt poolt, nagu ka, kui, võrreldes, vastupidi, omakorda*
- seletavad: *sellepärast, sest, sest et, niisiis, nimelt, nii, kuna, järelikult, siit järeldub, seetõttu, sel põhjusel, sellest tuleneb, osutab sellele*
- tingimusi esitavad: *kui, juhul kui, siis kui, sel juhul, eeldades et, nii kaua kui, kui vaid, kui võimalik, tingimusel et*
- täpsustavad: *nagu, näiteks, muu hulgas, eriti, kõigepealt, nimelt, õigupoolest, ennekõike, eeskätt*
- järjestavad: *kui, siis kui, samal ajal kui, seni, enne kui, niikaua kui, kuni, esiteks...teiseks, seejärel, kõigepealt, samal ajal, samas, ühtlasi, järgmiseks, lõpuks, varem, viimasena, edaspidi*
- rõhutavad: *nagu öeldud, teisiti öeldes, teisisõnu, täpsemini, niisiis, nimelt, tõepoolest, kahtlemata, ilmselgelt, vaieldamatult*
- kokkuvõtavad: *lõpuks, lõpetuseks, kokkuvõtteks, kokkuvõtlikult, lühidalt öeldes, resümeerides, niisiis, üldiselt, üldjoontes, on selge et*

See jaotus on tinglik – on sõnu, mis väljendavad rohkem kui üht seost, nt *teisiti öeldes* ja *teisisõnu* on ühtaegu nii lisavad, täpsustavad kui ka rõhutavad. Enamasti väljendavad siduselemendid siiski teatud kindlat tüüpi seoseid, nii et juba kasutatud siduvate sõnade põhjal võib järeldada, milline on teksti ülesehitus – kas see on näiteks loogiliselt järeldav, ajaliselt jutustav või üksikasju kirjeldav.

Ülesanne. Tuletage meelde siduvate sõnade liigid, leidke järgmistest tekstidest sidendid ja iseloomustage nende põhjal valitud tekstistrateegiat.

A. Keeli on võimalik liigitada mitmelt aluselt, kuid olulisemad on sugulus (päritolu) ning ehitus. Suguluse järgi jaotatakse keeled keelkondadesse ja keelerühmadesse. Peale selle võib keeli liigitada ehituse järgi. On olemas nii kõikidele keeltele ühiseid jooni kui ka varieeruvaid nähtusi. Samuti eristatakse sõltumatuid tunnuseid ja tingimuslikke tunnuseid.

B. Esimesel kokkusaamisel jaotati ülesanded. Seejärel peeti nädal vahet, et iga komisjoni liige saaks oma tegevuse läbi mõelda. Kui järgmine kord kokku saadi, siis olid igapäev juba olemas konkreetsete ettepanekud. Pärast nende arutamist hakati teemasid lahti kirjutama, kuni kõik tekkinud mõtted olid koondatud ühtseks tegevuskavaks.

C. Professor oli kaks nädalat välismaal. Seetõttu jäid loengud ära ja osa materjali käsitlemata. Sellest hoolimata hõlmas eksam kogu ainekava. Ometi polnud puuduvat materjali vaja ise hankida, vaid tarvilikud artiklid jagati kursusel paljundatult. Seega ei saa lahendust pidada ebaõiglaseks.

Kommentaari

Esimeses tekstis on kasutatud peamiselt rinnastavaid sidesõnu (*ja, ning, kuid, nii...kui ka*) ja muid lisavaid sidendeid (*peale selle, samuti*). Tekst on kirjeldav-rinnastav, kus tekstistrateegiaks on lisada uusi fakte eelmistele. Tekst B sisaldab ajalisi sidesõnu (*kui, kuni*) ja muid ajasuhteid väljendavaid sidendeid (*siis, seejärel, pärast*). Tekst on kronoloogiliselt edenev, kus tekstistrateegiaks on esitada sündmuse ajalises järjekorras. Kolmandat tekstistrateegiat võib nimetada loogilis-põhjuslikuks. Teksti laused on omavahel seotud seletavate-põhjuslike sidenditega (*seetõttu, sellest hoolimata, ometi, seega*).

Struktuurianalüüs

Lausest suuremate tekstiosade seosed jäävad enamasti sõnaliselt väljendamata ja lugeja tõlgendada. Mida rohkem sellist sõnadega väljendamata tähendust tekstides on, seda raskem on tekstitervikut mõista ja analüüsida. Tekstis sisalduvad loogilisi seoseid väljendavad sõnad – sidendid ja muud seosesõnad – hõlbustavad teksti lugemist.

Sidendite liikidest oli juttu eespool. Nende ja mõnede muude struktuuriomaduste (nt lauseehituse) põhjal eristatakse teatud tekstitüüpe, nagu jutustav, kirjeldav või põhjendav. Tekstitüüpidest tuleb juttu järgmises peatükis. Järgnev tekstinäide sarnaneb analüüsi järgi kõige rohkem põhjendava (argumenteeriva) tekstitüübiga.

Keeleoskusega kehvad lood

Riikliku eksami- ja kvalifikatsioonikeskuse statistika räägib üpriski kõnekalt keelt: kui 2003. aastal oli eesti keele tasemeeksami sooritusprotsent 70, siis eelmisel aastal kõigest 54 ja tänavu märtsis suisa 45. Millest tuleb selline langus, seda ei oska paraku keegi öelda, sest viimati analüüsis REKK eksamitulemusi põhjalikult 2002. aastal. Sestap võib praegu vaid oletada, mis on suure soorituslanguse põhjus.

Kindlasti ei ole keeleeksamid selle ajaga raskemaks läinud. Vastupidi: pikka aega nendega tegelnud asjatundjate hinnangul on nõuded aastatega isegi pisut leebemaks muutunud. Seega langeb ära valveteletus, et eesti keele eksam on hirmus raske. Kui varem oli veelgi raskem, miks tollal siis eksamit edukamalt sooritati?

Küsimus on pigem sooritajates, nende ettevalmistuses ja motivatsioonis. Keelekoolid pakuvad praegu üldiselt 60-tunnist keeleõppeprogrammi, samas kui spetsialistide hinnangul oleks eksami sooritamiseks vaja õppida vähemalt 120 tundi. Eelkõige annab tundide nappus tunda väheses keelepraktikas.

Teiseks, keeleeksami sooritamine on praegu tasuta, mistõttu paljud eksamile tulijad lähtuvad põhimõttest: tore on, kui läbi saan, aga kui ei saa, siis pole hullu, proovin kolme kuu pärast uuesti. Selline asjade käik on aga ilmselge ressursi

raiskamine. Kui näiteks ARK-is tuleb ebaõnnestunud juhiloaeksami eest maksta, miks peab siis asi keeleeksami puhul teisiti olema?

Kolmandaks on need, kes keelt paremini oskasid ja nägid eksami sooritamises võimalust elus edasi jõuda, väidetavalt eksami juba aastate eest teinud. Nüüd ilmuvad eksamile peamiselt need, kel oskusi ja enesekindlust vähem või kes lihtsalt tulevad mütsiga lööma.

Need on kolm loogilist põhjendust, mida asjatundjad oskavad esile tuua. Mis on tegelikud põhjused, seda peab näitama põhjalikum analüüs. Hea vähemalt, et üle viie aasta hakatakse seda analüüsima. (Eesti Päevaleht 2007)

Alljärgnev on näide sama teksti struktuuri analüüsist. Siin on välja toodud teksti osade suhted nende esinemisjärjekorras. Skeemis paremal olev tekst on jaotatud sisulisteks osadeks ja need tekstiosad on vasakul tihendatud selle lõigu põhisõnumiks, allteemaks. Allteemad on nagu omamoodi vahepealkirjad. Osadevahelised tähenduseseosed on nähtavaks tehtud sidendite abil. Väiksemate tekstiüksuste (siin lausete) vahelised suhted on paremas veerus esitatud samade sidendite abil. Need siinses skeemis trükitähtedega kirjutatud sidendid on analüüsija tõlgendus tekstiosade loogilistest seostest.

		Riikliku eksami- ja kvalifikatsioonikeskuse statistika räägib üpriski kõnekat keelt.
		NIMELT
	Keeleeksami tulemused on halvenenud	Kui 2003. aastal oli eesti keele tasemeeksami sooritusprotsent 70, siis eelmisel aastal kõigest 54 ja tänava märtsis suisa 45.
		AGA
		Millest tuleb selline langus, seda ei oska paraku keegi öelda, sest viimati analüüsis REKK eksamitulemusi põhjalikult 2002. aastal.
		SEETÕTTU
	KUIGI	Sestap võib praegu vaid oletada, mis on suure soorituslanguse põhjus.
		Kindlasti ei ole keeleksamid selle ajaga raskemaks läinud.
		VAID
		Vastupidi: pikka aega nendega tegelnud asjatundjate hinnangul on nõuded aastatega isegi pisut leebemaks muutunud.
	Eksamid pole raskemad	SEETÕTTU
		Seega langeb ära valveteletus, et eesti keele eksam on hirmus raske.
		SEST
SEETÕTTU		Kui varem oli veelgi raskem, miks tollal siis eksamit edukamalt sooritati?
	AGA	Küsimus on pigem sooritajates, nende ettevalmistuses ja motivatsioonis.
		SEST
	Keelepraktikat on vähe	Keelekoolid pakuvad praegu üldiselt 60-tunnist keeleõppeprogrammi,
		AGA
		samas kui spetsialistide hinnangul oleks eksami sooritamiseks vaja õppida vähemalt 120 tundi.
		JA / JÄRELKULT
	JA	Eelkõige annab tundide nappus tunda väheses keelepraktikas.
		Teiseks, keeleeksami sooritamine on praegu tasuta,
		SEETÕTTU
	Eksam on tasuta	mistõttu paljud eksamile tulijad lähtuvad põhimõttest: tore on, kui läbi saan, aga kui ei saa, siis pole hullu, proovin kolme kuu pärast uuesti.
		JÄRELKULT /AGA
		Selline asjade käik on aga ilmselge ressursi raiskamine.
		SEST / NIMELT
	JA	Kui näiteks ARK-is tuleb ebaõnnestunud juhiloaeksami eest maksta, miks peab siis asi keeleeksami puhul teisiti olema?
		Kolmandaks on need, kes keelt paremini oskasid ja nägid eksami sooritamises võimalust elus edasi jõuda, väidetavalt eksami juba aastate eest teinud.
		JA / SEETÕTTU
	Paremad keeleoskajad on eksami varem teinud	Nüüd ilmuvad eksamile peamiselt need, kel oskusi ja enesekindlust vähem või kes lihtsalt tulevad mütsiga lööma.
		Need on kolm loogilist põhjendust, mida asjatundjad oskavad esile tuua.
		AGA
Põhjusi tuleb analüüsida		Mis on tegelikud põhjused, seda peab näitama põhjalikum analüüs.
		SEETÕTTU
		Hea vähemalt, et üle viie aasta hakatakse seda analüüsima.

Teksti jaotus allteemadeks, allteemade sõnastamine ja nende seoste eristamine on mingis mõttes subjektiivne. Eri lugejad võivad tõlgendada tekstiosade suhteid eri moodi, seetõttu on võimalikud ka skeemis esitatud sidendivariandid. Samuti võivad lugejad jaotada teksti erisugusteks lõikudeks ja nende peamõtte eri moodi sõnastada. Näiteks skeemis on esimese lõigu teemana toodud välja keeleoskuse vähenemine, on aga ka võimalik pidada selle lõigu olulisimaks mõtteks hoopis seda, et eksamitulemuste halvenemise põhjused pole selged.

Ülesanne. Analüüsige järgmise teksti struktuuri. Kirjutage eespool toodud struktuurianalüüsi eeskujul lausete vahele sobivad sidendid ja püüdke lühilausega sõnastada iga lõigu teema. Otsustage, millised on nende teemade vahelised loogilised seosed ja ühendage need (all)teemad teksti peateemaks.

Vana Maailma kaootiline idakülg

Euroopa Komisjoni hiljutine uuring tunnistas ühenduse suure ittalaienemise selle teisel aastapäeval ühemõtteliselt õnnestunuks: on elavnenud majandus ja loodud uusi töökohti nii vastliitunud kui vanades liikmesriikides. Suured immigratsioonivood idast läände, näljased “Poola torumeeste” hordid, kes võtavad turvalises läänes hoolimatult ära kõik lihttööd, jäid olemata.

Kõigest hoolimata jääb poliitikute kõnedest mulje, et laienemine on kuidagi häbiväärne teema, mida oleks mõistlikum võimaluse korral vältida. Eriti välditakse entusiasmi ilmutamist tulevaste võimalike laienemiste osas. Bulgaaria ja Rumeenia paraku tulevad niikuinii. Horvaatiast kardetavasti ka ei pääse, aga edasi ...

Need, kes järjekindlalt edasise laienemise advokaatidena üles astuvad, on uute liikmesriikide juhid. Ent viimastel on jalus mitmeid kammitsaid: läänepoolse Euroopa umbusaldus vaeste ning imeliku ajaloooga naabrite vastu ja naabrite eneste valus teadlikkus selle usaldamatuse olemasolust, lisaks ehk ka hirm kaotada tükikene omaenese europirukast.

Kõige tähtsam tegur on aga mastaapse mõtlemise puudus: ükski Ida-Euroopa riik pole praegu valmis liidrirolliks. Riigid, mis varem asjalikult end reformides ning oskusliku diplomaatia toel ise ELi poole sammusid, on praegu

pisiaskeldustesse takerdunud ega oska uues olukorras enesega palju tarka peale hakata. Nendest, kes pole seni efektiivsed olnud, ei ole enamik seda ka praegu ning nende sõna maksab seetõttu vähem kui võiks. Kolmandatel pole aga tahtmiski midagi korda saata, enese staatuse eest hoolitsemine ongi nende ambitsiooniline piir – saagu teistest, mis saab.

Ometi on omade ja võõraste saatus seotud: kui ühtedel on halb, pole teistelgi hea. Euroopa on väike, siin on see iseäranis nii. Pealegi on laienemise kaudu reformide ja stabiilsuse levitamine olnud just see valdkond, kus ELi on saatnud tõeline edu. Edasise laienemise edu nimel töötamine võiks ka kogu ELi selle melanhoolsest identiteedikriisist tasapisi välja sikutada – kui vaid leiduks poliitilised liidrid, kes laienemise vooruse avalikkusele veenvalt mõistetavaks teeks. Pole mingit põhjust, miks selline liider – olgu siis inimene või riik – ei võiks tulla Euroopa idapoolt. (Diplomaatia 2006)

Teksti alustamine ja lõpetamine

Kui tekstisidusus tähendab, nagu eespool öeldud, et iga lause on sidendite ja tekstisiseste viidete kaudu seotud sama teksti eelmis(t)e lause(te)ga, siis millega on seotud teksti esimene lause? Ta saab viidata ainult millelegi tekstivälisele, sest teksti tal veel ei ole. Teksti alguse ülesanne on siduda järgnev tekst kontekstiga, teha sellest mingi laiema mõttevahetuse osa. Teksti on võimalik alustada kolmel viisil.

1. Teemaaliline algus – hakatakse kohe asjast rääkima, viidatakse pealkirjale või nimetatakse teksti teema, millest hakatakse kirjutama.

Arvutiteaduse ja arvutiseadmete elukäik on olnud üsna lühikese aja jooksul päris muljetavaldav – esialgu küllaltki tagashoidliku võimsusega suurarvutitest kuni tänapäevaste personaalarvutiteni, millel arvutusvõimsust rohkem, kui ühegi igapäevase rakenduse jaoks vajalik oleks. (Akadeemia 2006)

2. Refereeriv algus – alustatakse tsitaadiga, refereeringuga või viitega mõnele teisele tekstile või diskursusele (teemale), mis võetakse loodava teksti lähtekohaks.

Paljude viimase poolteise aastakümne jooksul tärganud uute demokraatiade *uurijad on rõhutanud* tugeva ja aktiivse kodanikuühiskonna olulist rolli demokraatia kindlustamisel. Eriti just postkommunistlike riikide puhul *on nii teadlased kui* demokraatlike liikumiste *aktivistid kurtnud* olematute või välja juuritud sõltumatu kodanikuosaluse traditsioonide üle ning laialt levinud kalduvuse üle passiivselt riigi peale lootma jääda (Akadeemia 2006)

3. Personaalne algus – luuakse suhe lugejaga, näiteks pöörduetakse lugeja poole, alustatakse teksti lugejat aktiveeriva küsimusega või öeldakse midagi enda (kirjutaja) kohta.

Tahaksin teile täna rääkida mõnest üpris pöörasest asjast. Põhiidee on selles, et mõtted on vahel väga võimsad. *Ma tahaksin* rääkida teooriast, arvutist kui mõistest, kui filosoofilisest mõistest. *Me kõik* teame, et arvutid on meie maises maailmas väga praktilised asjad. *Me* teenime nende abil suurema osa oma palgast, *kas pole?* Vähestel on aga meeles, et tegelikult leiutati arvuti – *nüüd ma liialdan, kuid ütlen* selle siiski välja – hoopis selleks, et selgitada üht matemaatika alustega seotud filosoofilist probleemi (Akadeemia 2006)

Ülesanne. Kujutlege, et peate kirjutama oma eriala tutvustava populaarteadusliku artikli. Mõelge selle jaoks kolm erinevat algust, vastavalt teksti kolmele funktsioonile. Mõelge ka artiklile sobiv pealkiri.

Tekst lõpeb kokkuvõttega. Erinevalt algusest ei saa teksti lõppu seostada tekstivälise maailmaga, vaid kokkuvõte peab välja kasvama tekstist endast. Kokkuvõte ei too teksti enam uut infot, vaid kordab mingis vormis eespool öeldut. Tavaliselt tõstetakse kokkuvõttes esile teksti kõige olulisem sõnum või järeldus.

3. TEKSTITÜÜBID

Mis eesmärkidel tekste koostatakse?

Mille poolest tekstitüübid erinevad?

Millised on kirjeldava, jutustava ja põhjendava teksti keelelised tunnused?

Teksti struktuur ei ole vabalt varieeruv, vaid on seotud tekstitüübiga, nagu eelmises peatükis nimetatud. Tekstitüübijaotus põhineb inimese vajadusel kasutada keelt eri eesmärkidel ja selles mõttes on tekstitüübid universaalsed, kultuurist ja harjumustest sõltumatud. Keelelised põhitegevused on olukorra või nähtustevaheliste seoste kirjeldamine, sündmustest jutustamine, arvamuse väljendamine ja põhjendamine. Sellele vastavalt räägitakse kolmest tekstitüübist: kirjeldav ehk deskriptiivne, jutustav ehk narratiivne ja põhjendav ehk argumenteeriv tekst.

1. **Kirjeldava ehk deskriptiivse teksti** peäülesanne on nähtuste seoste (sarnasused, erinevused, liigitused) väljatoomine, konkreetse või abstraktse (nähtuste) ruumi liigendamine, st tähelepanekute esitamine mingist püsivast situatsioonist, asjast, nähtusest mingil muutumatul ajahetkel ja nende tähelepanekute sidumine üksteisega. Kirjeldus võib olla subjektiivne (elamused, tähelepanekud) või objektiivne (tehnilised üksikasjad, mõistete seosed). Kirjeldavat teksti on palju nt teatmeteostes, reisijuhtides, siia kuuluvad isikukirjeldused, olukorrajärgelised jm. Kirjeldav tekstitüüp on iseloomulik teaduslikele uurimustele, õpikutele, artiklitele.

Keelelisi tunnuseid:

- seisundiverbid: kas konkreetsed (*olema, seisma, paiknema, asuma, paistma*) või abstraktsed (*tähendama, väljendama, sisaldama, koosnema, osutama, seisnema*)
- põhiliseks ajavormiks olevik või lihtminevik
- olemasolulaused kohamäärustega (kuski on midagi)
- liigitavad ja nimetavad öeldistätelaused (miski on mingisugune)

- lause alus väljendab abstraktset mõistet või passiivset olukorras olijat.

2. Jutustava ehk narratiivse teksti peaülesanne on mingi aja jooksul toimunud sündmuste edastamine ajalises järgnevuses. Alguses esitatakse sageli teema ja tegelane, seejärel räägitakse, mida ta tegi. Antakse edasi peamiselt isikute või institutsioonide tegevusi. Niisugune jutustav tekst on tüüpiline näiteks rahvajuttudele, ilukirjanduslikele jutustustele, elulugudele, ajaloolistele ülevaadetele. Meedias on tüüpilised jutustavad tekstid uudised, samuti sisaldavad jutustavaid osi sageli arvamuskirjutised: alguses jutustatakse, mida keegi tegi, seejärel antakse sellele hinnang. Jutustamisjärjestus on sageli kronoloogiline, aga mitte tingimata. Näiteks ajaleheuudistele tüüpiline jutustamisviis on “tagant ettepoole” – alguses esitatakse keskne sündmus, seejärel räägitakse, kuidas selleni jõuti.

Keelelisi tunnuseid:

- tüüpiline ajavorm on lihtminevik
- öeldiseks enamasti tegevusverbid (*tegema, minema, valmistama, kirjutama*)
- tegevust väljendavad laused (keegi tegi midagi)
- aja- ja kohaväljendid (kus ja millal midagi juhtus)
- lause alus väljendab aktiivset tegijat: isikut või kollektiivi.

3. Põhjendava ehk argumenteeriva teksti peaülesanne on autori arvamuse ja hinnangu vahendamine ning selle põhjendamine, nähtuste põhjuse ja tagajärje seoste väljatoomine. Seisukohavõtt on seotud keelevälise tegelikkusega, näiteks lugejale/kuulajale tuttava aktuaalse probleemiga. Lähtepunkt on sageli kahepoolne, dialoogiline: väljendatakse hoiakut mingi teise asja suhtes. Tekst on üles ehitatud vastandavalt või võrdlevalt. Põhjendav tekst on iseloomulik arvamuskirjutistele, esseedele, arvustustele, dialoogidele ja diskussioonidele, seda esineb palju ka teadustöodes, kus on tarvis esitatud seisukohti ja väiteid põhjendada.

Keelelisi tunnuseid:

- eitavad laused
- vastandust ja võrdlust sisaldavad väljendid
- tingiv kõneviis

- võimalikkust või vajalikkust (*võib, peab*), tõenäosust (*kindlasti*) ning positiivset või negatiivset hinnangut (*õnneks, kahjuks*) väljendavad sõnad
- omadussõnad ja nende võrdlusastmed
- põhjuslikud side- ja määrsõnad (*seetõttu, sellepärast, järelikut, niisiis, seega*)

Ülesanne. Mis tüüpi on järgmised tekstid? Leidke tekstidest vastavale tekstitüübile iseloomulikke tunnuseid (laused on analüüsi hõlbustamiseks nummerdatud).

A (1) Iga elujõulise nähtuse tunnuseks on eri suundadesse laienemine ja arenemine. (2) Sellest lähtudes kinnitab muuseumiliikide arvu kasv muuseumi kui nähtuse vajalikkust ja eluvõimet. (3) Paljud muuseumid on seotud oma ala või teadusharu arenguga, mõnel juhul on nad mälestusmärk kunagi väga olulistest elualadest või elamisviisist. (4) Muuseumikogud säilitavad esemete, üleskirjutuste ja visuaalsete jäädvustuste kaudu omaaegse kultuuripildi. (5) Muuseumidest kõige elitaarsemaks peetakse kunstimuuseume. (6) Etnograafiamuuseumid on tihedalt seotud oma teadusharu arenguga ja rahvusliku eneseteadvuse ning omariikluse kujunemisega, kuid nad on sageli ka rahvusmuuseumiks või selle osaks. (7) Rahvusmuuseum on riigi juurde kuuluv embleemasutus. (Akadeemia 2006)

B. (1) Mees sai vigastada Paide lähedal kolme auto kokkupõrkes. (2) 30-aastane Paide mees sai eluohtlikke vigastusi, kukkudes oma autost välja tagant tuleva auto esirataste alla kolme auto kokkupõrkes Tallinna–Tartu maantee 92. kilomeetril teispäeva õhtul kell pool kümme. (3) Ühtekokku viidi Paide keskhaiglasse kolm liiklusõnnetuse ohvrit. (4) Kolmest üksteise kannul sõitnud autost kõige tagumine pidi tugevasti pidurdama, mille tagajärjel ta libises vastassuunavööndisse. (5) Autojuht ei suutnud pidurdamist õigel ajal ette näha ees sõitnud auto rikkis piduritulede tõttu. (6) Reas esimesena sõitnud auto keeras sirgelt teelt sisse Paide bensiinjaama. (Postimees 2005)

C. (1) Taasiseseisvunud Eesti leidis endale palju toredaid

abistajaid, kes meile raskel ajal suureks toeks olid. (2) See paneb ka meile kohustuse aidata abivajajaid. (3) Ometi tundub, et Eestis on see kena eesmärk hägustunud, abistamine on väljunud kontrolli alt. (4) Võtsime Tartusse õppima mari üliõpilased, aga kuskil pole infot, palju neist siia jäi ja palju tagasi läks. (5) Vene päritolu multimiljonärile RA-le anti eriliste teenete eest Eesti kodakondsus. (6) Kas Preatoni näide ei õpetanud meile juba piisavalt, et siia ei ole riisujaid ja kelme vaja? (Postimees 2006)

Kommentaar

Tekst A on kirjeldav. Kirjeldus liigub üldiselt üksikule. 1. lauses kirjeldatakse elujõulise nähtuse olemust, 2. lauses kohandatakse seda iseloomustust muuseumidele, 3. ja 4. lauses lisatakse muuseumi iseloomustamiseks uusi tunnuseid, 5.–7. lauses kirjeldatakse muuseumiliike. Lausete järjekord ei ole absoluutne: laused 1–2 moodustavad tekstiüksuse, mille lauseid ei saa omavahel vahetada, laused 5–7 moodustavad teise sellise kindlalt seotud üksuse. Aga need kaks tekstiüksust võiksid ka kohti vahetada: on võimalik nii, et enne kirjeldatakse muuseumiliike ja seejärel tehakse üldistus. Laused 3 ja 4 on selles mõttes iseseisvad, et võiksid tekstilõigus paikneda suvalises kohas. Kahe tekstilõigu sees aga esinevad laused hierarhilises suhtes: 1. ja 2. lause omavahelise vahekorra määrab ära 2. lauses sisalduv *sellest lähtudes*, mis seob ta 1. lausega. Ka 6. ja 7. lause on hierarhilises suhtes: viimane defineerib eelmises lauses nimetatud mõistet. Lausete tunnuseks on *olema*-verb või mõni muu olukorda või protsessi kirjeldav verb (*kinnitavad, säilitavad, on seotud, peetakse*); ajavorm on ühtlane olevik. Alus ei väljenda semantiliselt aktiivset tegijat, vaid elutut objekti, mille kohta midagi öeldakse (*muuseum*) või protsessinimetust, mida iseloomustatakse (*laienemine, kasv*). On hinnangulisi ja kirjeldavaid omadussõnu (*oluline, elitaarne, rahvuslik*). Laused on kirjeldatavat nähtust nimetavad (defineerivad) või liigitavad.

B-tekstina esitatud ajaleheudis on tüüpiline jutustav tekst, kus sündmused pole aga esitatud kronoloogilises järjekorras, vaid lõpust algusse: kõigepealt öeldakse tagajärg, millega lugu lõppes, ja esitatakse sündmuse osalised (kes, mis, kus), seejärel taastatakse sündmuse käik lõpust alguseni. Laused on seetõttu seotud üksteisega pigem põhjusliku kui ajalise suhte alusel, kuigi neid põhjuslikke suhteid tegelikult pole väljendatud. Lausetes on aktiivsed tegevusverbid (*sai vigastada, kukkudes, viidi, sõitnud, pidi pidurdama, libises, ei suutnud*) ja elusad tegijad (*mees, ohver, autojuht*). Ajavorm on jutustusele tüüpiliselt lihtminevik. Sündmuse aeg ja koht on täpselt fikseeritud (*Paide lähedal, Tallinna–Tartu maantee 92. kilomeetril teisipäeva õhtul kell pool kümme*).

Kolmanda tekstinäitena C esitatud lugejakiri ajalehest on tüüpiline argumenteeriv tekst. Esimene lause on minevikuline väide, teine sellel põhinev subjektiivne järeldus. Vastandatud on minevik ja olevik. Kolmas lause on teisele vastanduv, seda küsimärgistav väide. Neljas ja viies lause on tegelikkusenäited, mis kolmanda lause väidet tõestavad. Kuues lause on küsimuse vormis esitatud hoiak, seisukohavõtt. Tekstis on vastandlikkust rõhutavaid väljendeid (*aga, ometi, ka meile*,

juba piisavalt), jaatavatele väidetele vastanduvaid eitavaid vorme (*pole info, ei õpetanud, ei ole vaja*), lugeja poole otse pöörduv küsilause, isikliku arvamuse väljendusi (*tundub, kohustus*), vastandsõnu (*jäi siia – läks tagasi, toredad abistajad – riisujad, kelmid*), emotsionaalse värvinguga hinnangulisi sõnu ja väljendeid (*hägustunud, väljunud kontrolli alt, riisujad, kelmid*).

Konkreetsed tekstid võivad sisaldada mitme tekstitüübi omadusi, nt jutustuses võib olla kirjeldavaid osi, kirjeldavas tekstis põhjendusi jne. Järgmine näitetekst algab olukorda kirjeldava lõiguga, teine ja kolmas lõik on jutustavad – räägitakse varem toimunud –, neljas lõik on põhjendav – autor väljendab oma seisukohta kirjeldatu suhtes ja põhjendab seda.

Koopiamaks pole koll

KIRJELDUS	Autoriõiguse kaitsmine on saanud mõnes ringkonnas lausa sõimusõnaks. Nii kaebavad autorid, et neilt nõutakse tasu enda loomingu esitamise eest, autoriõiguste hammasrataste vahele jäänud arvavad, et neile peaks maksma rohkem raha.
JUTUSTUS	Eile võeti valitsuses vastu määrus, millega kehtestatakse kord, kuidas riik tasub isiklikul või õppeeesmärgil tehtud koopiate eest raamatu autorile. Selle korra kehtestamine lõpetab pikaks veninud saaga. Eesti võttis autoriõiguse seaduse vastu juba aastaid tagasi, kuid koopiamaksu rakendamine venis. Mai lõpus kehtestati seadusemuudatus, millega Eestis tasub reprodutseeritud riik, sest Euroopas levinud variant, kus maksu tasuvad koopiamasinade sissetoojad, ei läinud kuidagi käima.
PÕHJENDUS	Niinimetatud koopiamaksu kehtestamine on kahtlemata õigustatud. Raamatute paljundamine on samasugune teose reprodutseerimine nagu iga teinegi ja autor peaks selle eest raha saama. (Postimees 2006)

4. TEKSTILIIGID ehk ŽANRID

Kuidas juhivad tekstide koostamist harjumused ja eeskujud?

Milliseid tekstiliike on olemas?

Mille poolest tekstiliigid erinevad?

Mille järgi hinnata teksti stiili?

On raske rääkida mingist tekstist, ilma et me seda kuidagi liigitaksime. Igapäevaelus me ei räägi tekstidest, vaid toiduretseptidest, romaanidest, eeskirjadest, uudistest, luuletustest, kirjadest, reklaamidest, meilidest jne. Selliseid tekstiliike nimetatakse žanriteks. Žanri mõiste on pärit antiikkultuurist ja Aristotelese "Luulekunstist", aga on ületanud kirjandusteaduse piirid ja hakanud tähistama igasuguseid tekstiliike alles päris viimasel ajal.

Tekstiliikide olemasolu põhineb inimese harjumusel kasutada keelt ühesugustes olukordades ühesugusel viisil. Olukorrast sõltuv esitusviis on muutunud aegade jooksul nii loomulikuks, et me ei näe seda alternatiivina, vaid ainukese võimalusena. Me teame, et teaduslikku tööd ei kirjutata nagu reklaami ega luuletust nii nagu ajaleheuudist. Peame loomulikuks, et ministri sõnavõtt on kuiv ja ametikeelne, vastasel juhul võiks seda hõlpsasti tõlgendada populistlikuna. Teadustekstis ei pane meid imestama pikad, äärmist täpsust taotlevad definitsioonid, jutluselt ootame vana harjumuse järgi veidi arhailist ja õpetlikku stiili.

Eri olukordades valitakse erisugune esitusviis, eri sõnad ja laused. Seesama isik, kes koolis on 7. klassi õpilane Jaan Jalakas, on arsti juures meessoost lapspatient, kodus poeg Jaan, aga pättust tehes ja politsei kätte sattudes alaealine Jaan J. (13, nimi muudetud). Nimetuse valik on seotud teiste tekstiliste valikutega. 7. klassi õpilase Jaan Jalaka tegevust iseloomustatakse arvatavasti nii, et ta on käitunud kooliõpilasele sobimatul viisil, minnes vales kohas üle tee, jäänud auto alla ning puudub nüüd kolm päeva koolist, seevastu meessoost lapspatientide kohta öeldakse, et ta on saanud mööduvalt autolt löögi, mille tagajärjel tal on vasaku sääreluu tugev põrutus. Poeg Jaani tegevuse iseloomustamiseks sobib, et ta jooksis üle tee, jäi auto ette ja ta pahem jalg on nüüd üleni sinine; alaealine Jaan J. (13, nimi muudetud)

aga rikkus liikluseeskirja, ületades sõiduteed selleks mitte ettenähtud kohas, sai löögi mööduvalt sõidukilt ning toimetati kerge vigastusega haiglasse.

Tekstiliigid e žanrid on **kultuurisidusad keelekasutusviisid**, nad on aja jooksul välja kujunenud ja üha uutes tekstides korduvana kinnistavad tekstiliigitavasid. Me tunneme need liigid ära, sest me oleme siin kultuuris ja sellises sotsiaalses situatsioonis just sellise keelekasutusega harjunud, me oleme selle ära õppinud. Lugeja märkab kiiresti, et tekstid hakkavad elama oma elu vastavalt sellele, missugusesse situatsiooni nad kuuluvad ja milline mõju neil on. Sündmus, millest nad räägivad, võib jääda tagaplaanile ja jutustamise viisid saavad suurema tähenduse. Tekstid seostuvad tihedamini üksteisega kui sündmusega, mida nad kajastavad: luuletus on luuletuse moodi, uudis on uudise moodi, artikkel on artikli moodi – sarnane esitusviis koondab ühtmoodi tekstid ühte žanri.

Erinevalt tekstitüüpidest ei ole žanriteks nimetatavatel tekstiliikidel mingit universaalset, otseste keelekasutuse eesmärkidega seotud alust, vaid need on seotud meie tavade ja harjumustega. Seetõttu ei ole olemas ka mingit üldist žanrite loendit, vaid teadusalad ja tekstiuurijad liigitavad tekste mitmel eri viisil. Kõige üldisemalt eristatakse keelekasutusvaldkondade järgi argikeelt, ilukirjanduskeelt ja tarbekeelt, tarbekeele alaliikidena räägitakse nt ajakirjanduskeelest, ametikeelest ja teaduskeelest, millest igapähele on veel hulgaliselt alaliike. Kõige tuttavamad on kindlasti klassikalised kirjandusžanrid (romaan, novell, luuletus jne), meedias on levinumad tekstiliigid uudis, reportaaž, intervjuu, juhtkiri, arvamus, retsensioon, artikkel. Tarbeproosa liike on referaadid, protokollid, ametikirjad, reklaamid, teadusartiklid. Tekstiliikidel võib olla alaliike, näiteks romaani liikideks on ajalooline romaan, armastusromaan, dokumentaalromaan jne, uudiseid liigitatakse teema või kanali järgi: majandusuudised, spordiuudised, teleuudised jne.

Ühegi tekstiliigi omadusi ei ole kerge ammendavalt kirjeldada, küll aga on oluline ära tunda need tunnused, mille järgi on võimalik määrata, kas mingi tekst vastab teatud tekstiliigi tavadele. Olulised omadused on teksti tervikstruktuur, tekstitüüpide (kirjelduste, jutustuste, põhjenduste) kombineerimise viis ja keelevahendid (stiil). Tekstiliigil on enam-vähem kindlaks kujunenud skemaatiline struktuur, mis koosneb üldisemalt või rangemalt määratud osadest. Need esinevad reeglipärasel või osalt reeglipärasel järjestuses. Tekstiliigi skeem võib olla aja jooksul välja kujunenud sotsiaalkultuuriline tava, nagu on uudistes, artiklites, retsensioonides, protokollides, aga see võib olla ka

spetsiaalselt välja töötatud, nagu telesaadete formaadid, mida täidetakse erineva informatiivse sisuga, aga mille struktuur, skeem on rangelt ette määratud.

Järgnevalt on toodud näiteks mõne tavalisema tarbetekstiliigi koostamise põhimõtted: uudis kui üks lihtsama struktuuriga ja levinumaid sõnumi edastamise viise; artikkel kui mitmes keelekasutusvaldkonnas (nii meedias, aimekirjanduses kui ka teaduses) keskne tekstiliik; retsensioon kui tüüpiline ja kindla struktuuriga arvamusteksti esindaja.

Uudise struktuuris on eristatavad sündmusest jutustav pealkiri (mis ise võib koosneda kahest osast: peapealkirjast ja alapealkirjast) ja juhtlõik, mis sisaldab kogu uudise tuuma. Järgneb mingi hulk sisulõike, kus uudise eri külgi käsitletakse täpsemalt. Kuna lugu esitatakse nn ümberpööratud järjekorras ja keskne sündmus on alguses ära öeldud, siis on nendele lõikudele iseloomulik, et nad ei jutusta lugu edasi ja võivad seetõttu olla peaaegu suvalises järjekorras (nt intervjuulõigud teleuudistes, kui uudise sisu on diktor juba ära ütelnud). Uudise viimane lõik võib olla kokkuvõte, mis näiteks pakub loole mingi lahenduse. Sellise struktuuriskeemi järgi on analüüsitud just ajakirjandustekste ja seda on peetud sobivaks meetodiks, et näidata massiteabevahendite poolt pakutu rutiinset ja skemaatilist olemust. Märkame, kui tohutu hulk erisuguseid maailmasündmusi tõmmatakse kokku uudise üsna jäika formaati. Tekstitüübina kasutab uudis põhiliselt jutustust. Esitatakse reaalseid spetsiifilisi, kindla aja ja kohaga seotud üksiksündmusi. Keelevahendid taotleavad objektiivsust, neutraalsust ja selgust.

Artiklis kasutatavad keelevahendid taotleavad samuti objektiivsust ja selgust, aga erinevalt uudisest on artiklis olulisel kohal üldistused, nähtuste- ja asjadevahelised seosed, üksiksündmustest moodustuvad terviknähtused. Nähtusi kirjeldatakse avaramalt ja kaugemast perspektiivist, mis näitab autori üldistus- ja seosenägemisvõimet. Mingist tegelikkuseosast (teksti teemast) tekib hierarhiline tervikpilt, erinevalt uudistes edasi antavatest reaalsusekillukestest. Tekstitüübina kasutab artikkel kirjeldavat ja põhjendavat teksti. Teaduslik artikkel on autori hoiakult neutraalne nagu uudiski, publitsistlikes artiklites lisandub autoripoolne subjektiivne hinnang, õpetav, kritiseeriv, väärtustav vms hoiak.

Retensioon (arvustus) on tüüpiline arvamustekst, mille eesmärgiks on väljendada seisukohta ja hoiakut mingi teise teksti (või muu loomingu) suhtes ja seda põhjendada. Retensioonil on kolmeosaline temaatiline struktuur, mida sageli on nimetatud triaadiks:

üks osa on vaadeldava objekti kirjeldus või kokkuvõte, teine osa on selle kommentaar, mis sisuliselt kujutab endast seisukohavõttu esitatud info suhtes. Kolmas, kokkuvõtlik osa esitab lõpliku järelduse või hoiaku. Lõpus võib olla ka moraaliosa, mis lisab nõuande, soovitusi, hoiatuse vms. See struktuur ei tähenda, et need osad peaksid olema tekstis just selles järjekorras. Neid osi iseloomustavaid keelelisi vorme ja väljendusi esineb tekstis eri kohtades, st teksti tähendusstruktuur on küll kolmeosaline, aga teksti lineaarne struktuur ei tarvitse seda olla – triaade võib ühes tekstis eristada mitu, nad võivad omavahel põimuda ja kombineeruda. Retsensioonile on tüüpiline, et hinnatav objekt jaotatakse osadeks või vaadeldakse seda eri külgedest. Teaduslikku tööd retsenseerides nt hinnatakse eraldi töö struktuuri ja vormistust, analüüsitava materjali sobivust, analüüsiks valitud teooriat ja meetodit, tulemuste esitamise viisi, järelduste põhjendatust ja usaldusväarsust jne. Retsensioon on kombineeritud eri tekstitüüpidega, siin on nii kirjeldavaid, jutustavaid kui ka põhjendavaid tekstilõike. Suhtumist väljendava tekstiliigina kasutab retsensioon argumenteerivale tekstile tüüpilisi keelevahendeid: hinnangulist sõnavara, kõne- ja lausekujundeid, modaalseid väljendeid, tingivat kõneviisi jm.

Mõnest tekstiliigist (ametikirjad, teadustekst) räägitakse järgmistes peatükkides üksikasjalikumalt.

Tekstiliigid ja stiil

Tekstiliigid erinevad üksteisest temaatilise sisu, kompositsiooni (struktuuri) ja kasutatavate keelevahendite poolest. Keelevahendite valik kujundab teksti stiili. Sama sisu võib väljendada erisugusel viisil, valides olukorraga sobivaid sõnu, kujundeid, vorme ja lausemalle. Sama valdkonna tekstiliike ongi erialakirjanduses üldistavalt nimetatud ka funktsionaalstiilideks või registriteks (nt teaduslik, ametlik, mitteametlik jt registrid).

Stiili iseloomustatakse sageli subjektiivselt: kirjeldades või seletades, milline mulje lugejale tekstist jääb. Tekst võib tunda selge või raskesti mõistetav, kuiv või elav, lihtne või keeruline, kompaktne (tihe) või laialivalgus, ilma et uurija teadlikult vaatlaks teksti omadusi või loetleks keelevorme.

Objektiivse stiiliuurimise lähtekohaks on kvantitatiivsed mõõtmised. Stiili seisukohalt on olulised kõik sellised keelejooned, mida esineb tekstis piisavalt sageli. Selliselt mõõdetavad omadused on näiteks

- sõnaliikide vahekord
- abstraktsete sõnade (nt *mine*-vormide) hulk
- liitsõnade ja tuletiste hulk
- öeldise vorm, eriti isikulise ja umbisikulise tegumoe suhe
- lauselühendite hulk ja nende liigid
- kõrvallausete hulk pealausete suhtes
- sõnade ja lausete pikkus
- sõnavaras esinevad eritunnustega sõnad (nt kõnekeele sõnad, võõrsõnad vm)

Tunnuseid loetledes ja võrreldes on võimalik näidata, milline on mingi teksti, tekstiliigi või autori stiil, talle omane viis koostada eri liiki tekste. Stiilide erinevusi võib kirjeldada nii, et tekstid on abstraktsed või konkreetsed, staatilised või dünaamilised, objektiivsed või subjektiivsed.

Hea tekst eeldab peaaegu alati autori teadlikku püüdu ja teksti keelelist viimistlust, valikut alternatiivide vahel. Olulisimad viimistletavad tunnused on lauseehitus ja sõnavalik. Õige värvinguga **sõnade valik** on stiili seisukohast kõige tähtsam. Keele leksikaalsed vahendid – sõnad ja väljendid – jaotuvad üldjoontes neutraalseteks ja mitteneutraalseteks. Mitteneutraalseid sõnu ja väljendeid nimetatakse ka stiilivärvinguga keelenditeks. Neutraalne sõnavara moodustab põhiosa igasugustes tekstides ja stiilides, mitteneutraalse sõnavara kasutusala on piiratud. Keelendid võivad olla mitteneutraalsed mitut moodi ja mitmel põhjusel. On kasulik õppida märkama, milline on sobiv väljend, mis aga sobimatu, mis on tänapäevane sõna, mis aga vananenud, milline sõna sobib kõigis olukordades, mis on kasutatav piiratult, vaid teatud tekstiliikides.

Väga selgelt on stiilivarjund tuntav tegevusviisi kirjeldavate ehk deskriptiivsete sõnade puhul, nagu *kõmpima*, *karglema*, *liuglema*, *hiilima*, ka loodushääli jäljendavad ehk onomatopoeetilised sõnad nagu *kõlksuma*, *pinisema*, *helisema* on piiratud kasutusvõimalustega. Stiililiselt varjundatuks peetakse võõrsõnu, murde- ja slängisõnu, arhaisme ja neologisme. Võõrsõnade kasutamine on omal kohal näiteks teadustekstis. Murde- ja slängisõnad sobivad ilukirjandusse ja reklaami, vahel ka subjektiivsesse arvamusteksti (nt lugeja kiri ajalehe arvamusküljel). Arhaismid lisavad tekstile möödunud aegade värvi, keeleuenduslikud vormid elavdavad teksti näiteks humoreskides,

vestetes ja arvamustekstides. Kui tekstis on palju neologisme, võib see mõjuda kunstliku ja ebaloomulikuna.

Sõnade stiiliväärtus tuleneb sageli keele muutumisest ja sellest, et sõnavara peegeldab keelekollektiivi hoiakutes toimunud muutusi. Aja jooksul osa sõnavarast vananeb, kulub või saab uusi tähendusi. Näiteks *puudega inimene* on välja tõrjunud paljude meelest halvustavad sõnad *invaliid* või *sant*; *vaimne puue* on neutraalsem kui *loll*, *idioot* või *imbetsill*. Viimasel ajal on diskuteeritud sõna *neeger* kasutamise üle. Selle sõnaga on mujal maailmas seostunud nii palju negatiivset värvingut, et paljud panevad pahaks selle sõna kasutamist ka Eestis, kuigi meil ei ole seesugust ajaloolist taaka. Hoiakute rahvusvahelistumine võib siis muuta sõna stiiliväärtust.

Sõnade valik sõltub muidugi eesmärgist. Teaduskeele ideaaliks on mõiste ja sõna üksühene vastavus, kunstikeeles on sõnal endal stiiliväärtus, mis sageli on seotud just sõna mitmetähenduslikkusega ja kõrvaltähenduste emotsionaalse varjundiga. Eriti reklaamis ja propagandas kasutatakse meelsasti ära seda, et sõnadel võib olla emotsionaalseid kõrvaltähendusi ja värvinguid. *Hull*, *visa* ja *leplik* näiteks on emotsionaalselt laetud sõnad ja mõjuvad tunnetele (*hullud päevad*, *hullud hinnad*, *visa vastupanu*, *leplik poliitika*).

Sõnade stiiliväärtuse kasutusel ja hindamisel on oluline teada, et lõppude lõpuks otsustab kontekst ja sõnade kasutusviis, missugused võimalikud kõrvaltähendused millalgi kaasa mõjuma ja teksti stiili varjundama hakkavad. Samad sõnad võivad eri seoses väljendada erinevaid tähendusi ja kanda erinevat stiiliväärtust. Näiteks *lamab haavatuna* võib olla sobiv väljend ajaloolises sõjaromaanis, uudisteksti sobib paremini *on haavatud*.

Ülesanne. Järgnevalt on antud samast tekstist neli varianti. Võrrelge neid omavahel ja leidke, millised keeleväljendid määravad stiili ja tekstiliigi.

Neutraalne jutustus

Direktor tahtis halva töötaja lahti lasta. Töötaja ei tahtnud kohta kaotada ja võttis haiguslehe. Seejärel läks ta kaheks kuuks puhkusele. Kui puhkus lõppes, oli olukord muutunud: tööd oli palju ja töötajaid vähe. Seetõttu loobus direktor oma plaanidest.

Emotsionaalne jutustus

Boss tahtis ühele torujürile kinga anda. See ei tahtnud vallandamisest kuuldagi ja nihverdas endale sinise lehe. Pärast sokutas ennast veel mingiks ajaks puhkusele. Ja kas te kujutate ette – tal läkski õnneks! Sügiseks oli kari töölisi jalga lasknud ja polnud enam kedagi, kes tööd teeks. Boss pidi hambad kokku suruma ja selli tööle jätma. No oli see alles stoori!

Ametlik raport

Ehitusalal tegutseva ettevõtte juhtivtöötaja tegi talle alluvale spetsialistile ettepaneku töösuhte lõpetamiseks, põhjuseks tööga mittetoimetulemine. Nimetatud spetsialist ei olnud eespool mainitud lahendusega nõus, hankis endale töövõimetustõendi ja siirdus seejärel korralisele puhkusele. Puhkuse lõppedes oli situatsioon tööturul tööülesannete lisandumisega seonduvalt muutunud ja ettevõtet ähvardas tööjõupuudus. Direktor oli sunnitud oma varasemast otsusest taganema ja nõustuma töölepingu jätkamisega.

Ajaleheuudis

Ehitusfirma Kivid ja Mört direktor Jüri Jürisson (44) soovis vallandada lukksepp TU (35). “TU hilineb, puudub tihti ja ei täida tööülesandeid korralikult,” põhjendas direktor oma otsust ajalehe Meie Elu korrespondendile. TU tõi põhjuseks, et tal on tervisega probleeme ja arst on kirjutanud talle ette töölt vabastuse kümneks päevaks. “Mul on saada ka kaks kuud puhkust,” lisas TU. Kui ajakirjanik 23. novembril uuesti TU-ga ühendust võttis, sai ta kuulda, et direktor on vallandamisest loobunud. “Osa inimesi on lahkunud ja tööd on rohkem kui enne,” sõnas TU rahulolevalt.

Kommentaar

Esimeses tekstivariandis on kasutatud ainult stiililt neutraalseid, konkreetse tähendusega kõige tavalisemaid eesti keele sõnu. Laused on suhteliselt lihtsad liht- ja liitlaused, lauselühendeid ja teise lausesse sisestatud nominalisatsioone (*mine-tarindeid*) ei ole. Pange tähele, et see tekstivariant on ka mahult kõige lühem.

Emotsionaalses tekstis on mitteneutraalset sõnavara (*boss, torujüri, nihverdas, sokutas, kari, sell, stoori*), kõnekeelseid asesõnu (*see* inimese kohta), kõnekujundeid ja fraseologisme (*kinga andma, ei tahtnud kuuldagi, sinine leht, läks õnneks, jalga lasknud, hambad kokku suruma*). Lauseehituses on kõnekeelele

iseloomulikke aluseta konstruktsioone (*pärast sokutas ennast veel*). Tekstis on retoorilisi küsi- ja hüüdlauseid (*ja kas te kujutate ette, no oli see alles*).

Ametlikus tekstis on pikad, paljude täienditega nimisõnafraasid, mis teevad laused raskesti loetavaks; *mine*-vormidega nominaalstiil (*lõpetamine, mittetoimetulemine, lisandumine, jätkamine*). Tekstis on võõrsõnu (*spetsialist, direktor, situatsioon*) ja terminoloogilisi väljendeid (*ehitusosal tegutsev ettevõtte, töövõimetustõend, korraline puhkus, situatsioon tööturul*). Sõnavara on abstraktne: tuletatud nimisõnad (*ettepanek, põhjus, lahendus, tööjõupuudus*) ja tegusõnad (*siirdus, oli sunnitud taganema, nõustuma*), leksikaalne eitus (*mittetoimetulemine*), on lauselühendeid (*ehitusosal tegutsev, talle alluv, puhkuse lõppedes*), bürokraatlikke kaassõnu (*alal, seonduvalt*) ja viitesõnu (*nimetatud spetsialist, eespool mainitud lahendus*).

Ajalehetekstis torkab silma täpsus ja dokumenteeritus: kasutatakse tsiteerimist, isikud on esitatud nime, ametinimetuse ja vanusega, faktid on põhjendatud ja varustatud allikaviidetega (kes mida ütles). Sõnumi vahendaja on rõhutatult ja korduvalt esile toodud (ajaleht, ajakirjanik). Erinevalt teistest tekstidest on siin ka suhtumist väljendavaid keelendeid (*soovis, sõnas rahulolevalt*).

Ülesanne. Kirjutage järgneva teksti põhjal umbes 200-sõnaline neutraalne kronoloogilises järjekorras jutustus sündmusest.

Soome lahel uppus kaubalaev

Täna öösel uppus Soome lahes Vaindloo saare lähistel Dominica lipu all sõitev kaubalaev, mille meeskond päästeti. Kell 00.03 sai Tallinna merevalvekeskus veeteede ameti teate, et Vaindloo saarest 6 miili kaugusel põrkasid kokku Vene jäälöhkkuja Kapitan Sorokini juhitud karavanis liikunud kaubalaevad Runner 4 ja Vene lipu all sõitnud Svjatoi Apostol Andrei, teatas piirivalveamet. Jäälöhkkuja juhitud karavan oli teel Peterburist läände vabasse vette.

Kokkupõrke tagajärjel uppus 80 meetri pikkune alumiiniumi vedav Runner 4, 14-liikmelise meeskonna võttis jäämurdja oma pardale. Pärast meeste tervisliku seisundi kontrollimist asus Kapitan Sorokin uppunud laeva meeskonda tagasi Venemaale transportima.

Veeteede ameti nõuniku Anti Hirvoja sõnul laekus veeteede ameti teenistusele teade õnnetusest veidi enne südaööd kohustuslike ettekannete süsteemi kaudu.

“Kui veeteede amet sai õnnetusest teate, oli laev juba uppunud ning suure tõenäosusega selle meeskond rahvusvahelist hädakutsungit *mayday* eetrisse ei saatnud. Veeteede amet

teavitas juhtunust piirivalve merevalvekeskust,” ütles Hirvoja BNS-ile.

Kuigi veeteede ameti esialgse info järgi võis uppunud kaubalaeva reeder olla Lätist, teatas Läti merevalvekeskus täna keskpäeval, et alus siiski Lätiga seotud ei ole. Piirivalveameti teatel olid osa meeskonnaliikmetest Vene kodanikud.

Veeteede ameti andmetel toimus kokkupõrge jäämurdetööde ajal karavanis liikudes.

Kuna jääkanal vajus ilmastikuolude tõttu kokku, peatus Runner 4, kuid selle taga sõitev Svjatoi Apostol Andrei ei suutnud liikumist peatada ja sõitis vööriga Runner 4 ahtrisse, mis sai läbiva vigastuse masinaruumi.

“Pole teada, kui kiiresti vigasaanud laev uppus, kuid kui arvestada, et lastiks oli alumiinium, siis ilmselt seal midagi enam päästa polnud,” ütles veeteede ameti osakonnajuhataja Raul Tell. Aluse uppumiskohas on meri ligi 80 meetrit sügav, mistõttu vrakk teisi aluseid segama ei jää.

Küll aga on uppunud laevas esialgsetel andmetel ligi sada tonni kütust, mis võib endast kujutada keskkonnaohtu.

Kapitan Sorokini meeskonna sõnul sündmuskohas reostuse teket ei täheldatud. Võimaliku merereostuse kontrollimiseks suundub ilmastikuolude paranedes sündmuskohale piirivalvelennuk. (Postimees Online 2006)

5. TARBETEKSTI TUNNUSED

Miks peab tekst olema kõigile arusaadav?

Missugusest tekstist arusaamine on raske?

Millised on selge, lihtsa ja täpse teksti tunnused?

Kuidas selget, loetavat ja ühemõttelist teksti koostada?

Nagu eelmises peatükis öeldud, eristatakse peamiste keelekasutusvaldkondade järgi argikeelt, ilukirjanduskeelt ja tarbekeelt. Argikeelt kasutatakse erasuhtluses ja keelevahendite valik oleneb konkreetsest suhtluspartnerist, ilukirjandus ja tarbetekstid on mõeldud suurele auditooriumile. Ilukirjanduses väljendatakse elamusi, kujutlusi, meeleolusid, mõjutatakse eelkõige esteetiliselt. Tarbeteksti eesmärk on anda lugejale või kuulajale edasi mingi asja sisu. Kirjanik suhtub ainesse subjektiivselt ja väljendusviis võib olla peaaegu piiramatute võimalustega. Sõnakunsti vahendiks on just keel, mistõttu kirjaniku elukäsitlus ja maailmapilt ilmnevad tema keelekasutuses. Aga mida kaugemal on pakutav info sõnakunstist, seda olulisem on arvesse võtta keele tavapäraseid norme. Liigne kõrvalekaldumine tavapärasest keelekasutusest tõmbab lugeja tähelepanu asja sisult kõrvale, sunnib teda jagama oma tähelepanu teksti sisu ja vormi vahel ja see raskendab info vastuvõtmist. Igasugune kõrvalekaldumine normist suurendab võimalusi teksti valesti mõistmiseks. Just selgus ja veatu ning täpne keelekasutus on hea tarbeteksti tunnused.

Tarbeteksti omadusi kirjeldades on siin silmas peetud eeskätt ametlikku ja teaduslikku keelekasutust, mille eesmärgiks on informeerimine. Selle stiili olulisemaid tunnuseid on, et kirjutaja suhtub ainesse objektiivselt, keel on ühemõtteline ja asjalik, tähelepanekud ja järeldused on üldistavad, kõiki asjaolusid arvesse võtavad ja faktidest ühemõtteliselt järeldatavad, teksti ülesehitus on loogiline, kirjutaja isikupära on tavaliselt vähe märgatav. Kasutatakse ainult kõigile ühtviisi arusaadavaid, täpse sisuga, neutraalse värvinguga sõnu ja väljendeid. Sellises stiilis kirjutatakse uudised, ülevaated, protokollid, ametikirjad jm dokumendid, teaduslikud artiklid ja monograafiad, ülikooli uurimistööd.

Hea kirjutis põhineb eelkõige faktidel ja asjatundlikkusel. Ainult üldmuljete ja arvamuste põhjal ei ole võimalik kirjutada asjalikult. Edasi tuleb leida niisugune käsitlusviis, mille põhjal materjalist kasvab selge, terviklik kirjutis. Kui tervikut ei sünni, ei saa ka asjast selget pilti. Loo kompositsioon peab autoril enne kirjutama asumist endal üksikasjadeni selge olema: millest ta kirjutab, mis faktid ja missuguses järjekorras esitab, kui palju igast faktist räägib, kuidas need omavahel seostab ja missugusele järeldusele peab jõudma. Sageli on küll kõik vajalik materjal koos, aga tervikut ikkagi ei sünni, vaid esitus hajub detailideks, pelgaks faktide loendiks. Sel juhul ei ole kirjutaja läbi mõelnud asja omavahelisi seoseid ega seda, mil viisil oma materjali esitada, nii et seosed ja järeldused materjalist endast lugejale vastu vaataksid.

Hea tarbestiil on selge, tihe ja konkreetne. Vastavalt esituse segasus, laialivalgusus ja üldsõnalisus on tarbestiili suurimad puudused. Kuigi selgus, konkreetsus ja tihedus on stiili erinevad tunnused, on nad tavaliselt omavahel seotud ja tulemust peetakse teksti loetavuseks ning arusaadavuseks. Loetavuse all mõeldakse eeskätt väljenduse lihtsust, kergesti omandatavust, seega teksti struktuuriomadusi ja sõnavalikut. Mõistetavus seostub eeskätt teema selgekstegemisega, sobivate näidete valikuga, sõnavara konkreetsusega, aga sõltub ka lugeja teadmistest ja arusaamisvõimest.

Selgus

Kirjutamise eesmärk on edastada sõnumit. Kõik, mis kirjutatakse, kirjutatakse lugejale. Seepärast tuleb lugejat arvestada. Iga autor eeldab, et tema teksti loetaks, mõistetakse ning omandatakse. Viimane tähendab, et tekst jääks meelde ja tekitaks lugejas mingi reaktsiooni. Lugejat austav autor püüab oma teksti muuta hõlpsasti loetavaks.

Teksti ülesehitus

Oluline on, et teema käsitlusviis oleks **loogiline ja järjekindel**. See võib olla näiteks

- kirjeldav ja seletav, kui teemaks oleva nähtuse olemus lugejale avatakse, vaadeldes seda eri aspektidest;

- hindav ja kritiseeriv, kui analüüsitakse teemaks oleva nähtuse väärtust ja kvaliteeti;
- võrdlev ja vastandav, kui kõrvutatakse nähtusi või probleeme, tuues esile nende sarnasusi ja erinevusi;
- suhetele ja seostele keskenduv, kui teemaks olevat nähtust vaadeldakse terviku osana, tuuakse välja seosed terviku, tausta või teiste nähtustega;
- suhtumist väljendav, kui võetakse seisukoht teemaks oleva nähtuse poolt või vastu ja esitatakse põhjendused.

Materjali järjestamisel tuleb esmajoonel arvestada, et kõige tähtsam lugejale kergesti silma hakkaks. Tähtsaim paigutatakse tavaliselt teksti algusse või lõppu. Kui lugeja jaoks on oluline nähtuse kirjeldamine ja selgitamine, siis paigutatakse järeldus, tulemus või kokkuvõtte teksti lõppu. Kui lugeja jaoks on oluline eeskätt tulemus, siis paigutatakse see teksti algusse kommentaaride, selgituste ja põhjenduste ette. Sõnastuse järgi peab olema võimalik olulist ja vähem olulist eristada. Kõik tekstis käsitletavat seigad tuleb esitada loogilises järjekorras üksteise järel, mitte segiläbi. See tähendab, et teksti struktuur (teemade ja alateemade esitamise viis ja järjekord) peab olema läbipaistev ja põhjendatud. Tarbetekstis kasutatakse materjali esitamisel mitmeid teksti loogilisust ja terviklikkust loovaid info järjestamise viise, näiteks

- ajaline ehk kronoloogiline järjestus (enne – nüüd – tulevikus);
- ruumiline (kohast lähtuv) liigendus (meil – mujal, lähedal – kaugel, esiplaanil – tagaplaanil);
- loeteluliigendus (olulisest vähem oluliseni, üldisest üksikuni, üksikust üldiseni);
- temaatiline liigendus (teemat vaadeldakse osade kaupa või eri aspektidest);
- tuntu-liigendus (tuttavast tundmatuni, lihtsast keerulisemani);
- võrdlev liigendus (kahe nähtuse süsteemne võrdlemine punkt-punktilt);
- seostav liigendus (põhjus – tagajärg, nähtus – põhjus);
- probleemikeskne liigendus (küsimus – vastus, probleem – lahendus, õige – väär).

Loetavuse eelduseks on liigenduse järjekindlus ja selle ilmumine kirjutises, nii et iga tekstiosa on terviku teenistuses. Liigenduse loogikast lähtub teksti teema jaotus alateemadeks ja lõikudeks. Lõigus võiks olla

tuumlause ehk teemalause, mis väljendab lõigu peamist mõtet. Lõigu ava- või lõpulausesse (olenevalt teksti struktuurist) võiks paigutada lõigu keskse mõiste ehk lõigu võtmesõna.

Selge tekst on terviklik nii sisu, ülesehituse kui ka keelekasutuse poolest. Edenemine ja terviklikkus põhinevad eeskätt ainestiku läbimõeldud liigendusel ja järjestusel, kuid kompaktsust lisavad ka tekstiosi seostavad keelevahendid. Neid on käsitletud õpiku 1. peatükis.

Loetavus

Tekst võib jääda lugemisel ebaselgeks mitmel põhjusel.

- Lugeja võib mõista teksti puudulikult seetõttu, et selles on rohkesti talle arusaamatuid sõnu. Mõttetervik jääb sel juhul auklikuks ja lugeja ei suuda näiteks refereerida loetu sisu.
- Teksti laused võivad olla oma ehituselt nii keerulised, et lugeja peab kohatult palju vaeva nägema neist arusaamiseks. Kui palju arusaamise jaoks olulist infot on kõrvallauses, lauselühendites ja täiendites, siis on raske taibata kogu lause tervikmõtet.
- Mõistmist raskendab, kui sõna, lause või fraas on mitmetähenduslik. Kui infot on lauses liiga palju, võib tekstiosade vahel tekkida väärseoseid. Lugeja ei märkagi ise alati, et ta on loetust aru saanud teistmoodi, kui kirjutaja on mõelnud. Kui lugeja märkab, et tõlgendusvõimalusi on mitu, siis peab ta nägema ülemäärast vaeva või otsustama tekstiseoste ja oma taustateadmiste põhjal, mida kirjutaja on mõelnud.

Järgnevas käsitletakse neid kolme aspekti lähemalt.

Omasõnad on lugejale üldjuhul mõistetavamad kui võõrsõnad. Ei ole siis mingit põhjust eelistada võõrsõnu. Kõik sellised võõrsõnad, millel on hästi tuntud ja täpsed eestikeelsed vasted, on tarbetud. *Loomaarst* on parem kui *veterinaar*, *halvatus* parem kui *paralüüs*, *juhendamine* parem kui *instrueerimine*, *laen* parem kui *krediit*, *algatus* parem kui *initsiatiiv*, *mõjus* või *tõhus* parem kui *efektiivne*, *tegur* parem kui *faktor*, *juhend* parem kui *instruktsioon*, *võistlus* parem kui *konkurss* jne.

Harjutus. Asendage võõrsõnad omasõnadega.

1. Uute meetodite rakendamine garanteerib kahekordse saagi.

2. Valitsuse kõrgeimaks prioriteediks on kutsehariduse arendamine.
3. Mõju avaldas muidugi hinnakonjunktuur rahvusvahelisel turul.
4. Noor spetsialist paistis silma oma erudeeritusega.
5. Internatsionaalse sõnavara osatähtsuse suurenemine on otseselt seotud maailma muutumisega kommunikatsiooni seisukohalt koherentsemaks.
6. Eksamite eel töötatakse eriti intensiivselt.
7. Esineja ei osanud oma seisukohta kuigi täpselt formuleerida.
8. Vene ekstremistid fabritseerivad lugusid inimõiguste rikkumisest Eestis.
9. Need pretensioonid ei ole põhjendatud.
10. Koosoleku resolutsioonis deklareeriti, et tuleb intensiivselt tegelda privatiseerimisprobleemidega.
11. Uute kaevanduste eksploatatsiooni andmisel ei suudeta tähtaegadest kinni pidada.

Selge tekst on **lihtsa ja loogilise lauseehitusega**. Liiga pikk lause on sageli keerulise ehitusega, sellest ei sünni mõttetervikut ja teksti sisu jääb ähmaseks. Loetavusuuringud on osutanud, et lugeja ei võta teksti vastu mitte sõnahaaval, vaid mitmest sõnast koosnevate fraaside, mõttejuppide kaupa. Nende pikkuse määrab inimese operatiivmälu maht. Enne kui mõte siirdub püsिमällu (säilitavasse mällu), võtab selle vastu operatiivmälu, kuhu mahub korraga viis kuni kaheksa sõna, sõltuvalt sõnade pikkusest ja keerukusest. Kui sellest sõnahulgast ei sünni mõttetervikut, siis on tekstist raske aru saada: fraasi algus läheb meelest ära, enne kui fraas lõpeb ja mõte selgub.

Mõtte selgusele on ohtlikud liiga pikad nimisõna fraasid paljude üksteist hõlmavate eestäienditega, millest pole võimalik aru saada enne fraasi põhjaks oleva nimisõnani jõudmist. Vabas loomulikus tekstis ei kasutata tavaliselt kaht kesksõnalist täiendit ühes fraasis (nt *panga võimaldatud laenu eest makstav protsent*).

Tegemist on *erinevatele firma kaastööpartnerite nimekirjas olevatele meie tooteid tarbivatele klientidele kohandatava firma tegevust tutvustava* reklaamtekstiga.

N linnas registreeritud AS Liha ja Luu nimelise tööandja N linnas paikneva lihatöötlemisettevõtte lõiketsehi juures oleva külmutuskambri töötingimustes on töökaitseadusega ettenähtud valgustusseadmete osas puudusi.

Keeruline on mõista liitlauset, kus osalused üksteist katkestavad või pealause ees on mitu eri astme kõrvallauset:

Selline olukord, kus puhastusfirma, kes peaks prügikaste regulaarselt tühjendama, saadab autod kohale, millal talle sobib, ei rahulda.

Siit järeldub, et kui meetodikat, mis tundub loogiline, sest seda on varemgi kasutatud, ei kontrollita katseliselt, võivad ka lahendused, mis iseenesest on õiged ega peaks küsimusi tekitama, kahtluse alla sattuda.

Kuna laenusaaja on esitanud põhjenduse tagasimakse pikendamiseks, palunud pikendusaega viis aastat ja teiselt poolt on väga täpselt sooritanud varasemad tagasimaksed tähtajaliselt, komisjon oma otsusega annab teada, et ei ole takistust nõustuda laenusaaja avaldusega.

Lause mõistmine nõuab liiga palju mõttetööd ka siis, kui mõttetervik kujuneb valedes piirides. **Väärseosed** tekivad sellest, et lauses on mitu samas vormis, aga eri fraasidesse kuuluvat sõna.

Autojuht oli sõitnud *vastu kõrvalisi isikuid* hoiatavat katsepõlügoonile viivale teele ajutiselt asetatud *keelumärki*.

Kui hoonete *hind on kooskõlas põllumajandusreformi seadusega kindlaks määratud* enne käesoleva seaduse jõustumist, siis müüakse hooned reformikomisjoni poolt kinnitatud hinnaga.

Teksti loetavust raskendab **nominaalstiil**, mille tunnuseks on, et kogu sisuliselt oluline info püütakse edasi anda nimisõnadega. Et aga lauset ei saa täiesti ilma pöördelise verbivormita moodustada, valitakse öeldiseks mõni võimalikult üldise tähendusega (sisutühi) verb, et ei tekiks kiusatust seda omakorda nominaliseerida. Vrd

tegeleb andmete korrastamisega korrastab andmeid

teostatakse maantee katmist maantee kaetakse asfaldiga
asfaldiga

viidi läbi juhtimise
ümberkorraldamine

juhtimine korraldati ümber

sooritati üleviimine

viidi üle

Nominalisatsiooniga kaasnevad sageli pikad, paljude eestäienditega nimisõnafraasid, mida operatiivmälu maht ei võimalda korraga meelde jätta. Täiendi(te) ühemõtteliseks seostamiseks kindla nimisõnaga peab laiend paiknema oma põhisõna vahetus läheduses, et ei tekiks vääraseid ja võimalusi teksti valesti mõista. Pikkade täiendifraaside korral jääb osa täiendeid paratamatult põhisõnast kaugemale:

Lisaks heakorrateotusest keeldumisele valmistab PRIA ette ka *karjatamiskõlbmatu maa eest mullu toetust saanud talunikelt toetuste tagasinõudmist*.

Üksikisikutega seoses tuleks pöörata tähelepanu tasakaalustavatele meetmetele *üksikisiku oma elukäigu järskude pöörete või kriiside poolt põhjustatud töövõime alanemise minimeerimisel*.

Ülesanne. Sõnastage selle alapeatüki näitelauseid ümber nii, et mõte oleks selge ja hõlpsasti arusaadav. Vajaduse korral võib lause mitmeks jagada.

Konkreetsus

Arusaadavuse esimene nõue on, et tuleb kasutada võimalikult konkreetse tähendusega sõnu. Abstraktsete sõnade informatiivsus on väike. Neid käsitatakse hõlpsasti valesti juba seetõttu, et neile võib anda küllaltki erinevaid tähendusi. Konkreetsed sõnad toimivad võrdlemisi usaldusväärselt, kuna inimestel on neist enam-vähem ühesugused kogemused. Sellised sõnad nagu *kartul*, *jalgratas* või *kümnepöörine* on enamikule inimestele samatähenduslikud, lugeja mõistab neid samuti nagu kirjutaja, aga üldmõisted *taim*, *liiklusvahend*, *maksevahend* põhjustavad kergemini valesti mõistmist. Kui loeme lauset *Taimakasvatust tuleb intensiivistada*, ei saa me teada, missuguseid taimi tuleks rohkem kasvatada või mida täpselt on mõeldud intensiivistamise all.

Peale arusaadavuse on esemelised, konkreetsed sõnad üldmõisteid tähistavatest sõnadest näitlikumad, väljendusrikkamad. Vaid konkreetsed sõnad peegelduvad meie ajus mingite piltidena, abstraktsed sõnad ei tekita mingeid kujutluspilte. Mida laiemat mõistet kasutatakse, seda nõrgem mõju sünnib. Vrd

Ebasoodsad ilmastikutingimused Kuu aega ei sadanud tilkagi vihma.
kestsid pikka aega.

Ajakirjanduse tellimine on Endise kahe asemel tellib iga pere
tunduvalt kasvanud. nüüd keskmiselt kolme ajakirja.

Valitsus on võtnud tarvitusele Üliõpilased saadeti maale appi
abinõud saagi õigeaegseks koristamiseks. kartuleid võtma.

Tuleks hoiduda niisugustest üldsõnalistest väljenditest nagu *meetmeid võtma, mingil probleemil peatuma, survet avaldama, otsustavaid samme astuma, lahenduse ette tõkkeid püstitama*. Protsessi tõlgendamine konkreetse või abstraktsena ei põhine üksnes verbil, vaid kogu situatsioonil, sest protsessi iseloomu määravad ka laiendid. Näiteks (pikkuse) mõõtmine, (puude) kärpimine, (nööri) sõlmimine, (auto) juhtimine, (augu) täitmine on kahtlemata konkreetsed tegevused. Seevastu *ravikvaliteedi mõõtmine, õiguste kärpimine, kokkulepete sõlmimine, ülesannete täitmine, tähelepanu juhtimine* on abstraktsed ja nende puhul tuleb jälgida, et tekst selgitaks konkreetselt, millega on tegemist.

Ülesanne. Arutlege, mida võiksid tähendada järgmised väljendid:

Olemasolevaid loenguruume tuleb kasutada maksimaalse efektiivsusega.

Uus eelarveprojekt suunab töötajaid materiaalseid ja rahalisi ressursse ratsionaalselt kasutama ja säästma.

Üldistavalt võib kohe öelda, et valdav enamik erakondi on täie tõsidusega suhtunud riigikogu valimiste ettevalmistamisse.

Loomulikult on abstraktsete mõistete kasutamine mõnikord vältimatu. Neid on vaja eelkõige mõtlemise ja selle tulemuste väljendamiseks. Näiteks teadusküsimustest ei ole kuidagi võimalik kirjutada ilma üldmõisteteta. Teadusterminid on aga oma tähenduselt muudest

abstraktsetest sõnadest tunduvalt täpsemad, nad on isegi täpsemad kui konkreetsete esemelise tähendusega sõnad. Nende teine eelis on sisutihedus ja lakoonilisus. Näiteks väljend *Ontogenees kordab fülogeneesi* avab mitme sugupõlve bioloogide uurimistöö tulemusena kindlaks tehtud elu arenguloo. Aga lugeja peab olema ise bioloog, et sellest lausest aru saada.. Siin ei aitaks suurt ka see, kui asendaksime tundmatud sõnad tuttavatega: *Individuaalne areng kordab liigi arengut*. Kuigi iga sõna on arusaadav, ei mõista niisugune inimene sellest ikkagi midagi, kellel puudub vastav taust, eelnevad teadmised asjast. Mõlema mõiste – individuaalne areng ja liigi areng – abstraktsuse aste on nii kõrge, et nad vajavad selgituseks palju sõnu, enne kui väljendus muutub nii konkreetseks, et seda võib kuidagimoodi mõista ilma bioloogia eriteadmisteta. Mittebioloogile võiks sellest kirjutada ehk niimoodi:

Kui inimene või loom areneb rakust looteks, siis teeb ta läbi kõik samad arenguastmed, mille kaudu mainitud liik aegade jooksul on arenenud tänapäevaseks.

Teaduse täpsed mõisted on nagu kiirkiri, mis sellele, kes märkimisviisi tunneb, on täiesti arusaadav ja selge, teistele jääb aga arusaamatuks. Sel põhjusel ei ole teaduse selgepiirilisi ja täpseid mõisteid alati võimalik üldkeeles kasutada. Abstraktse sõnavara kasutamine on siiski mõnikord paratamatu. Keeruline ühiskond nõuab oma liikmetelt ka laiade üldmõistete kasutamist. Neid tarvitades tuleb siiski kanda hoolt selle eest, et praktiliste näidete ja konkreetsete faktidega osutataks, kuidas abstraktne väljendus on seotud käsitletava tegelikkusega. Ükskõik kui terane lugeja ei suuda seda ise usaldusväärselt otsustada, sest üldistav lause või väljend võib tegelikkuses tähendada väga erinevaid asju.

Konkreetsus ei tähenda üksnes täpset sõnavara, vaid ka läbimõeldud grammatilisi vahendeid. Ainsus on konkreetsem kui mitmus. Eriti liigimõistetest rääkides tekitab ainsus selgema mõttepildi kui mitmus. Väljendus tugevneb ja on ka stiililiselt löövam, kui asendada mitmus ainsusega. Vrd.

Arvutid on inimestele abiks mitmetes eluvaldkondades.

Arvuti on inimesele abiks mitmes eluvaldkonnas.

Koerad on truud kaaslased.

Koer on truu kaaslane.

Sinatav hoiatus või reklaam kõnetab lugejat otsesemalt kui teietav: “Hoiatav pikivahet!”; “Osta nüüd, maksa uuel aastal!”

Isikuline tegumood on konkreetsem ja mõjuvam kui umbisikuline. Ehkki ka umbisikulises tegumoes on teatud juhtudel võimalik tegijat väljendada *poolt*-tarindi abil, mõjub selline vormistus võõrapäraselt ja puiselt.

Kahjuks kasutatakse spordis dopinguaineid.

Kahjuks kasutavad sportlased dopinguaineid.

Otsus kiideti Riigikogu poolt heaks 58 poolthäälega.

Riigikogu kiitis otsuse heaks 58 poolthäälega.

Aktiivsed, isikulises tegumoes tegevusverbid muudavad stiili elavaks ja dünaamiliseks, seevastu umbisikuline, nominaliseeritud, tegevusnimede ja kesksõnadega üleküllastatud tekst on staatiline ja abstraktne. Konkreetse lauses väljendatakse tegijat alusega, mitte *poolt*-konstruktsiooniga.

Harjutus. Sõnastage laused täpsemaks.

1. Eesti teadlaste poolt on esitatud geneetilise koodi funktsionaalse aluse hüpotees, mis põhineb koodonite ja aminohapete funktsionaalsel tasakaalustamisel.
2. Kõik filmid konfiskeeriti julgeoleku poolt, ainult Skljarovil õnnestus oma fotoaparaat sahtlisse peita.
3. Korrapärased taevanähtused seostati vaatlejate poolt aastaegadega.
4. Kokkupõrke ajal lasti üks meeleavaldaja politseinike poolt maha, kaks said haavata.
5. Paki sisu kontrollitakse enne selle üleandmist vahistatule vanglaametniku poolt paki saaja juuresolekul.
6. Relvapoole avamiseks kontrollitakse politsei poolt omaniku tagapõhja.

Tihedus

Liigsõnalisus pole mitte ainult lugejale igav, vaid samal ajal see ka varjutab kirjutise mõtte, uputab selle sõnade sisse. Mõttele täpse keelelise

vormi andmine on võrdlemisi keeruline ja aeglane protsess. Kõige parema tulemuse annab tavaliselt teksti mitu korda läbikirjutamine. Lugejale tuleb pakkuda selges vormis mõte, st mõtlemise tulemus, mitte aga kogu selle mõtte kujunemisteed. Sõltub kirjutajast, kas ta suudab kujundada oma mõtte selgeteks lauseteks peas või vajab ta selleks mustandit, aga lõplikku varianti tuleb kirja panna vaid selget mõtet sisaldav lause, kus pole midagi liigset. Tiheduse ja lakoonilisuse saavutamine võtab aega ja nõuab praktikat. Paljusõnalisus tuleneb tavaliselt kolmest asjaolust.

- Seletatakse teadaolevaid asju.

Annan nüüd lühikese ülevaate meie lõunapoolse naabერიიги Läti vabariigi pealinna Riia teatrielust.

Minu seminaritöö teema on ...

Iga koolis käinud inimene teab, et Riia on "meie lõunapoolse naabერიიги Läti vabariigi pealinn". Ja kui seminaritööl, artiklil või bakalaureusetööl on pealkiri, siis ei ole mingit põhjust seda esimeses lauses korrata. Selline paljusõnalisus ei paku lugejale mingit uut infot.

- Pannakse kirja asjasse mittepuutuvaid seiku, mida lugeja ei pea kõnesoleva teemaga seoses üldse teadma. Näiteks informatiivses kirjutises (kuhu kuuluvad ka teadustööd) ei ole kohane selgitada kirjutaja tundeid ja muljeid, mis töö koostamist saatsid:

Kui juhendaja pakkus mulle välja käesoleva seminaritöö teema, siis ei tundunud see mulle alguses üldse huvitav. Mõtlesin mitu korda teemat vahetada, aga siis läks juba kiireks ja otsustasin siiski läbi lugeda sissejuhatuseks pakutud artikli. Alles siis sain aru, kui põneva probleemiga on tegemist.

- Esitatakse tarbetuid üksikasju ja omapoolseid märkusi, mida on võimatu mitte taibata kirjutist lugedes. Kujutlege, et käesolev raamat oleks alanud nii:

Teie käes on sissejuhatuse tekstiõpetusse. Selles raamatus kõne alla tulevad küsimused peaksid olema vajalikud igale teksti mõistmise ja kirjutamise vastu huvi tundvale üliõpilasele ja loodan, et teil on kasu sellest, mida te sellest raamatust teada saate.

Mis raamatuga tegemist on, see on lugejale raamatut kätte võttes juba pealkirjast teada. Seda, et kõne alla tulevad küsimused vajalikud on, ei ole vaja rõhutada, sest seda eeldab juba ülikooli olemus: siin õpetatakse. Ja seda, kas sellest kasu on, näeb lugeja ise hiljem; et raamatu autor seda usub, see on loomulik, sest muidu ta poleks seda raamatut ju kirjutanud. Mis võiks siis olla kogu sellise sissejuhatava lõigu mõte? Paljas sõnade tegemine.

Tihe, kokkusurutud tekst aktiveerib lugejat, paneb ta mõtlema. Laialivalgumus väheneb, kui pidada silmas järgmist nõuannet: **jätta tekstist välja kõik see, mida lugeja juba teab, mida ta ei peagi teadma ja mida ta oskab ise tekstist välja lugeda.** Seda põhimõtet on eriti vaja silmas pidada loo või lõigu alguses, kus sageli kasutatakse mõttetult sissejuhatavaid väljendeid, mis ei ütle muud, kui et asjast hakatakse rääkima, vrd

Oma järgmise seisukohana tahaksin esitada väite, et ..	Väidan, et ..
Samuti ei ole võimalik kahelda, et öeldu kinnitab ..	Kahtlemata kinnitab öeldu ..
Võttes arvesse asjaolu, et probleem on mitmetahuline..	Kuna probleem on mitmetahuline ..
Hoolimata sellest asjaolust, et tänapäeval ..	Kuigi tänapäeval ..
On üldiselt teada, et arengumaad vajavad majandusabi.	(Teatavasti) arengumaad vajavad majandusabi.

Sellised väljendid on iseloomulikud suulisele kõnele. Kirjutajal on aega teksti korrastamiseks ja igasugused täitesõnad on kirjalikus tekstis üleaarused, siin on vajalikud ainult need sõnad, mis tõepoolest infot sisaldavad. **Paljusõnalisuse** tavalisemaid põhjusi on ka see, et nii mõnigi kord tahetakse halba asja keerutamise ära peita. Ilmsete eufemistlike kalduvustega on näiteks järgmine lause:

Rahuldavaid tulemusi ei ole andnud veel tööajakadude vähendamiseks tehtud pingutused.

Kirjutaja on tahtnud öelda, et *tööaega raisatakse (ikka veel) palju*.

Järgnevatel näidetes on esile tõstetud lauseosa lihtsalt üleliigne, ilma et midagi ümber teha oleks vaja:

Teha jäänud töödele pilku heites peab nentima, et tööd on veel palju.

Ühest abinõust, mis tuleb rakendamisele, teeme allpool juttu.

Siin oli lugu nii, et ruumi polnud kunagi desinfitseeritud.

Tühisõnadeks kipuvad mõned moevõõrsõnad: *liikluseeskirjade rikkumise fakt on liikluseeskirja rikkumine, narkootikumi tarvitamise fakt on narkootikumi tarvitamine või tarvitamise juhtum; pedagoogide, töötajate, üliõpilaste kollektiivid on enamasti lihtsalt pedagoogid, töötajad või üliõpilased, taimede kasvamisprotsess, tootmisprotsess, õppe- ja kasvatustöö protsess tähendavad lihtsalt kasvamist, tootmist, õpetust ja kasvatust; konkreetne otsus, konkreetset meetmed või konkreetne plaan tähendavad täpselt sedasama ka ilma täiendita. Mõni võõrmoesõna on nii laialivalguva tähendusega, et seda kasutatakse väga erinevates kontekstides: kui *kaupu realiseeritakse*, siis neid arvatavasti müüakse, aga kui sportlane *kahest vabaviskest ühe realiseeris*, siis tähendab see *tabamist* ja kui koondatakse jõudusid *ülesannete realiseerimiseks*, siis see saab tähendada üksnes ülesannete *täitmist*. Eriti on tarbetut paljusõnalisust ametkondlikes tekstides.*

Asjalik tarbestil kasutab põhiliselt **tegusõnu ja nimisõnu**. Tarbetu omadussõna või määrsõna viib lugeja tähelepanu kõrvale. Sellega pole mõeldud niisuguseid omadussõnu, mis iseloomustavad, piiravad või täpsustavad põhisõna tähendust: *üheksakorruseline maja, teravatipuline mägi, eredavärvilised riideribad, väherasvane liha, tark üliõpilane*.

Mõte on läinud uitama, kui kirjutatakse *vanadest raukadest, rikastest miljonäridest, ilusatest kaunitaridest, noortest tütarlastest, pidulikest aktustest, viimastest finaalvõistlustest, vapratest kangelastest, ootamatutest üllatustest, mõnedest üksikutest eranditest* jne. Kõigi nende näidete puhul sisaldub omadussõna tähendus juba nimisõnas. Siia rühma kuuluvad ka sellised väljendid nagu *saavutatud edu, ilmsed tõsiasjad, tehtud tubli töö, head kordaminekud, täie õigusega* jne. Needki nimisõnad kannavad täpselt sama sisu ka ilma täiendita. Töö on igal juhul *tehtud töö*, edu on loomulikult *saavutatud*, kordaminekud on alati *head*.

Paljusõnalisust lisavad ja mõtet ähmastavad ebamäärase tähendusega kaassõnad *abil, alal, arvel, aadressil, baasil, juures, korras, käigus, lisaks, läbi, osas, poolt, raames, suhtes* jts.

Ta töötab *põllumajanduse alal*. Ta töötab põllumajanduses.

Tema arvel on juba kaks artiklit. Tal on (ilmunud) juba kaks artiklit.

Vastase aadressil tehakse kriitikat. Vastast kritiseeritakse.

Peale täpse ja ökonoomse sõnavaliku aitab paljusõnalisust vältida ka suurema tähelepanu pööramine lauseehitusele. Nii on järgmistes näidetes kõrvallaused kasutatud rõhutamisvõttena, mis võib sobida mujal, mitte aga asjalikus tarbetekstis:

Ta on mees, kes teab palju. Ta teab palju.

Palju on niisuguseid inimesi, kes Paljud inimesed püüavad selle püüavad selle põhimõtte järgi elada. põhimõtte järgi elada.

Osata firmat õigesti juhtida, see on Firma juhtimine on keeruline väga keeruline ja komplitseeritud tegevus. ülesanne. (keeruline = komplitseeritud)

Kuna lugejal on kirjutatud teksti vastuvõtmiseks üldjuhul rohkem aega kui kuulajal suulise kõne taipamiseks, siis võib kirjutatud keele lauseehitus olla tihedam, kokkusurutum kui suulises kõnes. Kõnekeel eelistab suhteliselt lühikesi, terviklikke lauseid, mistõttu on seal näiteks täiendite ja lauselühendite asemel tavalisemad selgitavad kõrvallaused. Kirjutatud keeles aga on omal kohal lauselühendid ja muud sisestatud konstruktsioonid, kus väheste sõnadega väljendatakse rikkalikku tähendussisu. Tihti peale muudab väljenduse kokkusurutumaks, tihedamaks kõrvallause asemel mõne käändevormi, täiendi või lauselühendi kasutamine:

Kahjuks on mõnigi probleem *Ajapuudusel* on mõnigi probleem jäänud käsitlemata, *kuna aega oli vähe.* jäänud käsitlemata.

Teksti mõtet on kerge jälgida, kuna seal on näiteid.	Tänu näidetele on teksti mõtet kerge jälgida.
Artikli aluseks on ettekanne, mis valmis seminari käigus.	Artikli aluseks on seminariettekanne.
Ettekandes refereeriti artiklit, mis oli erakordselt huvitav.	Ettekandes refereeriti erakordselt huvitavat artiklit.
Katsed, mida professor Ameerikas tegi, andsid üllatavaid tulemusi.	Professori Ameerikas tehtud katsed andsid üllatavaid tulemusi.
Richard Villems, kes on tuntud bioloog, on Eesti Teaduste Akadeemia president.	Tuntud bioloog Richard Villems on Eesti Teaduste Akadeemia president.
Kui ta oli lõpetanud katsed, hakkas ta artiklit kirjutama.	Lõpetanud katsed, hakkas ta artiklit kirjutama.
Ilma et ta oleks oodanud katsete lõppu, hakkas ta artiklit kirjutama.	Katsete lõppu ootamata hakkas ta artiklit kirjutama.
Tõlkisin artiklit, kusjuures mul oli sõnaraamat kõrval.	Tõlkisin artiklit, sõnaraamat kõrval.

Muidugi ei tähenda eespool öeldu, et lauselühendid või täiendid oleksid mingis mõttes paremad kui kõrvallaused. Need üksnes võimaldavad teksti tihendada. Milline konstruktsioon iga kord kõige sobivam on, seda tuleb otsustada ikkagi konkreetse tekstiseoses. Ükski neist nõuannetest ei ole ettekirjutus.

Harjutus. Tihendage ja parandage lauseid.

1. Ei saa märkimata jätta, et tuleb ette ka oma kohustuste mittetäitmist, ärajäetud kontrollkäike ja muud käegalöömist.
2. Organisatsioonilistes küsimustes otsustati maavalitsuse üldosakonna juhatajaks kinnitada AM ja sotsiaalkindlustuse osakonna juhatajaks LV.
3. Väga võõrastav on aga siiski olukord, kus üsna tihti juhtub, et firma juht helistab ja lükkab kokkulepitud tähtaja edasi.

4. Mis puutub akadeemiliste võlgnevuste ja õppeaja venimise alaste küsimuste käsitlusse, siis selles osas tuleb öelda, et olukord on paranenud.
5. Kritiseeriti kitsaskohti ja esinevaid väärnähtusi.
6. Juhatuse poolt arutatakse eelnevalt läbi üldkoosolekule esitatav aruanne ja selle sisu.
7. Looduskaitserahvale oli möödunud aasta periood küllaltki hea.
8. Kõikidele üliõpilastele ei ole tagatud võrdseid tingimusi eksamite sooritamiseks, sest õpikuid on vähe ja neid ei jätku kõigile.
9. Keegi hea inimene sai teejuhiks, leidmaks juhataja kabinetti.
10. Tegutseb kõrgemat haridust omavate lektorite grupp.
11. Tänavu moodustas kogusaak ainult 72-tonnise koguse.
12. Seniste künnivõistluste käigus pole keegi veel eelkoorijat adra külge seadnud.
13. Märgiti ära, et tehtav töö ei ole veel vajalikul kõrgusel.
14. Narkomaanid on ka nakkuste osas vastuvõtlikud.
15. Ajaloo jooksul tehti selle reegli suhtes mitmeid kõrvalekaldeid.
16. Farmaatsiatööstus loodab muudetud pärilikkusega loomade baasil ka otsesest ravimitootmist käivitada.
17. Enamuse tööd teevad vabatahtlikkuse korras sõdurid, vaid kolm inimest on hetkel Päästarmee palgal.
18. Järelkaevamiste käigus selgus, et kalmes oli veel kolm luustikku.

6. AMETIKIRJAD

Kuidas ametikirja vormistada?

Millistest osadest ametikiri koosneb?

Milliseid viisakusväljendeid kasutada?

Kuidas esitatut põhjendada?

Üks liik tarbetekste, mida enamikul kõrgharidusega inimestel oma tööülesandena tuleb koostada, on ametikirjad. **Ametikiri** on dokument, mille asutus saadab teisele asutusele või inimesele. Muid dokumendiliike on näiteks protokoll, käskkiri, korraldus, akt, leping jne. Osa dokumente on juriidilised ja nende koostamiseks on täpsed eeskirjad. Ametikirja koostamisel tavaliselt juristi abi vaja ei lähe. Siin vaadeldakse ametikirja kui teksti ja pööratakse tähelepanu eeskätt kirja struktuurile ja keelekasutusele.

Ametikiri on üks ametikeele kasutusvorme. **Ametikeele** kohta kehtivad samad nõuded, mis igasuguse tarbekeele kohta: tekst peab olema terviklik, arusaadav ja ühemõtteline, keelekasutuselt kirjakeelne ja toonilt neutraalne. Ametikirjale kui tekstiliigile kehtivad üldiste tarbetekstinõuete kõrval ka spetsiifilised vormistusnõuded, mis on esitatud valitsusasutuste asjaajamiskorra alustes (valitsuse määrus nr 183, RT nr 56, 1996). Dokumentide koostamist nagu kogu asjaajamist püütakse määruse abiga teha võimalikult trafaretseks ja ühesuguseks, et tagada dokumentide kiire ringlus. Seda aitavad saavutada kindlaksmääratud rekvisiidid – elemendid, millele on kindlad vorminõuded. Kõigis ametliku asjaajamise dokumentides peavad olema järgmised rekvisiidid: dokumendi väljaandja (asutus, allasutus, ametiisik), kuupäev, dokumendiregistri number, tekst ja allkiri. Enamikul dokumentidel peab olema ka pealkiri, aga kirjal ei ole see kohustuslik.

Vormistussoovitusi

Kirja alguses on väljaandja asutuse nimetus, dokumendi koostamise või väljaandmise kuupäev (07.08.2006 või 7. august 2006 – kui kuu on kirjutatud sõnaga, siis 1.–9. kuupäeva ette nulli ei kirjutata), dokumendi liik (avaldus, arve, tellimus vms) ja dokumendi number. Kirjavahetuses on sageli vaja viidata varasematele kirjadele. On oluline, et numbritega kirjutatud arvud ei satuks tekstis kõrvuti, vaid vahel oleks sõnalist teksti:

Meie 12.08.2006 kiri nr 15

Teie 08.10.2006 kiri nr 32

või

Meie 12. augusti 2006 kiri nr 15

Teie 8. oktoobri 2006 kiri nr 32

Kirja saaja nimetamisel tuleb vahet teha aadressil, mis kirjutatakse harilikult kirja vasakusse ülaserava ja mis kordub samal kujul ümbriku peal, ning pöördumisel, millega algab kirja tekst. Asutuse nimetus kirjutatakse ametlikult, st suurte algustähtedega, allasutuste nimetused ja ametinimetused aga väikese algustähega.

Tallinna Ülikooli õppeosakonna juhataja

Jüri Jürisson

direktor

Ametikirja pealkiri (teema) peab olema võimalikult lühike ja avama kirja sisu. Üldjuhul on pealkiri nimetavas käändes.

Eriala arengukava koostamine

Kutsealuste arvelevõtmine

Õppurite sõidusoodustused

Isikule saadetud kirja tekst algab pöördumisvormeliga. Pöördumisel kasutatakse ees- ja perekonnanime või kõnetlussõna koos perekonnanime või ametinimetusega. Tiitel asendab kõnetlussõna.

Lugupeetud Jüri Jürisson

Lugupeetud professor Jürisson

Austatud härra Jürisson
Lugupeetud proua linnapea

Kõnetlussõnu *här*ra ja *proua* (erandjuhtudel ka *preili*) kasutatakse ainult pöördumisel. Kui räägitakse kolmandast isikust, kasutatakse ees- ja perekonnanime. Kõnetlussõna ei kasutata koos tiitliga, ja kui tiitel on teada, siis eelistatakse seda kõnetlussõnale (nt pigem *professor Jürisson* kui *här*ra Jürisson).

Kui kirjas pöördatakse üksikisiku poole, on tavaks kirjutada *Teie* suure algustähega, kui kiri on korraga mitmele inimesele või asutusele, siis kirjutatakse *teie* väikese tähega.

Kiri lõpeb tervituse ja allkirjaga:

Lugupidamisega
Jüri Jürisson
inspektor

Ette tänades
Mari Meri

Kõik sõnad ja nimed tuleb välja kirjutada: pöördumises ei sobi kasutada lühendeid ega piirduda eesnime esitäh

Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 TALLINN
Jüri Jürisson, inspektor

Ametikirja struktuur

Ametikirjal võib olla kolm eesmärki: informeerida kirja saajat millestki, küsida temalt mingeid andmeid või veenda saajat toimima teatud viisil, reageerima mingi tegevusega. Informeeriva e teavituskirja saajale ei esitata muud ülesannet kui info teatavaks võtta ja sellega arvestada. Küsimuskirja eesmärgiks on saada adressaadilt vastuskiri, tavaliselt on selleks vastuseks info, mida tuleb küsijale esitada ning tihti

järgida selle juures kindlaid reegleid – juhendit, vormi. On ka selliseid küsimuskirju, kus ei küsita infot, vaid kirja saaja (tavaliselt asutuse) arvamust või seisukohta mingis asjas. Direktiivse kirjaga taotletakse saajalt mingit tegevust, esitatakse palveid, korraldusi, nõudmisi.

Ametikiri koosneb **kahest osast**. Esitavas osas edastatakse kirja sisuline eesmärk, tehakse teatavaks, miks kiri on saadetud. Taustaosa eesmärgiks on esitada põhjendusi, seletusi, lisainfot, mis on vajalik kirja mõistmiseks. Tavapärane kiri algab esitava osaga, millele järgneb lühike taustaosa. Mida ootuspäratum on kirja eesmärk, seda pikem on taustaosa. Viimasel juhul võib osade järjekord olla ka vastupidine: kiri algab taustaosaga ja kirja eesmärk esitatakse lõpus, järeldusena eelnevalt. Teavituskirjades võib taustaosa ka puududa või olla lühiviitena esitusega samas lauses:

Tõendan, et Jüri Jürisson on Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilane.

Vastuseks Teie 13. märtsi 2006. a kirjale teatan, et ..

Esitava osa viisakusnõuete hulka kuulub kirja saatja ilmnemine tekstist ja oma soovi või tegevuse nimetamine. Oma tegevuse nimetamine kinnistab teate ametlikkust, tegemist on ametikeelele kui registrile (tekstiliigile) iseloomuliku tunnusega.

Kirja saatja võib esineda ainsuse esimeses isikus (nagu eespoolsetes näidetes), mitmuse esimeses isikus või kolmandas isikus asutuse nimel:

Palume teil avaldada järgmine teade ..

Võru Maavalitsus palub avaldada järgmise teate ..

Teavituskirjades on tavapärane nimetada oma tegevust tegusõnavormiga: *teatame, informeerime Teid, tuletame Teile meelde, õnnitlen Teid, täname Teid, tõendan, volitan*.

Vajaduse korral nimetab kirja saatja ka oma muid materiaalseid või mentaalseid tegevusi, mida kirjaga tehakse:

Statistikaamet saadab Teile ..

Kinnitan õppetoetuse saajate nimekirja järgmises koosseisus ..

Tunnistan kehtetuks ..

Direktiivsetes ja küsimuskirjades esitatakse kirja saatja soov enamasti kutsena või palvena:

Kutsume Teid osa võtma ..
 Ministeerium palub Teil osaleda ..
 Palun teatage meile ..
 Palume teatada ..
 Palun teatada ..

Viisakusetiketti kuulub nii *paluma*-verb kui ka saaja (*teil*) nimetamine palvega seoses. *Paluma*-verbiga seotud viisakusvormeleid võib vaadata hierarhiliselt: eespoolsetest näidetest kõige viisakam on *ministeerium palub Teil*, seejärel *palun teatage* ja *palume teatada* (käskiva kõneviisi *ge*-tunnus viitab saajale, pöördelõpp *-me* viitab saatjale) ning kõige formaalsem sisult umbisikuline *da*-tegevusnime vormis *palun teatada*, kus kirja saatjat ega saajat pole üldse nimetatud. Selline *palun* ei viita saatja isikule, vaid on pelk viisakusvormel. On ka veel viisakamaid malle, kui palumine esitatakse nominaliseeritult: *pöördun Teie poole palvega, mul on Teile palve* vms.

Ametiasutus esindab võimu ja tema palved on enamasti tõlgendatavad korraldustena, mille täitmist kirja saajalt eeldatakse. Sellegipoolest on demokraatlikus ja tsiviliseeritud ühiskonnas vaikimisi omaks võetud tava, et korraldusedki esitatakse viisakas vormis palvena. Viisakas ametiasutus ei saada isikule või teisele ametiasutusele kirja, mis algab vormeliga *Olete kohustatud ilmuma/teatama* ..

Tahteavaldusega ehk direktiivse osaga liitavas **taustaosas** esitatakse argumente, põhjendusi, selgitusi, viiteid ja olukorrajeldusi, mis on vajalikud direktiivse osa mõistmiseks. Ametikirjades esitatavad põhjendused on ratsionaalsed ja informatiivsed, sisaldades viiteid dokumentidele, faktidele, statistilistele andmetele jne, mille eesmärk on tõestada, et esitatud soovi või palve täitmine on vajalik. Viiteid sanktsioonidele, mis soovi täitmata jätmisele järgnevad, esineb ametikirjades suhteliselt harva. Sellisele võimalusele, et esitatud juhtnõore ei täideta, asutuste kirjad üldjuhul ei viita.

Ametlikku keelekasutust kui registrit iseloomustavad mitmesugused **viited teistele tekstidele**. Nende viidete ülesanne on paigutada kirjaga esitatav soov, palve, teade mingisse konteksti. Kõige ühetaolisemad on tekstidevahelised viited teavituskirjades: nimetatakse kirja saaja eelnevat kontakti kirja saatjaga (*vastuseks Teie kirjale, vastavalt*

Teie pöördumisele). Sageli viidatakse seadustele, määrustele jms, mille alusel midagi on otsustatud, osutades viidatavaga kirjas esitatud soovi õiguslikele alustele:

Ülikooliseaduse § 10 lõike 2 kohaselt on ülikoolidel õigus esitada kandidaate kõrghariduse hindamise nõukogu liikmete kohtadele. Seoses sellega palume Teil ..

Tavaline on kasutada argumentidena ka mitmesuguseid olukorrajeldusi. Sellega antakse kirja saajale taustainfo, mis peaks aitama tal mõista olukorda ja teda soovitud suunas tegutsema panna.

Ajateenistusse kutsumise ajal oktoobris 2005 ei ilmunud 1239 kutsealusest kohale 193 ehk iga kuues. Ajateenistusest kõrvalehoidjate vastu algatati 80 väärteomenetlust, mis 42 kutsealusele lõppes trahviga. Trahvi maksmine ei vabasta ajateenistusest. 3.–6. juulini 2006 võetakse ajateenistusse 1014 uut sõdurit.

Sellega seoses saadame teile .. ja palume korraldada ..

Ülesanne. Olete saatnud linnavalitsusele kirja palvega, et asfalteeritaks teie kodutänav. Kehastuge nüüd linnavalitsuse ametnikuks ja saatke endale vastus, kus selgitate, miks tänavat pole seni asfalteeritud, ja teatate, kas ja millal teie soov täidetakse. Ärge unustage põhjendusi.

Ülesanne. Analüüsige järgmise ametikirja vormi. Pöörake tähelepanu keelelisele viisakusele, saatja ja saaja nimetamisele tekstis, esitava osa ja taustaosa funktsioonidele.

Piret Puravik
Tartu, Kännu 12a - 2

KUTSE

Olete kohustatud ilmuma kriminaalasjas nr 1111111 **tunnistajana** ülekuulamisele 09.02.2006 kell 09.00 Lõuna Politseiprefektuuri kriminaaltalituse raskete kuritegude grupi politseijuhtivinspektor NN juurde aadressil Tartu, Riia 179A, kabinet XXX (tel 1111111).

Palun kaasa võtta isikut tõendav dokument.

Kui teil ei ole võimalik määratud ajaks ilmuda, olete vastavalt KrMS § 170 kohustatud sellest viivitamata teatama ning nimetama ka ilmumata jäämise põhjuse. Menetleja kutsel ilmumata jäänud väljakutsutut trahvib eeluurimiskohtunik prokuratuuri taotlusel või kohus omal algatusel lähtudes KrMS § 138 kohtumääruse alusel kuni kaheksa miinimumpäevapalgamäära ulatuses või kohaldab talle kuni neliteist päeva aresti. Kui ilmumata jääb alaealine süüdistatav või kahtlustatav, trahvib kohus tema vanemat, eestkostjat või hooldajat. Menetleja kutsel ilmumata jäänud väljakutsutud kahtlustatava, süüdistatava, süüdimõistetu, kannatanu või tunnistaja suhtes võib kohaldada sundtoomist või kuulutada ta tagaotsitavaks. Vastavalt KrMS § 139 võib sundtoomisele allutatud isikut kinni pidada nii kaua, kui see on vajalik sundtoomise aluseks oleva menetlustoimingu tegemiseks, kuid mitte kauem kui 48 tundi.

Lugupidamisega
 NN
 juhtivinspektor

Kommentaar

Kiri on ülesehituselt vastuoluline. Pöördumist kirja saaja poole ei ole. Pealkirjaks on KUTSE ja allkiri sisaldab viisakat tervitusvormelit ning omakäelist allkirja *Lugupidamisega NN, juhtivinspektor*. Tervitusvormeli ja allkirjaga konstrueeritakse viisakam suhe kui kirja sisuga. Kirjas endas on vaid üks umbisikulist viisakusväljendit sisaldav lause *Palun kaasa võtta isikut tõendav dokument*, kuid see mõjub kirja üldisel taustal võõrkehana – viisakas palve range käsu ja ähvarduse vahel.

Kiri on umbisikuline. Kuigi saatja on seesama inspektor, kes alla kirjutab *lugupidamisega NN*, on ta kirja tekstis ennast nimetanud kolmandas isikus, *olete kohustatud ilmuma inspektor NN-i juurde*. Käsk on esitatud saaja rolli fookustavas passiivses vormis: *olete kohustatud ilmuma*. Ametlikkust ja direktiivsust rõhutab *ilmuma*-verb (vrd tavateksti *tulema* vms). Kirja nimetuseks sobiks pigem *korraldus* kui *kutse*. Kirjas endas ühtki keelelist viidet kutsumisele ei ole.

Kirja vormistusviis konstrueerib eeloletuse, et kirja saaja ei taha soovi täita ja teda tuleb selleks sundida. Kohustava lause toon ja direktiivses osas sisalduv oletus sellest, kuidas kirja saaja tegutseb või tahab tegutseda, saab kinnitust ka kirja direktiivsele osale järgneva taustaosa analüüsist, mis demonstreerib, et kirja saatjal on võimu ja võimalusi saajat sundida. Siin ei ole ühtegi ratsionaalset ega emotsionaalset põhjendust ega selgitust, miks kirja saaja peaks esitatud soovi täitma või millega seoses teda välja kutsutakse. Kogu taustaosa koosneb ähvardusest ja sanktsioonide lootelust, mis järgneb korralduse täitmata jätmisele. Taustaosas on üks lauseosa, mis

viitab kirja saaja olukorra arvestamisele. Viisakuse seisukohast on seegi lauseosa vastuoluline. Algas kujutab endast viisakat mööndust (*kui teil ei ole võimalik*), millele ootaks samas stiilis järge, nt *kui teil ei ole võimalik sel ajal tulla, siis palun helistage numbril ...*, et leppida kokku teile sobivam aeg, selle asemel aga rõhutab väljend *määratud ajaks ilmuda jällegi* saatja võimupositsiooni ja viitab korraldusele.

Järgneb juba kirja algusosast tuttav kamandamisvormel *olete kohustatud sellest viivitamata teatama*, kus käskija võimupositsiooni rõhutab eriliselt ajamäärus *viivitamata*.

Järgnev sanktsioonide loetelu muudab taas kirja saaja ja saatja rollisuhteid. See pole suunatud keeleliselt üldse kirja saajale, vaid viitab referatiivselt ja üldistavalt seadusesätetele, nimetades kirja saajat indefiniitselt *väljakutsutuks* või *temaks*, kelle suhtluspartneriks ja sanktsioonide rakendajaks pole kirja saatja, vaid eeluurimiskohtunik, kohus või umbisikuline, nimetamata võim (*.. ilmumata jäänud väljakutsutu suhtes võib kohaldada sundtoomist või kuulutada ta tagaotsitavaks*). Võimu üleolevat ja kodanikke ühtse, individualiseerimata alluvate massina käsitavat suhtumist väljendab ka rinnastav loetelu, kus võrdsetena esitatakse *kahtlustatav, süüdistatav, süüdimõistetud, kannatanu või tunnistaja* – kuigi kirja alguses on kutsutu identifitseeritud üheselt kui tunnistaja.

Niisiis on selle kirja saatnud riigi ametiasutus sellesama riigi süütule kodanikule, keda ta ei palu, vaid käsib ja kellele ta oma soovi ei põhjenda, vaid ähvardab, mis kodanikuga juhtub, kui too käsku ei täida. Tekstivahendite valik konstrueerib võimusuhted väga selgelt: siin on ametiasutus, kes ei püüagi oma võimupositsiooni tavapärase keelelise viisakusega maskeerida.

7. KEELELINE MÕJUTAMINE

Mis on retoorika?

Kuidas kasutada faktipõhiseid ja tunde põhiseid argumente?

Kuidas arvestada lugeja huvisid ja seisukohti?

Milliste võtetega tugevdada autori usaldusväärust?

Suhtluse põhieesmärgiks peetakse harilikult info vahendamist; kas uute teadmiste andmist või olemasoleva teadmise süstematiseerimist. Sageli on aga eesmärgiks ka sõnumi abil mõjutamine. Püütakse mõjutada vastuvõtja mõtlemist, suhtumist ja tegevust. Sõnumi eesmärk ja mõju on huvitanud tekstiga tegelejaid antiikajast alates. Klassikaline retoorika ei pööranud siiski tähelepanu tavakeelele, vaid kõnekunstile ja veenmisoskusele, rõhutades üleva, tõhusa, kauni ja veatu keelilise väljenduse omadusi. Modernne keeleteadus on seevastu otsinud võimalikult üldisi ja üldkehtivaid keelekasutust juhtivaid tunnuseid ja seaduspärasusi. Uusaja valgustusfilosoofid suhtusid retoorikasse taunivalt, pidades seda objektiivsuse takistuseks. Retoorika kitsenes hääle ja kehakeele kasutamise ning esinemisoskuse tähtsuse rõhutamiseks. Tolleaegsed retoorikaõpikud kujutasid endast kõnekunsti käsiraamatuid. Kuulajate poolehoiu võitmiseks, huvi äratamiseks ja tunnete mõjutamiseks õpetati kasutama retoorilisi võtteid ja kõnekujundeid (metafoorid, metonüümia jt).

Tänapäeva uuesti ärganud huvi retoorika vastu sai alguse 1960. aastatel. Nn **uues retoorikas** said huviobjektiks väidete usutavuse üldalused ja argumenteerimisvõtted. Keskseks sai vastuvõtjast (lugejast, kuulajast) lähtumine, sest argument (põhjendus, tõestusvahend) on alati kellelegi suunatud ja seda võib hinnata vaid vastuvõtjast lähtudes.

Uues retoorikas eristatakse teineteisest argumentatsiooni põhilähtekohad ja argumenteerimisvõtted. **Argumentatsiooni lähtekohtade** all mõeldakse neid üldisi põhimõtteid (vaikimisi omaks võetud eeldusi), millele argumentid toetuvad ja millela argumentatsioon poleks võimalik. Eeldused hõlmavad nii tõdesid kui väärtusi, need on kultuurisidusad ja sõltuvad auditooriumist. Avalikult aktsepteeritavateks

väärtusteks, mida ei peeta vajalikuks põhjendada, on meie ühiskonnas näiteks üldised inimõigused, demokraatia paremus diktatuuriga võrreldes, laste kaitse, sooline ja rassiline võrdõiguslikkus jne. Osa tõesid ja väärtusi on enesestmõistetavad piiratud auditooriumis, näiteks poliitilised ja usulised tõekspidamised, looduskaitse ja loomade õigused jne. Näiteks looduskaitse aktivist võib lähtekohaks võtta ja oma argumentatsiooni üles ehitada eeldustele, et tööstus saastab loodust ja puhas loodus on väärtuslik, kui ta tekst on suunatud rohelise mõtteviisiga inimestele. Tööstusjuhtide poole pöördudes on eeldused väga tõenäoliselt teistsugused – eeltoodud lähtekohti peetakse pigem arengu piduriks vms ja neid tuleks alles argumentidega tõestama hakata.

Eeldustele toetuvad **argumenteerimisvõtted**, millega põhjendatakse oma väidete õigsust. Argumenteerimisvõtetest moodustub teksti tegelik argumentstruktuur, mille eesmärgiks on vastuvõtja mõjutamine.

Keelekasutuses eristatakse kaht mõjutamise põhitüüpi: teoreetilist (faktipõhist) ja ateoreetilist (tundepõhist) argumentatsiooni. Eristamine põhineb tekstilauseste erineval tõeväärtusel. **Teoreetilised laused** on informatiivsed väitlauseid, mille tõeväärtust saab tõestada: väide on kas õige või vale. **Ateoreetilised laused** väljendavad kirjutaja või rääkija hoiakuid, arvamusi, soove jne. Need ei ole tõesed ega väärad. Näiteks lause *Tartus elab umbes 100 000 inimest* on oma olemuselt teoreetiline. Seevastu laused *Tartu on elav ja põnev üliõpilaslinn. Tule sinagi Tartusse õppima* on oma olemuselt ateoreetilised. Ka informatiivsetes lausetes võib sisalduda hoiakuid, näiteks *On tore, et Tartus elab umbes 100 000 elanikku* või *Tartus elab vaid 100 000 elanikku*. Esimese lause hoiak on selgelt positiivne, teist lauset võib tõlgendada positiivse või negatiivse sõltuvalt auditooriumi väärtushoiakutest, st argumentatsiooni lähtekohast.

Tekstiliigid erinevad selles suhtes, kui palju **otsest mõjutamist** neilt oodatakse. Näiteks ajalehe lugejad eeldavad, et uudistekstid on võimalikult informatiivsed, juhtkirjad aga esitavad hoiakuid ja püüavad sel viisil mõjutada lugeja suhtumist. Keskseid ja tuntumaid mõjutava keelekasutuse vorme on reklaam ja propaganda. Piir informatiivsete ja mõjutavate tekstide vahel on siiski ebamäärane, tekstid ei jagune alati eesmärkidele vastavatesse kategooriatesse. Ka esmapilgul puhtinformatiivsetel tekstidel, nagu ajaleheuudised või ülikooli aineprogrammid, on individuaalne või korporatiivne vaatenurk – näiteks soov müüa lehte või meelitada üliõpilasi kursusel osalema. Selge mõjutamiseesmärgiga tekstid, nagu poliitiline manifest või

filmitutvustusklipp, taotlevad sageli oma eesmärke informatsiooni esitamise teel. Tekstitüüpidest on kirjeldava ja jutustava teksti mõjutusfunktsiooni kindlasti raskem näidata kui argumenteeriva tekstitüübi puhul. Varjatud mõjutamist võib aga leida igasugustest tekstidest. Ajalehe uudisedki on harva puhtalt informatiivsed. Näiteks võidakse lugejat mõjutada pealkirja valikuga, samal ajal kui teksti enda väljendusviis tundub neutraalse informatsioonina.

Otsemaid mõjutamisvõtteid on **leksikaalsed valikud**, eriti mitteneutraalse sõnavara kasutamine. Sõnavaliku mõjutamisfunktsioon põhineb sõnade konnotatiivsetel ehk lisatähendustel. Näiteks sõnad *vabadussõda*, *kodusõda* ja *vennatapusõda* viitavad samale referendile, aga nende konnotatsioonid on erinevad. Mõnikord on neutraalset väljendust võimatu leida: *sissid*, *vabadusvõitlejad*, *terroristid* jne sisaldavad kõik mingit hoiakut, ükski pole neutraalne. Eesmärgipäraselt valitud nimetamis- ja üldistamisviisid on olulisemaid mõjutamisvõtteid.

Implitsiitne ehk **varjatud mõjutamine** on hoiakute peitmine näiliselt teoreetilistesse väidetesse, mis sisaldavad väljaütlemata eeldusi ja tekstist loogiliselt järeldatavaid tähendusi. Näiteks faktina esitatud lause *Eesti ei võitnud olümpiamängudel mitte ühtegi medalit* sisaldab peitväidet, tekstisse kätketud lisaõnumit “eestlased esinesid olümpiamängudel kehvasti”. Peitväiteid esitatakse sageli küsimuse vormis. Reklaamlause *Mis teeb X autost nii turvalise? Miks X juuksevärvi kasutatakse kõige rohkem? Kuidas säilitada nooruslikkust?* sisaldavad peitväiteid, et X auto on turvaline, X juuksevärvi kasutatakse kõige rohkem ja nooruslikkuse säilitamine on oluline.

Lugeja arvestamine

Teksti koostamisel tuleks eesmärkide saavutamiseks alustada **suhtlussituatsiooni** analüüsist. On oluline keskenduda vastuvõtjale, aga ka analüüsida seda, millise pildi sõnumi saatja, st mõjutaja, tahab anda endast sõnumi vahendusel. Edaspidi on sõnumi saatjat nimetatud teksti autoriks ja vastuvõtjat lugejaks, kuigi öeldu kehtib igasuguse suhtluse kohta. Ei autor ega lugeja esine suhtlussituatsioonis n-ö puhta lehena, vaid kummalgi on teadmisi, seoseid ja suhteid, mida tuleb arvestada. Autori situatsiooni moodustavad tema taust, teadmised ja eesmärgid. Lugeja situatsiooni määravad omakorda tema taust, teadmised ja huvid. Kui autor tahab lugejat mõjutada, siis on oluline teha endale selgeks lugeja situatsioon ja oma sõnumit sellega kohandada. Taust ja teadmised

on nagu nad on: need sõltuvad haridusest, kasvatuses, elukohast, kultuuriümbriusest, senisest elukäigust. Neid ei saa muuta, neid on võimalik ainult rohkem või vähem arvesse võtta. Seevastu autori eesmärgid ja lugeja huvid on mingil määral kohandatavad. Autor peab lähtuma lugeja taustast ja teadmistest, peab arvesse võtma tema huvisid ja kohandama oma eesmäärke neile huvidele vastavaks või siis püüdma mõjutada lugeja huvisid endale sobivas suunas. Suhtlusanalüüsis nimetatakse seda vastuvõtja relevantsuse põhimõtteks.

Vastuvõtja relevantsuse põhimõte tähendab kõige lihtsamalt öeldes **lugeja huvid ja taseme arvestamist**. Sõnum peab sisaldama selliseid asju, mis lugejat huvitavad. Kuna iga suhtleja lähtub eelkõige enda vajadustest ja eesmärkidest, siis tuleb tal seostada need vajadused paratamatult ka lugeja huvidega, muidu pole mõjutamine tõenäoline. Kui lähtekohaks on võetud lugejat huvitav asi või tehtud see tema jaoks huvitavaks, siis tuleb oma sõnum esitada selgelt, et lugeja saaks aru, mis on jutu eesmärk, mis on need põhiseigad, mis selles sõnumis kesksed on. Oma tekstis tuleb kasutada niisuguseid väljendeid, mis langevad kokku lugeja teadmiste ja arusaamistasemega. Lugeja teadmiste ja taustaga arvestamine on eelduseks, et ta saab aru pakutavast sõnumist. Tema huvidest lähtumine on eelduseks, et ta viitsib sõnumi vastuvõtmisega vaeva näha.

Adressaadi relevantsuse põhimõtet saab rakendada kahel viisil. Üks on passiivne kohanemine lugeja huvid ja seisukohtadega. Sõnumi vorm peab olema selline, et see lugejale meeldiks ning vastaks tema ootustele ja arusaamistasemele. Teine võimalus, mis lähtub samuti adressaadi relevantsuse põhimõttest, on püüda lugeja seisukohti muuta ja mõjutada, esitades oma väidete toetuseks sobivaid argumente.

Teksti koostajal on võimalik esitatavaid **fakte valida** nii, et nad teenivad soovitud eesmärki. Argumentidena on mõtet esitada selliseid seiku, mis autori hoiakuid toetavad, ning jätta nimetamata vähem soodsad. Eesti esimestel presidendivalimistel sai esimeses voorus kõige rohkem hääli Rüütel ja tema järel Meri. Rüütli pooldajad kinnitasid, et tema on ainuõige tulevane president, sest sai kõige rohkem poolthääli. Meri pooldajad kinnitasid, et presidendiks peab saama Meri, sest Rüütli vastu oli üle poole valijatest. Sama olukorra kirjeldamiseks valitud erinevad faktid sobisid toetama vastupidiseid seisukohti.

Ülesanne. Valige sobiv väide ja esitage fakte selle poolt ja vastu. Võite rühma pooleks jagada, nii et üks pool esitab poolt- ja teine vastuargumente.

Ülesanne. Trükikojast saadi järgmised (kujuteldavad) andmed ajalehtede trükiarvu kohta:

veebuaris: Postimees – 65000, Õhtuleht – 49000, Päevaleht – 39000, Äripäev - 25000

aprillis: Postimees – 62000, Päevaleht – 49000, Õhtuleht – 39000, Äripäev - 25000

Kirjutage nendele andmetele toetuv lühike sõnum (koos pealkirjaga)

a) Päevalehe vaatepunktist; b) Postimehe vaatepunktist.

Valikupõhimõte on suhteline. See, mis räägib ühe auditooriumi kasuks, on teistsuguse auditooriumi kahjuks. Kui valitsus võttis vastu pliivaba mootorikütuse seaduse, siis oli see plussfakt kõigile neile, kes igatsevad hingata puhtamat õhku, miinusfakt aga neile, kes töid Venemaalt sisse odavat autokütust. Kui poliitik A lubab loomakasvatajatele piimaliitri eest 10 senti rohkem, siis see lubadus on A partei vastutulek karjakasvatajatele ja löök neile, kel tuleb piima eest poes rohkem maksta. Autor püüab teadagi rakendada valikupõhimõtet olukorrale vastavalt – kumba auditooriumi ta tahab mõjutada.

Ateoreetilisele argumentatsioonile on iseloomulik, et see toetub inimeste kogemustele ja uskumustele, seostades esitatava väite mingi muu asjaga, millesse lugeja eeldatavasti suhtub tundepõhiselt: kas positiivselt või negatiivselt. Eespool toodud näites *Tartu on elav ja põnev üliõpilaslinn* lähtuti eeldusest, et *elav ja põnev* on teksti vastuvõtja jaoks positiivsed omadused ja seostati need omadused Tartuga. Lause *Tartus on vaid 100 000 elanikku* väärtus sõltub sellest, kas lugeja jaoks on 100 000 elanikuga linn positiivne või negatiivne sõnum: kas 100 000 elanikuga on tema jaoks palju või vähe ja kas talle meeldib suurlinn või väikelinn. Lugeja **väärtushoiakute** tundmine on eelduseks, et sõnum avaldaks soovitud mõju. Näiteks reklaamiväljend *Eestis tehtud* ütleb meile sõna-sõnalt vaid toote valmistusmaa. Reklaamija ootab ja loodab aga, et see vahendaks palju rohkem infot: toode on esmaklassiline, turvaline, usaldusväärne, puhas, praktiline, patriootlik ja palju muud positiivset. Selle ostmine annab kodanikele tööd ja parandab riigi majanduslikku olukorda.

Kuna argumendi tõlgendus sõltub lugejast, kaasneb hinnanguliste argumentidega palju **semantilist müra**. Hinnanguid sisaldub eriti palju omadussõnades. Väga paljudel neist ei olegi objektiivset, sõltumatut tähendust, vaid nad väljendavad enamasti terviklikke tundeelamusi. Subjektiivsus võib olla varjatud. Nii valijad kui ka eri erakondade

poliitikud näivad olevat ühel meelel, kui nad väidavad, et kodakondsusseadus peab olema õiglane või eelarvetulud tuleb jaotada õiglaselt. Asjasse pühendamatu võiks arvata, et nad on jõudnud ühisele seisukohale ja mingit tüli polegi, kuna kõik kasutavad täpselt samu sõnu, aga tegelikult lause tähendus ühelt kõnelejal teisele vahetab oma värvi nagu valgusfoor. Väljend *õiglane jaotamine* saab oma tähenduse iga osalise esindatavast ühiskonnarühmast ja tähendab hoopis erinevaid põhimõtteid valitsuse, opositsiooni, pensionäri või üliõpilase seisukohalt. Kui valitsus kinnitab, et eelarvetulud jaotatakse õiglaselt, mida ta meile siis õigupoolest ütleb?

Ka muud hinnangut sisaldavad omadussõnad – *hea ja halb, õige ja vale, meeldiv ja vastik, ilus ja inetu, usin ja laisk, helde ja ihne* – saavad sellise sisu, nagu oleme subjektiivselt omandanud oma kogemustest ning eri normiallikest (usulistest, eetilistest, teaduslikest, poliitilistest või isiklikest). Kui Toomemäele appi läinud tudeng puhastab sügispäeva jooksul lehtedest sada meetrit kõnniteed, siis on ta oma meelest olnud usna usin; kui haljastusettevõtte töömees teeb päevaga sama töö, on ta olnud erakordselt laisk, juhul kui ta sel päeval midagi muud teinud ei ole. Kui mees teeb palgapäeval kõikidele sõpradele välja ja sõbrad nimetavad teda *heldeks*, siis nad informeerivad keeleliselt, et kuulajatel on põhjust hinnata positiivselt nende sõbra lahtist kätt. Kui sellesama mehe naine nimetab meest *raharaiskajaks*, siis ta informeerib keeleliselt, et kuulajatel on põhjust tema mehe lahtist kätt hukka mõista.

Hinnangutega seoses kasutatakse ateoreetilises argumentatsioonis nn **tembeldavaid üldistusi**, mis sageli häirivad suhtlemist nii tugevasti, et ühendus katkeb. Üldistamine kuulub keele tehnikasse: ainult tähelepanekutest ebaolulisi seiku elimineerides on inimesed võinud arendada ühise keele ja jõuda keelelise suhtlemiseni. Kõik sõnad on üldistused: näiteks sõna *auto* tähendab vägagi eriilmelisi, erisuuruseid, erihinnalisi ja eri eesmärkidel kasutatavaid liiklusvahendeid. Üldistused muutuvad häirivaks alles siis, kui need seostatakse skemaatiliste hinnangutega, nii et lõpuks sõna ja selle objekti ei ole võimalik eristada nende põhjustatud tundereaktsioonist: *ameeriklased on pinnapealsed; üksi restoranis käivad naised on kergemeelsed; kapitalistid on vereimejad; kommunistid on isamaareeturid; humanitaarid on muidusööjad; poliitika on räpane ja poliitikud äraostetavad; kool on õpilastele vastumeelne. Muidugi võivad tembeldavad üldistused olla ka ülistavad: *arstid on kõige targemad, ettevõtjad on isamaa päästjad, õpetajad on meie aja kangelased*. Ometi koosneb iga rühm hoopis erinevatest isikutest. Teatud rühma liikmetel on mingi ühine omadus, aga on loendamatuid jooni, mis*

eristavad neid üksteisest. Tembeldavad üldistused on jääk ettekujutus, mis takistab objekti rikkalikumat liigendamist ja muude omaduste nägemist. Neid kasutades on semantiline müra nii tugev, et sõnumit polegi kuulda. Niikaua kui ühiskond elab suhteliselt rahulikes oludes, need tembeldavad üldistused küll häirivad üksteisemõistmist, kuid ei ole eriti ohtlikud. Mõistetakse, et sõna on sümbol, nimi. Kuid niipea, kui inimese suhtumisviis muutub tundepõhjaliseks, emotsionaalseks, taandub ta kergesti loodusrahvaste tasemele, kellele sõna ja ese on üks ja sama. Ja kui kogu ühiskond on mingi psühhoosi vallas, võib paljas sõna tunnistada isiku rahva vaenlaseks, nagu juut Hitleri Saksamaal, trotskist Stalini Venemaal, fašist tänasel Venemaal, kommunist vabas Eestis. Nii võib paljast sõna kasutada pitsatina, millega kinnitatakse inimese ühiskonnast väljaheitmise määrus.

Autori usaldusväärsus

Keegi ei suudaks mõjutada meie seisukohti pluss- ja miinusfaktidega või hinnanguliste väljenditega, kui peaksime juba ette tema teadmisi vaks. Et me üldse vaevuksime lugema suuremat osa pakutavatest sõnumitest, tuleb meil eeldada, et autor on usaldusväärne, tunneb mingil määral asja, millest ta kirjutab, et ta on enam-vähem arukas ja peale selle aus. Seda nimetatakse suhtlusanalüüsis saatja usaldusväärseuse põhimõtteks ja see on üks keelelise suhtlemise ja argumentatsiooni eeldusi.

Üks lihtsamaid reklaamlausetüüpe on pelk väide, mida pole püütudki põhjendada: *Muutud kaunimaks, kui kasutad X-kreemi; Y-le pole turul võrdset*. Reklaamija esitab vaid enesekindla väite ja loodab selle peale, et lugeja ei kahtlusta teda teadmatuses või otseses valetamises. Kui lugeja lähtub saatja usaldusväärseuse põhimõttest, siis eeldab ta, et autor teab, mida ta räägib. Loomulikult ei ole reklaamijad ainsad, kes kasutavad ära kaasinimeste süütut usaldust. See nn **enesekindlusvõte** on kõige tavalisemaid propaganda- ja poliitikavõtteid ja seda kasutavaid inimesi kohtame sageli igapäevases elus (vt lisanäiteid eespool hinnanguliste omadussõnade ja tembeldavate üldistustega seoses).

On terve hulk retoorilisi vahendeid ja argumente, millega autor püüab panna lugejat uskuma oma usaldusväärsest. Kaheks kõige sagedamini kasutatavaks argumenditüübiks on enda asjatundjarolli tugevdamine ja autoriteetidele toetumine. Kirjutaja esitab ennast asjatundjana, kui ta **esineb teadjana**, kasutades kategoorilisi kindlas kõneviisis väiteid, nagu

eespoolsetes reklaaminäidetes. Ta võib oma teadjarolli tugevdada lisaargumentidega, andes enda ja oma asjatundlikkuse kohta lisateavet. Kui täiesti tundmatu inimene soovitaks meil kasutada mingit teatud hambapastat, siis võib teda uskuda või mitte. Aga kui ta ütleb: "Hambaarstina annan teile nõu kasutada seda hambapastat", siis mõjub see tunduvalt usaldusväärsemana. Usaldusväärssust tugevdab ka oma **kogemustele toetumine**: "Olen seda hambapastat kasutanud mitu aastat ja väidan, et see on hea." Kunstiteoste (raamatute, teatrietenduste, näituste) arvustustes ja muudes arvamustekstides toetub autor sageli oma vaataja-lugejakogemusele, demonstreerides oma teadmisi, lugemust, asjaga kursis olekut või oma laiemaid taustateadmisi ja infot kõnealuse teema kohta.

Olen käinud kümnetel kunstinäitustel ja usun, et suudan head kunsti halvast eristada.

Olen töötanud õppejõuna kolmes välismaa ülikoolis ja võin kinnitada, et meie üliõpilased ei ole kehvemad.

Keeleteadlasena võin tänase ajakirjanduskeele kohta öelda, et ..

Samuti tugevdab asjatundjarolli lugejale suhteliselt kauge või tundmatu **erialaterminoloogia** kasutamine, mis loob kontrasti asjatundmatu lugeja ja spetsialistina esineva autori rollide vahel. Kui reklaamija kinnitab tarbijale mingi näokreemi headust sellega, et see sisaldab näiteks kollageeni, allantoiini või CEF-ainet, jätab ta endast asjatundja mulje ja tugevdab oma usaldusväärssust, eriti kui lugejal pole aimugi, mida nimetatud terminid tähendavad. Endale asjatundjarolli konstrueerides räägivad ühiskonnateadlased meelsasti diskursusest, multidistsiplinaarsusest, semiootilistest praktikatest, intertekstuaalsusest. Võõras ja tundmatu ahvatleb meie fantaasiat. Võib-olla sellepärast eelistavad ka teadlased võõrsõnalist terminoloogiat eestikeelsele.

Enda kui asjatundja rolli tugevdamise kõrval kasutatakse argumentina sageli viitamist teistele **autoriteetidele**, andes niiviisi teada, et tegu ei ole vaid isikliku arvamusega. Tsitaadi või viite kasutamisega lisatakse kellegi teise hääl argumentatsiooni toetama. Selle kaudu saab näidata, et argumenti esitaja ei ole oma väitega üksi, vaid et keegi teine näeb asju samamoodi.

Juba Lennart Meri kinnitas, et ..

Nagu Aristoteles on öelnud ..

Ka ülikoolide rektorid on sel arvamusel, et ..

Viitamine asjaolule, et keegi teine näeb asju samamoodi, on eriti mõjus, kui seda teist peetakse autoriteediks. Reklaamijad viitavad sageli mingi autoriteetse ameti esindajatele oma toodangut soovitades.

Tuntumad rallisõitjad kasutavad meie mootoriõli.

Eriti suur on arstide ja teadlaste autoriteet. Aga ka ühiskondliku seisundi või mingite muude teenete poolt põhjustatud autoriteeti võidakse samuti ära kasutada, laiendades seda autoriteetsust valdkonnale, kus rääkija ei ole asjatundja. Kui müüakse autot, siis on muidugi hea loetleda selle väärt omadusi, mis on tõestatud objektiivse uurimisega; aga vähemalt niisama mõjus müügitrump suurt ostjaskonda silmas pidades on arvatavasti see, et tuntud korvpallur või muusik on ostnud samasuguse tehnikaimet.

Üks konsensuse tugevdamise viise on ka **meie-retoorika** kasutamine, millega antakse mõista, et väite esitaja ei seisa väite taga üksi, vaid esindab palju suuremat rühma. *Meie*-argument sisaldab endas alati peidetud vastandust *meie – nemad*, sest kui on olemas *meie*, siis peab olema ka mitte-*meie*. Kuna *meiega* seostub tavaliselt konnotatsioon *hea*, siis järeljub sellest vastandus *nemad pahad*. Argumentide valikuga tugevdatakse *meie – nemad* vastandust. *Meie*-rühma positiivseid omadusi ja tegusid esitatakse eksplitsiitsemalt ja detailsemalt, negatiivsetele viidatakse ähmaselt või jäetakse need hoopis mainimata. *Nemad* seevastu esitatakse negatiivsena või jäetakse tagaplaanile. Selline retoorika on eriti iseloomulik poliitilisele tekstile: poliitilise *meie*-retoorika abil võib ühendada näiteks valitsuse, rahva ja riigi.

Enesekindlusvõte ja autoriteetsusvõte põhinevad mõlemad saatja usaldusvääruse printsüübil. Oletus meie tegude arukusest ja mõistlikkusest seletab sellise reklaami ja propaganda efekti, kus suurepärasuse ainsaks põhjenduseks on, et suur hulk inimesi peab lugu pakutud tootest või kasutab seda. Või et väga paljud on juba toetanud esitatud seisukohta.

Keeleline mõjutamine on eesmärgiks, kui kirjutaja esitab faktipõhiseid argumente valikuliselt oma seisukoha toetuseks ja vastupidise arvamuse kummutamiseks, kasutab tundepõhiseid argumente, emotsionaalse värvinguga sõnavara, hinnangulisi omadussõnu ja üldistusi, esineb teadja ja asjatundja rollis, kasutab oma seisukohtade toetuseks *meie*-retoorikat ja viitab samamoodi arvavatele autoriteetidele. Grammatikavahenditest kasutatakse kõneviise, eitust, modaalverbe (*peab, tuleb, võib, ei tohi*) ja modaaladverbe (*kindlasti, kahtlemata, vist, hoopis, lausa, tegelikult, tõenäoliselt, kahjuks, õnneks*).

Retoorilistest võtetest kasutatakse kõige sagedamini vastandusi, võrdlusi, metafoore, liialdusi jne. Hoiakute väljendamiseks kasutatavaid keelevahendeid on lähemalt käsitletud 3. peatükis “Tekstitüübid” seoses põhjendava e argumenteeriva tekstitüübiga.

Ülesanne. Leidke järgnevast tekstist faktipõhiseid ja tundepõhiseid argumente ning muid keelelise mõjutamise võtteid.

Saak vanajumala armust

Igal aastal elab Eesti põllumees teadmatuses, kas ta saab sel aastal oodatud saagi või mitte, kasvagu siis põllul kartul, marjad või teravili. Eesti kliimat arvestades on üsna tõenäoline, et kui ühel aastal uputab vihm põllud lootusetult ära, siis teisel hävitab põud lootuse heale saagile. Põllumeeste sõnul on Eestis tavaline, et kuigi põlluharimiseks tehakse justkui kõik vajalikud kulutused, läheb palju tööd ilma tõttu ikkagi tühja. Nii jääb vähemalt pooltel aastatel saak loodetust peaaegu poole kehvemaks. Ostjale tähendab järjekordne põua- või uputuseaasta kodumaiste viljade nappust, kõrgemaid hindu ning üha kasvavat importviljade hulka poeletil. Need aastad, mil Eesti ilmad soosivad põllupidajaid võrdselt päikese ja vihmaga, on siiski pigem erandlikud kui tavalised.

Kuigi Eesti ei ole lõunamaa, saaks nii suurt viljakadu siiski vältida, kui rajataks niisutus- ja kuivendussüsteeme. Seda teevad isegi Eestist vaesemate riikide põllumehed. Et see ära tasub, näitavad nii Eestist põhja pool asuva Soome kui ka Lääne-Euroopa riikide kogemused, kus ilmastik seetõttu väga harva saagikust mõjutab. Neis riikides ei leia ühtegi marja-, köögivilja- või kartulikasvatajat, kelle põldudel moodne niisutustehnika puuduks. Eestist aga ei leia naljalt põllumeest, kellel niisutussüsteem on olemas.

Loomulik oleks, kui ettevõtja teeks tootmisse vajalikud investeeringud. Kuna põllumajandusministeerium maksab lahkelt kinni ka põuast ehk siis niisutussüsteemide rajamata jätmisest tingitud kahjud, ongi põllumehed jätnud saagi taevataadi hooleks.

Milleks pingutada püksirihma ja kulutada oma raha ilmastikukindlamaks maaharimiseks?! Lihtsam on järjekordne

palvekiri teele saata ja maksumaksja taskust oma tegematajätmised hüvitada lasta.

Kuigi põllumajandusministeeriumi väitel on võimalik Eesti põllumeestel niisutussüsteemi rajamiseks eurotoetusi saada, pole raha sellisteks toetusteks siiski kuigi palju. Põllumajandustoetuste jagajate (PRIA) andmetel ei saa ka tänavu kõiki rahataotlusi rahuldada.

Teine põhjus, miks saak Eestis ilmastiku tõttu palju kannatab, on kasvatamine selleks ebasobivatel aladel. See on nõukogude aja pärand, mil põlluharimisel lähtuti etteantud plaanidest, mitte sobivatest kasvutingimustest.

Sellest pärandist tuleb kiiresti lahti saada, kui me ei soovi jääda riigiks, kus saagi määrab looduse tuju. (Postimees 2006)

Kommentaar

Faktipõhised argumendid: Eestis jääb saak pooltel aastatel alla poole oodatust, mistõttu hinnad tõusevad ja poed müüvad importkaupa; Eesti põldudel pole niisutussüsteeme; Lääne-Euroopa ja Soome põldudel on niisutussüsteemid; niisutussüsteemide rajamine vähendaks sõltuvust ilmast; niisutussüsteemide rajamiseks on võimalik saada eurotoetusi; Eestis maksab riik põuakahjud kinni.

Tundepõhised argumendid: Eesti põllumehed pole huvitatud niisutussüsteemide rajamisest; on jätnud saagi taevataadi hoolde ja lasevad kahjud maksumaksjal kinni maksta; viljakadu saaks vältida, põllud on sobimatutes kohtades; kasvukohad on nõukogude aja pärand; riigi toetust saada on lihtne.

Kõikide argumentide liigitamine fakti- või tundepõhiste rühma pole vaieldamatu: Kas näiteks see, et Lääne-Euroopas mõjutab ilmastik saagikust harva, on fakt või arvamus?

Argumente toetatakse ebamääraste viidetega asjatundjatele (*põllumeeste sõnul, põllumajandusministeeriumi väitel*), arvamusi esitatakse kindlate väidetena (*Teine põhjus, miks saak Eestis ilmastiku tõttu palju kannatab, on kasvatamine selleks ebasobivatel aladel. See on nõukogude aja pärand*), kasutatakse julgeid üldistusi (*saagi määrab looduse tuju; põllumehed on jätnud saagi taevataadi hooldeks – kas kõik?*), apelleeritakse lugeja huvidele (*maksumaksja taskust*).

Hoiakuid väljendatakse modaalsete vahenditega: tehakse *justkui* kõik vajalikud kulutused, *isegi* Eestist vaesemate riikide, maksab *lahkelt* kinni, *järjekordne* palvekiri.

Ülesanne. Valige kaks-kolm eri seisukohti kajastavat artiklit mingil vaidlusalusel teemal ja jagage kasutatud argumendid nelja rühma; faktipõhised pooltargumendid, faktipõhised vastuargumendid, tundepõhised pooltargumendid, tundepõhised vastuargumendid.

8. TEADUSTEKST

Millised on teadusteksti konventsioonid?

Kuidas refereerida kirjandust ja viidata teistele autoritele?

Milline on teaduslik keelekasutus?

Tekstiliik on sotsiaalne nähtus ja selle kohta kehtivad samad seaduspärasused nagu igasuguste muude sotsiaalsete normide (riietumine, käitumine, lauakombed jne) kohta. Teadusteksti lugejad on harjunud lugema teatud tunnustega teksti, neil on oma kogemuste põhjal selge ettekujutus, missugune üks teadustöö oma keelekasutuse poolest on. Kui loetav tekst erineb sellest, mis valdkonnas on tavaks, siis sellise teksti usaldusväärsus väheneb, kuigi järeldused võivad isegi õiged olla. Nagu eespool tarbeteksti omadustega seoses juttu oli – igasuguses tarbetekstis viib normist ja tavadest kõrvalekaldumine tähelepanu sisult kõrvale.

Teadusteksti eeldus on **usaldusväärsus**: selline teaduslikuna mõeldud tekst, mida lugejad ei usalda, on väärtusetu. Usaldusväärse tagatise on, et lugejal oleks võimalik kontrollida kirjutaja väidetut ning järgida mõttes kirjutaja järeldusi ja järeldusteni jõudmise teed. Selleks et teadusmaailm või retsensent teadusteksti vastuvõetavaks tunnistaks, tuleb oma tööd kirjutades silmas pidada üldiselt aktsepteeritud nõudeid ja reegleid.

Teadustekstis on kesksel kohal kohustus **põhjendada**: kõik esitatud väited peavad olema põhjendatud kas allikatele viidates, näitematerjaliga või analüüsitulemustega. Loodusteadustes on võimalik kirjeldada kindlaid seaduspärasusi ja tehtavaid katseid on võimalik korrata, ilma et nende tulemused muutuksid. Inimest ja inimese tegevust uurivates sotsiaal- ja humanitaarteadustes (nagu sotsioloogia, psühholoogia, ajalugu, keeleteadus) on ka muidugi võimalik teha korratavaid katseid, aga tulemused varieeruvad, mõnikord isegi väga suuresti. Sellegipoolest on ka neis teadustekstides küsimus võimalikult suure täpsuse taotlemises, kui esitatavaid väiteid põhjendatakse ja

dokumenteeritakse üksikasjalikult kontrollitud faktide ja tõestusmaterjaliga.

Teadusteksti konventsioonid

Teadustekstile on omane konventsionaalsus. Tekstid järgivad enamasti teatud terviklikku liigendust ja on oma struktuurilt kokkuleppelised, neis on teatud harjumuspärased osad. Asjad esitatakse teatud kindlas järjekorras. Juhendid esitavadki üldiselt just neid tüüpstruktuure, mille järgi teadustekst koosneb sissejuhatusest, teoreetilise tausta kirjeldusest, analüüsimeetodi tutvustamisest, materjali esitamisest, tulemustest, analüüsist ja kommentaaridest ning allikate loetelust. Ka keeles ja stiilis on kindlaks kujunenud jooni. On kokkulepped, kuidas teistele uurimustele viidatakse, kuidas defineeritakse mõisted, kuidas minnakse ühe asja juurest teise juurde, kuidas viidatakse iseendale.

Tekstistruktuurid on sageli ka kultuurisidusad. Eri teadusaladel ja keelekollektiividel on erinevaid arusaamu sellest, kuidas teadusest kirjutatakse ja kuidas tekst ning argumentatsioon peaks olema esitatud, et see mõjuks loogiliselt. Retooriliselt võõral viisil üles ehitatud tekst mõjub raskesti mõistetavalt. Uuriija mõttekäiku on raske jälgida ja tekst jätab ebateadusliku mulje. Tuttava ja harjumuspärase ülesehitusega teksti on kergem lugeda, kui üldjoontes on teada, mis edasi tuleb. Konventsioonide tundmine hõlbustab ka kirjutaja tööd. Konventsioonid aitavad juhtnööridena ja teksti kavandamise alusena. Kokkulepitud harjumuspärane väljendusviis kergendab teaduskollektiivi omavahelist suhtlust.

Teadustekstil on teatud väliseid tunnuseid, millest olulisim on allikaviidete kasutamine. Ulatuslikumate teadustööde (nende hulka kuuluvad ka seminari- ja bakalaureusetööd) üheks tunnuseks on teksti hierarhiline liigendamine peatükkideks ja alapeatükkideks. Keelekasutusviisina on teadusliku registri põhiomadusteks neutraalsus, impersonaalsus, täpsus, asjalikkus ja süsteemsus.

Kirjanduse kasutamine

Teadustöö vältimatu osa on ülevaade teema või probleemi senisest käsitlemisest. Kaks põhilist moodust varasemaid uurimusi esitada on (a) refereerida (ümber jutustada), (b) tsiteerida (esitada sõna-sõnalt).

Tsitaadid pannakse alati jutumärkidesse ja tsitaadi lõppu jutumärkide järele paigutatakse allikaviide. Tavalisem on kirjanduse refereerimine, tsitaate kasutatakse ainult erijuhtudel ja eri põhjustel – ei ole soovitatav teise inimese töö osi oma töösse pikalt sõna-sõnalt ümber kirjutada. Refereerimine ei tähenda seda, et lihtsalt jutumärgid jäetakse ära või asendatakse mõni sõna – refereering peab olema ikkagi oma sõnadega ümber jutustatud ja muu tekstiga samas stiilis, kuigi sisu pärineb mujalt. Allikaviide on vajalik ka refereeringu juures. Refereerimise põhireegel on, et **oma väited ja allika väited on selgelt eristatavad**. Seetõttu on oluline mitte ainult allikaviidete kasutamine, vaid ka selgete piiride osutamine, kus lõpeb refereering ja algab oma seisukohtade esitus ning vastupidi. Pikema refereeringu puhul viidatakse allikale nii refereeringu alguses kui ka lõpus ja sõnastatakse tekst nii, et laenamine oleks selge. Viidata tuleb mitte ainult trükitud, vaid ka elektroonilistele allikatele.

Näiteid viitamise kohta:

Meedia rõhuasetus kaldub ohvritele, ellujäänute arvu ei peeta kaugeltki nii mainimisväärseks (Heilmann 1990: 204).

Meediauuri ja N Postman võrdleb sedalaadi informatsioonitulva merega: kõikjal on küll vesi, aga juua pole midagi (Postman 1996: 87).

Reet Hiemäe (2000: 161) on väitnud, et tänapäeval on klassikalise pärimuse asemel üha rohkem hakanud levima meediamõjuline folkloor.

Tiiu Jaago käsitleb oma artiklis “Teabe levikust oma ja võõra piiril” (Jaago 2000) 19. sajandi usuvahetusliikumisega seotud rahvapärimusi. Ta väidab, et pärimus luteri usult vene õigeuskude üleminekust erineb oluliselt teiste usuliikumiste kirjeldustest. Teisi usuliikumisi kajastavates juttudes ei käsitleta nii põhjalikult usuvahetamise põhjusi ja üldse ei esine nende põhjuste hulgas majanduslikke kaalutlusi. (Jaago 2000: 376–377)

Praegu on Marlene Streeruwitz vabakutseline kirjanik ja režissöör, elab Viinis (vt <http://www.marlenestreeruwitz.at>).

Kuidas refereerida teaduslikku artiklit, raamatu peatükki vms

Referaadi omadused ja funktsioon:

- Referaat on tekst, milles antakse ülevaade algupärasest tekstist uuele lugejale-kuulajale selges ja kokkusuurutud vormis.
- Refereeriija on neutraalses stiilis objektiivne vahendaja.
- Referaat ei tohi algupärasest teksti kopeerida – kirjutatust tuleb otsida kesksed ideed ja anda need edasi oma sõnadega. Asjade järjekorda võib muuta, aga teksti oluline sisu peab säilima muutumatuna. Referaat on algupärase ainese põhjal koostatud uus, terviklik tekst.
- Tekst peab olema loogiliselt edenev, kordusteta ja paigaltammumiseta, laused selges ja arusaadavas vormis.
- Refereeriija ei esita oma seisukohti, vaid vaatab materjali distantseeritult, väljastpoolt.
- Referaadi pikkus on umbes 10% algupärase teksti mahust.

Nõuandeid:

- Te ei saa teksti refereerida, kui ei ole sellest aru saanud: tehke endale selgeks algupärase artikli väited ja autori eesmärgid.
- Sõnastage endale refereeritava teksti funktsioon ehk peaülesanne: miks, mis eesmärgil see on kirjutatud. Funktsiooni aspektist olulisi asju tuleb referaadis rõhutada.
- Selgitage endale teksti omadused: (a) mis on lähteteksti peateema, (b) millised on lähteteksti olulisimad tähendus-suhted, (c) milline on teema käsitlusviis ja esituse loogiline struktuur.
- Ebaselgeks jäävad asjad tooge eraldi välja või jätke kõrvale – ei ole võimalik teistele selgitada seda, millest ise aru ei saa.
- Kuulaja pole asjaga kursis – referaadi alguses nimetage teema, mida lähtetekst käsitleb.
- Ei piisa, et referaat on sujuv tekst, ta peab olema otstarbeka, järjekindla ja loogilise struktuuriga.
- Mõelge läbi oma referaadi struktuur (see ei pea kokku langema lähteteksti struktuuriga). Nt (a) kõigepealt tähtsaim tulemus, seejärel selleni jõudmise teed; (b) kõigepealt lähteteksti põhiväide, seejärel selle põhjendused, argumendid; (c) kõigepealt lähteteksti eesmärk, seejärel selle saavutamise teed või võtted. On muidugi ka muid võimalusi.

- Kasutage lähtetekstile või selle autorile viitavat metateksti (*Seejärel tahab autor näidata/tõestada .. Kolmandaks on artiklis esile toodud hüpotees, et .. Kokkuvõttes tõdeb autor, et ..*). See aitab kuulajal näha teksti eesmärki ja orienteeruda selle vaatepunktides.

Ülesanne. Valige oma erialalt üks teadusartikkel, koostage sellest referaat ja kandke see seminaris ette.

Kellele kirjutatakse

Teadusteksti sihtrühmaks on teadlaskond. Ülikoolis tehtavad uurimused on üks osa teadusest, neid uurimusi ja nende tulemusi arvestatakse ning kasutatakse. Teadusteksti kirjutamise puhul on keskne **lugeja arvestamine**. Autor on oma aine ja teema asjatundja, kes tunneb materjali, tausta ja teooriat. Lugeja ei tarvitse olla asjaga niisama kursis. Sellepärast tuleb kirjutajal arvesse võtta, missugune on lugeja taust, mida ta käsitletavast teab, mida talle juurde tuleb rääkida, missuguseid küsimusi võib lugejal kirjutajale tekkida, mida lugeja peaks mäletama pärast lugemist ja missugust mõju autor tahab lugejale avaldada.

Lugeja arvestamine on ka esitustehnikale esitatavate nõuete motiiv: teadustekstis tuleb allikad täpselt kirja panna, et lugejal oleks võimalik neid leida. Kirjutaja ei või eeldada, et lugeja tõlgendaks tulemusi samal viisil kui tema, ja seepärast tuleb näiteks ka tabelid sõnaliselt ümber jutustada, ära seletada ja kommenteerida. Ei saa jääda lootma sellele, et lugeja usub, mida autor ütleb, vaid kõik väited tuleb esitada koos põhjenduste ja tõestustega, Teaduslikku kirjutamist tuleb võtta dialoogina: lugejad võivad reageerida tekstile kas sellega nõustudes või sellele vastuväiteid esitades. Teaduslik info on üldjuhul avalik ja sellepärast peavad uurimismeetodid, katsed ja järeldused selguma tekstist. Teadustekst on ajatu. Lugeja peab ka aastakümneid hiljem suutma tõlgendada teksti sel viisil, nagu autor on mõelnud. Selgi põhjusel peab teadustekst olema stiililt neutraalne – aktuaalsed, kirjutamisaja oludele ja suhetele viitavad väljendid ei ole aastakümnete pärast enam tingimata mõistetavad.

Lugeja arvestamisega ei või siiski minna liiga kaugele. Autor ei pea olema iseenda oponent: ta peab küll ausalt osutama oma töö puudustele, aga tal tuleks vältida nende tarbetut rõhutamist. Järgmises näites on esile tõstetud need kohad, mis uurimust tarbetult pisendavad:

Uurimuse siinses osas *püüan keskenduda* eeskätt kogutud ainestiku üldisele kirjeldusele ja *vaatlusele*, et oleks *võimalik saada üldjoontes aimu*, missugune see ainestik on.

Sedasama võib väljendada ka neutraalsemalt:

Uurimuse siinses osas kirjeldan kogutud materjali üldisi omadusi, et luua üldpilt uuritavast ainest.

Üks iseenda oponendiks olemise viis on, et autor ei pööra tähelepanu niipalju sellele, mida ta on teinud, kui sellele, mida ei ole teinud.

Suurem osa eespool nimetatud allikatest on siinses töös analüüsimata.

Ma ei ole veel otsustanud, missugused aspektid võtan vaatluse alla.

Töö on alles algamas, seepärast on uurimuse täpne ülesehitus ning olulisimad lähtekohad ja küsimused veel täpsustamata. Olen pinnaliselt lehitsenud teoreetilisi ja uurimisallikaid.

Need näited on pärit uurimistööd tutvustavatest seminariettekanetest, sellest etapist, kus töö on loomulikult veel pooleli. Sellegipoolest oleks parem läheneda asjale teisel viisil: rääkida sellest, mis ettekande ajaks on tehtud ja mil viisil töö edasi läheb:

Olen siinkohal nimetanud valiku selliseid artikleid ja uurimusi, mis tunduvad sobivat töö allikmaterjaliks.

Töö järgmisel etapil tuleb otsustada, millised aspektid võtan lähema vaatluse alla.

Käsil on uurimuse esimene etapp. Arutluse all on praegu töö ülesehitus ning kesksed probleemid. Olen esialgselt tutvunud teooriaga ja varasemate sama valdkonda käsitlevate uurimustega.

Teaduskeele tunnused

Teadustekst peab vastama hea kirjakeele nõuetele. Seal ei tohi olla keelevigu ega ka stiililisi möödalaskmisi. Teaduslik stiil on tarbestiili alaliik, seda ei peaks kaunistama selliste väljenditega, mis autori arvates tunduvad toredad või toovad teksti liigset personaalset värvingut. Tekst peaks olema **sujuv, kergesti loetav ja täpne**, kuigi need nõuded võivad tunduda vastuolulised. Täpsusetaotlusega kaasneb oht, et stiil muutub liiga elementaarseks, lihtsaks, kus kasutatakse peamiselt lihtlauseid. Sel juhul ei ole tekstist näha asjadevahelisi seoseid, nt põhjuse ja tagajärje suhteid. Aga teiselt poolt tuleb hoiduda ka liiga keerulistest lausekonstruktsioonidest, mida lugedes on samuti raske jälgida. Sõnakorduste vältimisel ei pea kalduma liialdustesse: uurimuse olulised terminid korduvad tekstis sageli, aga neid ei ole võimalik asendada, ilma et selgus selle all kannataks. Sünonüümid on teadustekstis üldiselt häirivad, sest lugeja ei tarvitse aru saada, kas autor on kordumiste vältimiseks nimetanud üht ja sama asja eri nimedega või on küsimus teadlikus vahetegemises. Teadustekst on tihe ja sirgjooneline, ühele asjale keskenduv. Hea teadustekst ei hüppa ühelt asjalt teisele, selles ei ole teemast kõrvale kalduvaid mõttekäike ja uuest asjast ei hakata rääkima enne, kui eelmine asi on lõpuni käsitletud. Süsteemsus väljendub selles, et teadustekst on loogiline ja teema arendus on ühemõtteline. See ei jäta midagi lugeja tõlgendada või järeldada. Autor peab põhjendama oma otsuseid ja lahendusi loogiliselt ja niiviisi, et lugeja saab aru, kuidas sellistele järeldustele on jõutud, ja et ta võib sama teed mööda minnes ka ise jõuda samadele tulemustele.

Täpsus

Täpsus on teadusteksti keskne omadus nii loodus- kui ka sotsiaal- ja humanitaarteadustes. Väited ja järeldused peavad olema põhjendatud kas näidete või allikaviidetega ja need peavad olema dokumenteeritud niiviisi, et lugeja suudab ka aastakümnete pärast järgida kirjutaja mõttekäiku ja võib vajaduse korral kontrollida või üle vaadata kirjutaja väidete aluseks olnud allikad. Täpsuse alla kuulub ka terminite seletamine enne nende kasutamist või esimese nimetamise puhul. Kõiki teadusalal üldtuntud termineid muidugi ei pea defineerima, aga sageli on terminitel eri allikates eri tähendus (erinevad teadlased, eri teooriad).

Sellisel juhul peab autor töö sissejuhatavas peatükis selgitama, mis tähenduses ta mingit terminit kasutab, ja valitud tõlgendusest tuleb kinni pidada läbi kogu töö. Isegi niisuguse esmapilgul lihtsa ja kõigile mõistetava asja nagu sõnaliikide puhul ei ole sugugi iseenesest selge, mis mingisse sõnaliiki kuulub. Näiteks kui esitatakse sõnaliikide statistikat, siis on oluline teada, kas kesksõnad on loetud tegusõnade või omadussõnade hulka, mida täpselt on mõeldud määrsõnade all jne. Tehes uurimust lõunaestlaste keelekasutusest, tuleb ilmselt defineerida, mida selles töös tähendavad keel ja murre, ning otsustada, kas uurimisobjektiks on Võru murre või võru keel.

Tuleks vältida ebamääraste väljenditega liialdamist. Täitesõnade kombel kasutatavad *enamasti, sageli, suuremas osas, harva, mõnikord, kohati* jne tekitavad paratamatult küsimusi, kui sageli, kui harva, kui palju, mis tingimustel jne. Kui hulka või sagedusi puudutavaid väiteid ei ole täpsustatud, jätab selline keelekasutus uurimusest mulje kui ebamäärasest ja kahtlasest. Kõigi uurimisteede puhul ei ole alati võimalik nimetada täpseid arve või protsente, kuigi tuleb viidata nähtuse tavalisusele või erandlikkusele. Lugejal aitavad suhetes ja tendentsides paremini orienteeruda ka niisugused väljendid nagu *alla poole, ligi kolmandikul juhtudest, peaaegu kolmveerand näidetest* jne. Täpsuse ja detailsuse nõue ei tähenda seda, et ebakindlaid järeldusi tuleks esitada kindlatena. Ebakindlust ei ole aga õige peita ebamäärase väljenduse taha, vaid ebakindlus tuleb selgelt esile tuua:

On võimalik, et ..
 Üks seletusvõimalus on, et ..
 Võib olla, et ..
 Võib oletada, et ..

Selline väljendusviis ei tohiks siiski muutuda harjumuseks. Kui mingi asi on ühemõtteliselt järeldatav, siis võib selle ka kindlana esitada. Vähemalt ei peaks liialdama ebakindlusega, nagu järgmises näites:

Nii suure hulga erandite tekkimise põhjusi võib vaid oletada.

Kui autor midagi oletab, siis tuleb oletused ka esitada ja põhjendada. Teksti sünnib hõlpsasti paljusõnalisust eriti esimesel kirjutamisetapil, kui kirjutaja mõttekäigud ei ole veel kuigi selged. Esimeses versioonis on isegi hea kirjutada lõdvalt, nii et kõik, mis meelde tuleb, pannakse kirja, aga tähtis on, et hiljem teksti tihendatakse.

Üheks näiteks asjatust paljusõnalisusest on teadusteksti kirjutades väga kergesti harjumuseks saavad sissejuhatavad väljendid (*kui vaatleme, siis näeme ..*):

Kui vaadelda seda uurimissuunda leviku aspektist, *siis võib märgata*, et sellega on tegelnud vaid Inglismaa ja Kesk-Euroopa teadlased.

Sellised konstruktsioonid on enamasti tarbetud: igal juhul ollakse vaatlemas teatud teemat, seega on sellele tähelepanu juhtimine asjatu ja järeldused võib esitada otse:

Seda uurimissuunda on viljelnud vaid Inglismaa ja Kesk-Euroopa teadlased.

Tarbetut paljusõnalisust ja ebamäärasust tekitab ka mõnede muude kui hulga- ja sagedussõnade kasutamine täitesõnadena. Täitesõnataoline võib olla näiteks *põhimõtteliselt*, sõna tuleks säästa sellisteks juhtudeks, kus üldisi põhimõtteid vastandatakse tegelikule kasutusele või olukorrale. Adverbide *eeskätt*, *peaasjalikult* jts kasutamine eeldab, et teksti põhjal võib vastata küsimusele “mida veel”. Järgmises näites on *eeskätt* vaid täitesõna ja seega asjatu, õigupoolest eksitav, sest jutt on tõesti vaid mõnest keelejoonest:

Idamurrete mõju on *eeskätt* näha vaid mõnes kasutatud väljendis.

Terminoloogiline täpsus on teadustekstis äärmiselt tähtsal kohal. Järgmises näites on tegemist ilmselgelt terminoloogilise veaga:

Enamik *e*-tüvelisi adjektiive saab partitiivis *dat*-lõpu: *pimedat*, *heledat*, *ehedat*.

-da- ei kuulu partitiivi lõpu hulka, seetõttu tulnuks öelda: *partitiivi lõpp -t liitub kolmesilbilisele eda-lõpulisele tüvevariandile*.

Neutraalsus

Teadustekst kujutab endast nii kasutatavate keeleliste struktuuride kui ka sõnavara aspektist **asjalikku tarbekeelt**. Huumor ja stiilivärvinguga keelendid (vt "Tekstiliigid") ei kuulu teadusliku stiili keelevahendite hulka, samuti tuleks vältida emotsionaalset hinnangut väljendavaid omadus- ja määrsõnu (nagu *fantastiline, uskumatu, piiritult*). See ei tähenda sellegipoolest, et tekst peaks ilmtingimata olema keeruline, igav ja kuiv. Mõnikord, eriti teadusmaailmast väljaspool, võib leida sellist suhtumist, et teaduslik stiil on oma loomu poolest selline, mille tulemuseks on kuiva esitusviisiga ja rohkete võõrsõnaliste terminitega raskesti mõistetav tekst. See ei peaks küll olema eesmärgiks. On mõnel määral individuaalne, kui keerulise ütlemisviisiga või stiiliga kirjutaja on, aga parimaks stiiliks peetakse sujuvat, selgesti arusaadavat tarbekeelt. Raskesti mõistetavus ja keeruline ütlemisviis on teadusteksti, nagu igasuguse tarbeteksti puuduseks, samuti ebamäärane keeekasutus, kus pole aru saada, mida mingi väljend või lause täpselt tähendab.

Teadustekst on dialoog teiste sama ala teadlastega, kuhu kuulub diskussioon, vaidlused, kriitika. Oluline on, et teaduslikke eriarvamusi ei toodaks esile ründavalt ega isikule suunatult, vaid teise teadlase seisukohtade vastu esitatav kriitika püütakse sõnastada kiretult, objektiivselt ja põhjendustega.

Teadusteksti neutraalsuse nõue eeldab, et teadustekstis ei ole stiililisi kõrvalekaldeid. Neid tuleb paraku ette eri keeletasanditel: sõnavaras (sh terminoloogias), sõnamoodustuses, morfoloogias ja süntaksis, ka kirjutajapersooni esiletoomisega seotud küsimused võivad tekitada probleeme.

Neutraalsuse nõue tõuseb eriti esile sõnavara ja fraseoloogia tasandil. Morfoloogilistest kõrvalekalletest võib mainida vanamoelisi vorme, nagu *sid*-osastavat: *sõnasid, vormisid*, või keeleuuenduslikke vorme, nagu *on kirjutet, oodat*, ja teisi tähelepanu endale tõmbavaid konstruktsioone, nagu harva esinevad i-mitmused (*nois uurimuis*) või mõned lühikese sisseütleva vormid (*öhe, töhe, sõnna*). Sel juhul ei ole asi keelevigades, vaid ebatavalised vormid viivad lugeja tähelepanu asja sisult vormile. Sõnavara puhul häirivad teadusteksti lugejat stiilivärvingult argikeelsed sõnad:

Teistsuguste järeldesteni võib jõuda *nõukaaegseid* allikaid lugedes.

Neid andmeid võiks välja tuhnida endise *N Liidu* arhiividest.

Mõõtmistulemused *on pudenenud* mitmesse kohta laiali, neid *annab kokku korjata*.

Piirangutest ja kontrollidest hoolimata teadus *õilmitses* ja jõudis *tasapisi* praegusele tasemele.

On termineid, mille tähendus erineb *totaalselt* sama sõna tähendusest ühiskeeles.

Neutraalsuse juurde kuulub ka see, et hoidutakse väärtusvarjundiga väljenditest. Murdevorme, kõnekeelsusi, stiilist väljalangemisi jms ei sobi nimetada keelevigadeks. Ei ole korrektne näidata oma hoiakuid analüüsitava materjali suhtes:

Selliseid murdevorme kohtab vaid lugejakirjades, aga sellesse *ämbrisse ei ole astunud* kuigi palju kirjutajaid.

Vanade allikate refereerimine võib tuua teksti stiilist kõrvalekaldeid, kui lähteteksti arhailised väljendid leiavad tee referaaditeksti. Kui vananenud termineid on raske või võimatu asendada tänapäevastega, on põhjust kaaluda refereerimise asemel tsiteerimist, nii et lähtetekst säiliks muutumatuna. Ka refereerimise korral, kui teksti ümber jutustades tänapäevastatakse, võib lisada algupäraseid terminid sulgudes juurde, eriti kui on tegemist töö seisukohalt oluliste mõistetega.

Ülesanne. Järgnevas on tekstikatkend ajalehe arvamuskirjandusest ja sama sõnum teadusartiklisse sobivas vormis. Leidke ja põhjendage keelekasutuserinevusi. Missugused B-variandi väited tuleks varustada allikaviitega?

A. Eestil pole joogiveega suurt muret isegi põuasel aastal. Mõni pinnaveekaev võib ajutiselt tühjaks jääda, kuid meil puudub vähimigi kogemus puhta vee defitsiidist, mille käes vaevleb kuuendik maailma elanikkonnast. Põlevkivi kaevandamisel läheb raisku umbes 100 tonni joogikõlblikku põhjavett aastas iga Eesti elaniku kohta. Sellele laristamisele vaatamata on Eesti ikkagi veerohke maa. Kui turbarabasad (mis teadupoolest on looduslikud veepuhastussüsteemid) täielikult kütteks ja kasvupinnaseks ei müüda ja kui maakihte ühiskonna

autostumisega kasvavas liiva- ja kruusahimus pahupidi ei pöörata, võiksime joogikõlbliku vee osas üsna muretud olla veel aastasadu. Meil on, mida juua ja mis maa seest peaaegu tasuta kätte tuleb. (Sirp 2006)

B. Maa elanikkonnast kannatab puhta vee defitsiidi all kuni miljard inimest. Eestis joogivee puudust ei ole. Sademetevaesel ajal võib pinnavesi mõnes kohas ajutiselt lõppeda, kuid põhjavett on ligikaudu 2000 kuupkilomeetrit. Uut põhjavett tekib juurde umbes 3,2 kuupkilomeetrit aastas (100 kuupmeetrit sekundis), samal ajal kui veekulutus on keskmiselt 3 kuupmeetrit sekundis. Kõige rohkem kulub vett kaevanduste kuivendamiseks: põlevkivi kaevandamine tarbib põhjavett umbes 100 tonni aastas ühe elaniku kohta. Turbarabasadid, mis toimivad looduslike veepuhastussüsteemidena, on Eestis veidi üle 1 miljoni hektari e 22,3% riigi pindalast. Kuna põhjaveevarud paiknevad aluspõhjakivimite poorides ja lõhedes, siis ohustavad joogikõlbliku vee hulka kõige rohkem liiva ja kruusa kaevandamisega seostuv maakihtide rikkumine ja liiga intensiivne turbatootmine. (“Eesti entsüklopeedia” põhjal)

Impersonaalsus

Teadusteksti impersonaalsus avaldub selles, et kirjutaja ei kirjuta endast, oma isiklikest arvamustest, oma kogemustest uurimistööd tehes, oma üleelamistest ja muredest-rõõmudest, millega tal tuli kokku puutuda töö tegemise käigus. Isikliku distantseerituse aste on varieerunud ja varieerub eri aegadel, eri teadusaladel, eri keeltes ja mingil määral ka isikuti. Iga uurimuse autor puutub kokku probleemiga, **kuidas viidata tekstis iseendale**. Võimalusi on kolm: kasutada *mina*-vormi, umbisikulist tegumoodi või ümberütlevaid väljendeid. Mõnel teadusalal ei näe *mina*-vormi üldse. Teistel aladel see päris tõrjutud seisundis ei ole, näiteks töö sissejuhatuses, kus selgitatakse, mida kavatsetakse tegema hakata, mis on töö eesmärgid, kuidas on piiritletud materjal ja milline on töö ülesehitus, on võimalik kasutada *mina*-vormi:

Kavatsen selgitada ..

Oma uurimuses vaatlen ..

Materjali olen piiritletud järgmiselt ..

Teadusstiili impersonaalsuse nõue eeldab siiski, et kirjutaja isik püütakse varjus hoida, kasutades umbisikulist tegumoodi või mitteisikulisi seisundiverbe:

Töö eesmärgiks on selgitada ..
 Siinses uurimuses on võetud lähtekohaks ..
 Selle uurimuse valdkonnaks on ..
 Näidetest ilmneb, et ..
 Esimeses peatükis vaadeldakse ..
 Materjal on piiritletud järgmiselt ..

Ainuautorile viitavat *meie*-vormi tuleks vältida.

Esimeses peatükis vaatleme ..
 Oma töös kavatseme selgitada ..
 Materjali oleme piiritletud järgmiselt ..

Sageli on *meie*-vormi kasutamist põhjendatud teatud ulatuses kollektiivse tööga. See on kindlasti vastuvõetav põhjendus selliste erialade ja teemade puhul, kus kirjeldatakse laboratoorseid töid, mitmesuguseid katseid ja tööd aparatuuridega, ekspeditsioone jne, kus tulemuste taga on tõepoolest uurimisrühm või ühisprojekt, millest igäiks teeb oma osa, aga palju tööd on ka üheskoos tehtud.

Selle projekti käigus kogusime andmeid kokku kolmest külast.

Meie-vormi kasutamise põhjendusena on esitatud ka, et lugejad võivad kirjutajaga kaasa mõelda ja tema arvamust jagada. *Meie* tähendab siis laiemalt võttes kirjutajat ja lugejat koos. Kui autor kutsub lugejat kaasa, on *meie*-vorm mõeldav:

Vaatleme järgmist näidet ..

Kui on küsimus järeldustest, mida lugeja võib esitatud materjali ja lähtekirjanduse põhjal ka ise teha, on soovitatav siiski kasutada ebaisikulist väljendusviisi:

Tabel 5 osutab, et ..
 Tabelist 5 on näha / võib näha ..

Näited osutavad ..
Materjali põhjal võib teha järelduse, et ..

Kui kõne all on selged järeldused, mida igatüüpi võib teha, tuleb vältida arvamuselise või oletusele viitavaid väljendeid:

Järeldan, et 100% juhtumitest esindab tüüpi A.
Minu arvates toetavad analüüsitulemused 1. peatükis esitatud hüpoteese täielikult.

Siiski on ka analüüsi ja järelduste osas juhtumeid, kus kõne all on autori lahendus/otsustus ja sel juhul tuleb see nii ka sõnastada:

Minu arvates on NN-i seletus sellele nähtusele parem kui varasemad.

Umbisikulise tegumoe kasutamist raskendab selle üldine ebamäärasus, seetõttu tuleb impersonaali kasutades kanda hoolt selle eest, et lugeja saaks selgelt aru, kas viidatakse autorile, mõnele teisele uurijale või teadusala üldisele seisukohale. Järgmistes näidetes jätab väljendusviis ebaselgeks, kas kõne all on üldine seisukoht või töö autori lahendus:

Meediakeele erijoontena *tõstetakse esile* ..

Resultatiivse ja irresultatiivse aspekti eristamiseks *on kasutatud* lause täiendamist sihitisega.

Mõnikord võib impersonaal olla veel ebaselgem. Järgmises näites jääb ebaselgeks, kas jutt on autorist, allikast või üldisest meetodist (kas autor seletab Parkerile toetudes, Parker on seletanud või Parkerist alates on see üldine seletusviis):

Struktuuride erinevust seletatakse Parkeri järgi järgmiselt ..

Tõlgendusraskuste tõttu tuleb siis hoolt kanda impersonaali ühemõttelisuse eest. Seevastu umbisikulist pöördumist lugeja poole võib vabalt kasutada:

Vaadeldagu ..
Pandagu tähele, et ..

9. SUULINE KEELEKASUTUS

Mille poolest suuline ja kirjalik väljendusviis erinevad?

Kuidas kavandada teaduslikku ettekannet?

Kuidas auditooriumi ees esineda?

Kuidas ja milliseid näitematerjale kasutada?

Suuline ja kirjalik väljendusviis erinevad teineteisest paljude tunnuste, eesmärkide ja võimaluste poolest. Kõnekeel ei saa olla liialt kokku surutud, kuulajal peab olema aega, et ta jõuaks kogu info vastu võtta. Uurimused on näidanud, et sama sõnumi edasiandmiseks kulub suuliselt vähemalt 20–30% rohkem sõnu kui kirjalikult. Kirjalikus tekstis on võimalik kasutada keerulisemat lauseehitust ja sõnavara kui suulises. Suulises tekstis öeldakse üks asi korruga ja kasutatakse suhteliselt lihtsaid sõnu ja vorme. Pikkade täiendifraaside, lauselühendite ja nominalisatsioonide asemel eelistatakse kõnes eri lauseid. Liitlauset ei alustata peaaegu kunagi kõrvallausega, samuti ei paigutata seda pealause keskele. Suuliselt öeldakse tähtsaim asi esimeses osalauses, seletused tulevad alles selle järel. See järjekord on oluline, sest kuulaja ei jaks keskenduda pikka kõrvallauset või keerulist lauselühendit kuulates sellele, et saada lõpuks teada peasja. Vrd

KIRJALIK

Kui seminariettekanded saavad esitamisküpseks alles järgmisel kuul ja meil tuleb ära kuulata kokku 16 ettekannet, siis teen ettepaneku, et alustame kursusega oktoobris.

SUULINE

Teen ettepaneku, et alustame kursusega oktoobris. Selleks ajaks saavad seminariettekanded valmis ja me jõuame kõik 16 ettekannet ära kuulata

Muidugi ei pea kirjalik tekst ilmtingimata keeruline olema. Kirjalikult väljendudes on autoril rohkem valikuvõimalusi, suulises väljenduses on eelistatav kergem variant.

Otseseid tsitaate suulises kõnes peaaegu ei kasutata, eriti mitte niisuguseid, kus saatelause on otsese kõne järel (.., *väidab ta*). Laused seotakse üksteisega sidesõna *et* abil (*Ta väidab, et ..*). Kui mingil põhjusel on oluline kasutada täpset tsitaati (nt *et* esitusviisi kommenteerida või kritiseerida), siis kasutatakse selgitava saatelause järel väljendeid “tsitaadi algus” ja “tsitaadi lõpp”.

Ülesanne. Võrrelge tekste A ja B ning kirjeldage erinevusi.

A. Mõistmaks reklaami psühholoogilist olemust, peame kõigepealt leidma vastuse küsimusele, miks reklaam kui selline üldse eksisteerib. Reklaami kaheks peamiseks motiiviks on informeerida inimest kauba või teenuse olemasolust, omadustest ja tingimustest selle kättesaamiseks ning mõjutada inimest tarbima just seda kaupa või teenust. Ühiskondlikes tingimustes, kus on ennatlik rääkida kaubarohkusest, on ülekaalus informeeriv funktsioon. Tingimustes, kus pakkumine ületab nõudluse, nihkub paratamatult esile reklaami mõjutav funktsioon. Humaansetest kaalutlustest – ärgem mõjutagem inimesi, vaid üksnes informeerigem neid! – lähtuv tootja, kes eitab inimeste sihipärast mõjutamist, petab ennast kahekordselt. Esiteks seetõttu, et informeerimine juba ise sisaldab mõjutamist. Teiseks aga seetõttu, et loobudes mõjutamast inimest ostma tõepoolest head ja ausalt edustatud kaupa, annab ta suurema tegevusvabaduse nendele firmadele, kes ei pruugi üldse mõelda humaansetele aspektidele ja kelle toodang on vilets. Nimetagem sellist olukorda tarbimisturule suunatud ausa tootja saatanlikuks lööksuks. (T. Bachmanni järgi)

B. Reklaam on oma olemuselt psühholoogiline. Kuidas seda mõista? Alustada tuleb küsimusest, miks reklaam kui selline üldse olemas on. Reklaamil on kaks eesmärki. Esimene ülesanne on pakkuda infot – reklaam annab teada, et mingi kaup või teenus on olemas, tutvustab, missugune see on ja kust seda saab. Teine eesmärk on mõjutamine – et inimene tarbiks just seda toodet või teenust. Reklaami eesmärgid on eri aegadel

erisugused. Info on ülekaalus siis, kui kaupu on vähe ja neid on raske saada. Mõjutamine muutub tähtsamaks siis, kui kaupu on nii palju, et pakkumine ületab nõudluse. Siis on vaja näha vaeva, et tarbija valiks just selle toote või teenuse. On väga ilus kutsuda üles – ärge püüdke inimesi mõjutada, andke üksnes infot! Mõni tootja väidabki, et tema ei püüa kedagi mõjutada, vaid jagab üksnes teadmisi. Tegelikult petab ta ennast kahekordselt. Esiteks on igasugune info jagamine juba ise mõjutamine. Teiseks – kui võistlusest loobuda, on see allaandmine. Kui tootja ei tõsta esile oma kauba headust ja ausust, annab ta suurema tegevusvabaduse teistele firmadele – ka nendele, kes ei mõtle nii inimsõbralikult ja kelle toodang on vilets. Sellist olukorda tarbimisturul võib nimetada ausa tootja saatanlikuks lõksuks.

Kommentaar

B-variant sobib paremini suuliselt ettekantavaks tekstiks. Laused on lühemad ja lihtsama ehitusega. Lauselühendid (*mõistmaks reklaami psühholoogilist olemust .. jts*) ja nominalisatsioonid (*.. kauba või teenuse olemasolust, omadustest ja tingimustest selle kättesaamiseks jts*) on muudetud iseseisvateks lauseteks. Ka pikad täiendifraasid (*reklaami kaheks peamiseks motiiviks .. jts*) on ümber tehtud. Liitlauseid on ka B-variantis, aga need on lihtsama ehitusega ja osalused on palju lühemad kui A-variantis. Keerulised sõnad, eriti võõrsõnad (*eksisteerib, informeeriv funktsioon, humaansed aspektid jts*) on asendatud lihtsamatega. Abstraktsed sõnad ja väljendid (*kaubarohkus, ülekaalus olema, sihipärane mõjutamine, tarbimisturule suunatud jts*) on asendatud konkreetsematega. B-variantis on vähem asesõnalist viitamist eespool öeldule ning rohkem sõnakordusi ja sünonüüme. B-variant on selgemalt liigendatud (*esiteks, teiseks jts*). Siiski on säilitatud teadustekstile iseloomulik nominaalsus ja terminoloogiline täpsus (*informeerimine, mõjutamine, tarbimisturg jts*).

Ülesanne. Muutke järgmine kirjalik tekst kõnetekstiks.

Eesti mõjukaid majandustegelasi on kergem nimetada kui Soome omi. Mitte sellepärast, et eestlasi on viimasel 300 aastal olnud vähem kui soomlasi, vaid seetõttu, et aega, mil üks eestlane on saanud olla tõsine mõjukas majandusmees, on olnud vähem. Nii Eesti kui Soome puhul võib kõrvale jätta viimased 15 aastat, millele oleks veel liiga vara hinnangut anda, ja ka ajajärgu 300 või rohkem aastat tagasi, kus üks tõsine majandusmees sai asjatada üksnes väga kohalikul tasandil. Erinevalt soomlastest tuleb eestlastel kõrvale jätta ka aastad 1950–1990, just põhiliselt see aeg, mil Soomest sai tugev ja

majanduslikult õitsev riik ning paljud soomlased väga rikkaks said. Ka paljud eestlased said sel ajal jõukaks või vägagi jõukaks, aga need olid Eestist sovetivõimu eest põgenenud, kes olid küll kanged mehed-naised, kuid nende mõju Eestile oli väike ning seetõttu ei saa neid siinses mõttes mõjukaks pidada. Kuigi kodu-Eestis väga jõukaid majandusmehi tekkida ei saanud, ei tähenda see, et siinmail majanduslik andekus otsa oleks saanud. Olgu selle kinnituseks kas või asjaolu, et väga paljud eesti mehed, kellel vähegi ehitaja- või organisatorikätt oli, proovisid sovetiajal endale maja püsti panna. See oli ühtaegu katse kaugeneda sovetiühiskonna totrusest ja teisalt võimalus kanaliseerida just sedasama tegelast enda sees, kes majanduslikku väljundit otsis. Muul kombel nõukogude ajal majandusmehena silma paistmine eeldas kas erakordseid mõõndusi eetikas, erakordselt paksu nahka, huumorimeelt või kõiki neid omadusi. Paljud siiski kohanesid nende nõuetega, olgu näideteks kas või mõnede jõukate kolhooside esimehed. Või need, eks peaksid soomlastele päris tuttavad ette tulema – Viru ärikad. Eks sellegi nähtuse põhjustas rahuldumata ärikihk, millele lisandus veel seiklushimu ja ehk ka tahe tolleaegsest hallist massist erineda – kõik ju eduka majandusmehe omadused. Nii on Nõukogude okupatsioon kärpinud eestlaste võimalusi olla hea, ühiskonna poolt tunnustatud ja ühiskonda mõjutav majandustegelane 20. sajandi teisel poolel – just sel ajal, mil maailma majanduskonjunktuur pakkus selleks tegelikult kõige paremaid võimalusi. (Akadeemia 2006)

Esinemise kavandamine

Ka suulises keelekasutuses võib eristada tekstiliike e žanre. Telefonivestlustel, väitlustel, koosolekutel on oma konventsionaalne struktuur, rääkimata suulistest monoloogtekstidest, nagu kõnedest, loengutest ja ettekannetest. Vestluste struktuuri ja konventsioonidega tegeleb vestlusanalüüsi nime all tuntud keeleteaduse valdkond, siinses ülevaates on kõne all suulised monoloogtekstid.

Kõne ülesehitus sõltub kõne eesmärgist. Sellest aspektist eristatakse olmekõnesid, veenmiskõnesid ja teavituskõnesid. Olmekõnede (tervitus-, õnnitlus-, tänu-, mälestus- jm tähtpäevakõnede) põhieesmärgiks on meeolelu loomine ja emotsionaalne mõju,

veenmiskõnede (kaitse-, süüdistus-, propaganda-, müügi-, reklaamikõnede) põhieesmärgiks on mõjutada kuulajate suhtumist või käitumist, teavituskõnede (ettekanded, loengud) põhieesmärgiks on edastada infot. Järgnevad nõuanded puudutavad eeskätt teaduslikke ettekandeid.

Teksti kavandades tuleb lähtuda kolmest küsimusest: **millest, kuidas ja kellele** räägite. Tekstid erinevad üksteisest selles suhtes, millele neist teksti ette valmistades eeskätt tähelepanu pööratakse. Kavandamine algab harilikult sisust: esimesena mõeldakse läbi, mida tahetakse öelda. Seejärel mõeldakse keelelisele esitusele: kuidas öeldavat sõnastada, mis vormis ja mis järjekorras asju esitada. Kõige kaugemale mineva kavandamise puhul mõeldakse läbi ka suhtlus – kuidas vastata kuulajate ootustele, kuidas avaldada emotsionaalset mõju, kuidas osutada viisakust, kuidas panna ennast kuulama.

Selline kavandamine on oluline igasuguse teksti koostamisel, aga suulise esituse puhul tõuseb just suhtlus olulisele kohale, sest suulise keelekasutuse puhul on esinejal vahetu kontakt kuulajaga – kui kuulaja ei kuula, läheb tekst kaduma. Kirjalik tekst säilib igal juhul. Suulisel ja kirjalikul keelekasutusel on eri funktsioonid. Kõnet kasutatakse peamiselt otseses vastastikusel suhtluses, kirjutamise eesmärk on info edastamine ja säilitamine. Info on olemas ja säilib kirjalikul kujul – ka siis, kui see esitatakse suuliselt (ettekanne, loeng). Kuulaja püüab muuta säilitatava info kirjalikuks, olgugi et ta saab selle suuliselt (teeb märkmeid, konspekterib loengut).

Kuulajate tähelepanu köitmine ja selle hoidmine on suulise esinemise olulisemaid probleeme. Ei ole võimalik kõnelda hästi ja usutavalt, kui ei tea, kellele räägitakse. Esinemist kavandades tuleks mõelda näiteks järgmistele küsimustele:

- Miks kuulajad on kokku tulnud?
- Mida nad ootavad?
- Mida nad vajavad?
- Kui palju nad teavad?
- Mil viisil nad suhtuvad ettekandjasse?
- Kas neil on eelhoiakuid?

Seminariettekande kuulajad ülikoolis ei ole arvatavasti saanud ise otsustada, kas nad tulevad kokku või ei: nad on kohustatud seminaris osalema ja ettekandeid kuulama. See võib oluliselt mõjutada, kuidas nad ettekandjasse suhtuvad – nad ei tarvitse olla kuigi vastuvõtlikud ega

ettekande teemast huvitatud. Sel juhul on oluline läbi mõelda, kuidas kuulajate hoiakut muuta. Kuulajate ootusi tuleb arvestada. Kõneleja eesmärgid ja kuulajate ootused ei tarvitse kokku langeda. Kõneleja eesmärgiks võib olla kuulajaid milleski veenda, aga ei ole mõistlik seda ette öelda: kuulajad võivad kahtlustada manipuleerimist ja suhtuda eelarvamusega esineja argumentidesse. Kuulaja tahab ise otsustada, seega on mõistlikum selgitada, et pakutakse infot, mille põhjal kuulaja saab ise teha oma järeldused. Sõnum peab vastama kuulajate vajadustele. Seetõttu tuleb ettekanne kavandada kuulaja vaatepunktist lähtudes: mis kasu nad saavad, kui nad selle ära kuulavad. Oluline on arvestada kuulajate taset – kui palju nad teavad. Kui on ette teada, et kõigil kuulajatel ei ole ühepalju teadmisi, tuleb sissejuhatuseks pakkuda nii palju üldist tausta, et kõik suudaksid ettekandest aru saada. Muidugi ei maksa seda rõhutada väljenditega *Kõik arvatavasti ei tea, et .. Nendele, kes asjaga kursis ei ole, olgu öeldud, et ..* – keegi ei taha, et teda peetakse asjatundmatuks.

Kuulajatel ei ole kerge keskenduda suulisele infole, mistõttu kõnelejal tuleb neid aidata esituse **loogilise ülesehitusega**. Ettekande struktuur on nagu raamatu sisukord: seal on peatükid, mis on jaotatud alapeatükkideks, ja tekst on korrastatud lõikudeks. Kui ettekande struktuur on kuulajatele kohe alguses selgeks tehtud, suudab kuulaja haakuda ettekandega uuesti ka siis, kui ta tähelepanu on vahepeal hajunud. Vahekokkuvõtte iga alateema lõpul juhib kuulajad tagasi asja juurde. Kuulajal ei ole võimalik eelmist lehekülge uuesti üle vaadata nagu kirjaliku teksti lugejal. Ettekande struktuur peab olema loogiline ja kergesti jälgitav. Teema käsitusviise ja materjali järjestamise variante on lähemalt käsitletud 5. peatükis seoses tarbeteksti tunnustega.

Suulises esituses tuleb kõne struktuuri ja ülesehitust markeerida mitmesuguste selgitavate väljenditega, sest kirjaliku teksti liigendusvahendeid – taandridu, alaosade numeratsiooni, vahepealkirju – ei saa suuliselt kasutada. Sellepärast on suulises kõnes omal kohal suunavad väljendid, mis liigendavad kõnet, nii et kuulajal on kergem teksti jälgida.

Võtan oma ettekandes vaatluse alla kolm probleemi. Esiteks vaatlen .. Teiseks käsitlen .. Kolmandaks analüüsin ..

Järgmisena võtan kõne alla ..

Sellela lõpetan esimese teema käsitlemise ja siirdun järgmise ainevaldkonna juurde.

Oma väite kinnituseks esitan järgmise näite ..

Lõpetuseks tahaksin rõhutada ..

Suulise keelekasutuse olulised kaasanded ja sidususvõtted on miimika, pausid ja rõhutamise. Kõnega on esineja isiklikult seotud, kirjalikust tekstist on autor rohkem distantseerunud. Seetõttu on kõnes tavalised *mina*-vorm ja endale viitavad väljendid (*mulle tundub, ütlesin meelsasti, minu meelest, minu teada, olen sageli mõelnud*). Pole põhjust rääkida endast kolmandas isikus (*siinkõneleja, teie ees seisja* jms väljendid).

Üldnõue on, et rääkida tuleb **lihtsalt, selgelt ja konkreetselt**. Arvulisi andmeid on raske kuuldeliselt jälgida. Kui täpsus pole hädavajalik, tuleks arvud ümardada: *peaaegu pooled* on otstarbekam kui *47,59 protsenti, üle kolmveerandi* on parem kui *78,67 protsenti*. Arvud tuleks esitada võimalikult piltlikult, et kuulajatel tekiks nendega mingi seos. Näiteks tonnide asemel on mõnikord otstarbekam öelda, kui mitu autokoormat või raudteevagunit see on; kilomeetrite asemel, kust kuhu see ulatuks; täpsete ajamäärangute asemel võimalust mööda üldistatult ja orienteerivalt (*300 aastat tagasi, möödunud sajandil, eelmisel nädalal*), suurusi tuleks võrrelda mingi tuttava mahuga (*tikutopsist väiksem, niisama kõrge kui see maja, umbes selle toe suurune*) jne. Selline näitlikustamine pole küll alati väga täpne, aga täpsusest on vähe kasu, kui kuulaja selle kohe unustab. Tuleb kasutada nii konkreetset keelt, et kuulaja või lugeja silme ette kerkiks pilt, see soodustab meeldejätmist või õigupoolest on eelduseks meeldejätmisele. Suulise esituse puhul on esituse piltlikustamine, näidete kasutamine hädavajalik. Kui siiski tuleb arvudest rääkida, tuleks kasutada visuaalseid abivahendeid või jagada kuulajatele käsilehed oluliste andmetega, mis aitab neil esitust paremini jälgida.

Esineja ei tohi kasutada keelt, mida kuulajad ei tunne. Kui kuulajad ei ole esitatava asjatundjad, siis tuleb vältida spetsiifilisi erialatermineid ja lühendeid. Kuulajad jäävad mõtlema sõna või lühendi tähendust ja kaotavad jutujärje. Ka teaduslikus ettekandes tuleks harva esinevatest terminitest hoiduda ja vajalikke erialamõisteid korralikult selgitada, et kuulajad saaksid kaasa mõelda. Kui on paratamatu kasutada lühendeid, sest lühendamata nimetused on häirivalt pikad, tuleb kindlasti

aeg-ajalt välja öelda ka täisnimetus, et lühendi tähendust kuulajatele meelde tuletada.

Oma eriala seminaris või konverentsil peetav teadusettekand on tavaliselt osa mingist ulatuslikumast uurimusest (bakalaureuse-, magistri-, doktori- vm tööst). Teaduslikus ettekandes peaksid sisalduma järgmised osad:

- uurimisteema, teema selgitus ja lahtimõtestus
- uurimuse eesmärk, ülesanded
- aineestik, millel uurimus põhineb
- teoreetiline taust, meetod
- uurimuse ülesehitus, kavand
- ettekande koht uurimuses, millise osa see tervikust moodustab
 - o probleemid, lähtehüpoteesid
 - o lahendused, ülevaade tehtust
 - o üldistus

Kõne esitatakse tavaliselt peast või kasutatakse paberit, kus on visandatud kõne plaan ja olulisemad märksõnad. Teaduslikud ettekanded ja loengud on harilikult valmis kirjutatud ja loetakse ette. Kogenud lektorid suudavad ka loenguid pidada ainult märksõnade abil, algajale käib see enamasti üle jõu. Ettekannet kirjutades ei tohi unustada, et auditoorium võtab seda vastu kuuldeliselt, seetõttu ei tohi ettekannet kirjutada nagu artiklit, vaid tuleb arvestada suulise esituse nõudeid. Ettekannet tuleks enne esitamist harjutada, et selle põhisisu oleks endale piisavalt selge ja esineja ei peaks olema liiga kramplikult kinni kirjalikus tekstis. Suuliselt esinedes tuleb igal juhul aeg-ajalt paberilt üles vaadata ja hoida silmsidet auditooriumiga, ilma et kõne sel ajal takerduks.

Ettekande esitamine

Kui palutakse sõna koosolekul, kus osavõtjad üksteist ei tunne, on viisakas alustada enesetutvustusega – öelda oma nimi ja töö- või õppeasutus. Kui esinejale annab nimeliselt sõna koosoleku juhataja, siis pole vaja enesetutvustust korrata. Kui sõnavõtt on pikem kui paarilausealine, siis tuleb alustuseks öelda, millest kavatsetakse rääkida. Seminaridel, konverentsidel jm kindla päevakavaga üritustel nimetab istungi juhataja tavaliselt ka järgmise ettekande teema, siis on mõttetu

alustada kordamisega *Minu ettekande teemaks on ..* Kohatu on sõna saades, püsti tõustes või saalist auditooriumi ette minnes kohalolijaid tervitada.

Ettekannet alustatakse viisaka pöördumisega kuulaja poole: *Head/austatud/lugupeetud kuulajad/kohalolijad ..* Diplomaatilises ja akadeemilises traditsioonis on mõnikord kombeks pöörduda teatud järjekorras eraldi mõne osavõtja või osavõtjarühma poole (president, suursaadik, koosoleku juhataja, oponent, külalised vm). Kui kõnetatavaid eristatakse, siis tuleb jälgida, et kedagi välja ei jäetaks.

Kui kõne eesmärgiks on kuulajaid köita või emotsionaalselt mõjutada, siis alustatakse mingi üllatusega – sobivalt valitud tegelikkusenäitega, teemakohase tsitaadiga, kulumata anekdoodi või naljaga. Näide ja tsitaat sobivad ka nt populaarteadusliku ettekande alustuseks, aga teaduslikke ettekandeid alustatakse üldjuhul ratsionaalselt: tutvustatakse ettekande struktuuri ehk selgitatakse, millistest põhiosadest ettekanne koosneb, või võetakse ettekande põhisisu mõne lausega kokku.

Ettekande ülesehitus võib olla põhimõtteliselt kahesugune. Üks võimalus on esitada tähtsaimad tulemused ja põhiväited kohe alguses, kui kuulaja on alles ergas, ning ettekande käigus selgitada, millistel argumentidel ja uurimistel need väited põhinevad. Teine võimalus on ehitada oma ettekanne üles esseelaadselt: alustada tavapäraselt taustast ja meetodist ning oma mõttekäike selgitades esitada kuulajale tulemusteni jõudmise tee, olulisimad tulemused ja järeldused aga esitada ettekande lõpus kokkuvõttena.

Ettekande struktuur peab olema võimalikult lihtne, selgelt liigendatud ja hõlpsasti jälgitav. Kõiki väiteid tuleks illustreerida näidetega, nii on nad usutavad ja jäävad paremini meelde. Ühe alateema lõpu ja teise alguse vahel peab olema selge piir. Ettekande osi saab eristada pausidega, aga kuulajasõbralik on neid ka nummerdada (*esiteks, teiseks, järgmiseks*). Suulise esinemise puhul ei maksa karta kordusi. Omal kohal on olulisemate mõtete kordamine teistsuguses sõnastuses (*see tähendab, teisiti öeldes, tahtsin sellega öelda, et ..*), vahekokkuvõtted iga käsitletud alateema kohta (*niisiis, sellest järeldub, et ..*). Ettekande lõpp on kasulik seostada algusega: anda alguses sõnastatud küsimustele vastused, esitada alguses välja toodud probleemidele lahendused. Lõpus tehakse lühikokkuvõtte eespool kõneldust ja korratakse olulisemaid mõtteid. Kui viidatakse lõpetamisele, siis ei tohiks enam üle minuti rääkida.

Nõuandeid:

- tutvustage alguses ettekande struktuuri ja mõttekäiku
- kasutage kordusi ja vahekokkuvõtteid osutamaks, mille juures parajasti olete ja mida olete juba käsitlenud
- rõhutage iga põhiteemat selgelt, et neist moodustuks kuulaja mõttes selge loetelu
- kasutage retoorilisi küsimusi, mis äratavad kuulaja tähelepanu ja toimivad teeviitadena
- kasutage näiteid ja looge seoseid tegelikkusega, mis elavdavad ettekannet ja aitavad kuulajal tähele panna olulisi kohti
- vältige kuulajatele tundmatuid termineid ja lühendeid
- ärge liialdage tingiva kõneviisiga (*räägiksin, esitaksin, lõpetaksin* jne)
- enne lõpetamist tehke kokkuvõtte põhipunktidest ja seostage lõpp algusega.

Võimalust mööda tuleb ettekannet näitlikustada taustamaterjaliga. Ettekannet on parem jälgida, kui selle põhipunkte saab kuulamise juurde ka näha. Teadusliku ettekande puhul on kolm tavalisemat võimalust paljundada kuulajate jaoks käsilehed, näidata valgustahvliga kilesid (lüümikuid) või projitseerida näitematerjal arvuti kaudu videoekraanile. Soovitav on esitada ettekande alguses vaatamiseks ettekande põhiteemad (nn sisukord koos ettekande pealkirjaga), seejärel iga põhiteema kohta käsitletavad põhipunktid või põhiväited (koos alapealkirjaga, s.t selle sisukorra temaga, mille kohta need alapunktid käivad). Kui ettekandes analüüsitakse või kommenteeritakse mingit ainetikku (tekste, näitelauseid, tabeleid, graafikuid, skeeme, valemeid), siis peab see analüüsiv materjal käsitlemise ajal näha olema. Visuaalselt esitatavat materjali tuleb igal juhul selgitada ja kommenteerida – ei tohi panna seda lihtsalt illustratsiooniks ekraanile ja loota sellele, et kuulaja ise loeb ja aru saab.

Lüümikuid või videopilti ette valmistades tuleb silmas pidada järgmisi seiku:

- teksti ei tohi kilel või ekraanil olla liiga palju, põhipunktid tuleb sõnastada lühidalt, märksõnadena või fraasidena, mitte täislausetega
- pilt peab olema tüpograafiliselt selgelt kujundatud
- kirja suurus olgu vähemalt 22 punkti

- reavahe olgu suurem kui tähtede kõrgus
- kogu struktuur peaks korraga näha olema – ettekannet on raske ja tülikas jälgida, kui lüümik kaetakse alguses paberiga ja avatakse punktide kaupa.

NB! Kuulajaga suhtlevaid väljendeid (kõnetust, tänu kuulamise eest) ei esitata visuaalselt!

Ülesanne: Koostage ja esitage 10-minutine referatiivne ettekanne, mille sisuks on a) ülevaade ühest selle nädala ajalehenumbrist; b) ühest eile või täna kuulatud ülikooliloengust. Kui mitu lehekülge te jõuate 10 minuti jooksul ette kanda?

Ülesanne: Kandke ette eelmise peatüki ("Teadustekst") ülesandena koostatud referatiivne ettekanne.

KIRJANDUST

Ametniku keelekäsiraamat. Õigusaktide ja muude dokumentide koostaja abiline. 2. tr. Justiitsministeerium. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS, 2003.

Erelt, Mati, Lause õigekeelsus. Tartu 2006.

Hirsjärvi, Sirkka, Pirkko Remes, Paula Sajavaara, Uuri ja kirjuta. Tallinn: Kirjastus Medicina, 2005.

Uuspõld, Ellen. Üliõpilastööde vormistamise juhend. Tartu ülikooli eesti keele õppetool. Tartu: Tartu Ülikool, 2000.